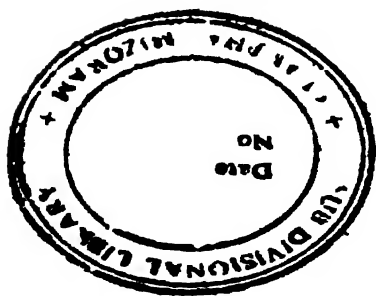

SAIHUNA

LEH
SAKEI

by
Liansailova Sailo,

C—, 3000.

1991

**SAIHUNA
LEH
SAKEI**

Sub Division of Interior
Chenghai N. N. am
Accession No. C718
Date 15 7 95
Supplier S.M.
Rs 30/-

**First Edition
1991**

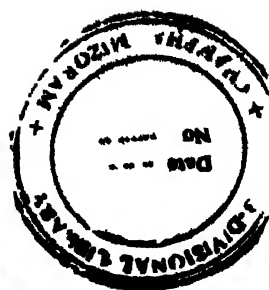
**Published by
Linsailova Sailo**

Copyright Reserved

**Printed at the Z D M Press
Aizawl Mizoram**

Selling
Mualcheng Lai

THU CHAH

Pu Liansailova Sailo in lehkhabu ngaihnaawm tak leh bengvâr thlâk tak Pu Saihnuna sakei kah chung-chang leh sakei a pël dân a ngial a ngan a a lo ti chhuzk thei hi lawmawm hle in ka hria He lehkhabu hian kum 1922 leh 1950 inkâr vêla Mizo-te'n nungchate chung a kan rilru put hmang a ti lang chiang hle mai Amah Pu Saihnuna pawh kum 20 (sawmhni) aia tam mah thosi leh ruahpui kâra a han tlaivâr peih hi fak awm hlein ka hria.

Tunah chuan Science leh technology lamah mih-ring kan lo t̄hang nasain khawvêl finna sâng zêlah mihringin dai loh ram kan nei ta lova, nungchâte hlutna leh mihringte tan a an t̄angkainate hriat chhuah a lo ni ta a Mihringte leh nungchâte a hian a tē-in, inchawh tawh taka khawvêl luah ho tui a Pathianin a siam kan lo ni reng mai a Chuvangin India ramah chang ni lo in khawvêl pumpuiah nungchâte thi rēm zo mai tur humhalha an vênhim hna uar taka thawh mēk zel a ni ta a ni

India ramah pawh Sakei lo tem chakta lutuk dan nan a hu nhallna tur hmun bik (tiger project) tin un tam takah siam a ni a Mizoramah pawh Sakei chang ni lovin nungchâ chi tin rēng humhalhna tur hmun bik Sanctuary te siamin Sorkarin theihtawp a chhuah mēk zel a Sakei phe chu Schedule-I a dahin tih-hlum thianglo a puan a ni ta hial a ni Chuvangin he lehkhabu ngaihnaawm tak hian nungchâte hman-gaih an t̄ul tawh zia leh an humhalhna kawnga Sorkar t̄awiaawm a t̄ul zia min hriat chhuahtir tu lo ni sela a va t̄ha dawn êm

ZALAWMA

Minister i c

Environment & Forests Dept,
Mizoram, Aizawl

Dt 4 1 91

BUNG 1

MUMANG

Ka Sakei kah dawn apiang hian mumang mak tak ka nei thin a Kum 1916-ah khan nula pakhat nupui atan a ka duh em em chu ka hmu a. 1919 thleng khan nei ka duhna chu a reh thei lo va Pathian hnenah pawh tawngtaun ka dil thin a, Mahse palaite pawhin kan inneihna tur chuan thu an sawi rem thei lo va He nula hian midang a nei ang tih hlauvin High School pawh ka kal loh phah nghe nghe a Kan inneih a rem loh hnuah pawh High School chu ka lut lo hlen ta a ni Chu ka mumangah chuan he nula hi ka lo nei dawn a, inneihna tur thu rem taka palai te'n an sawi hnuin mi tam tak hian ka ina a lawi tur chu an rawn hruai a, kan tual zawi an lo thleng a, thenkhat chuan sumhmunte an rawn thleng hman a, chutih lai tak chuan ka lo thangharh ta thin a Chutihchuan, a tuk tiai emaw, zana emaw sakei ka kap thin a ni Sakei han ber ka kah dawn zan chauhvui ka pa ka mumangah ka lo kap hlum a A dang zawng zawng ka kah dawn erawh chuan nula pakhat, kan in pana an rawn hruai apiangin ka kap a ni Ka mumang tha hla -

- (1) Van malsawmna tawn mang a thleng e,
Zawi loh khua rei lungkham leng siali
- (2) Thai a dil a ka rin a vel chuan,
Sa kawli lung hian a fam nanah e
- (3) Kawli kei ze tiai pui,
Lengi ann rin a lawi leh e

BUNG 2

SAKEI CHANCHIN TLANGPUI

Hmasang kan pi leh pute chuan Sakei hi
 "Khuavang" an ti thin a Pathian tirkoh angin an
 ngai a "Sakei hian misual leh suai lo te, leh thul
 suai titu te chu an hmel atang ngawt pawhin Pathian
 ang malin hre thei hialin an ngai a. Ramhnua
 reh takah pheh chuan sakei chanchin hi a sawi pawh
 an sawi tha ngam lova. An thusawi te pawh lo
 ngathia a hre vek thei hial a, an rin vangin a huat
 zawng an sawi chuan an mahni a seh ang tih an
 hlahvung a ni. Chuvangin a chanchin an sawi
 reng rengin "Sakei" tia sawi aun "Sapui" tun an lam
 zawk deuh thin hial a Sakei an zim dawn pawhin,
 "Sapui kan thlah" an ti thin Mihring hming taka
 in "Koh fawk aui" "Pari pa" ti emaw a koh chu a
 kotu leh hming neitu pawhin thul mawi zawka kan
 ngai ang hi a ni ber Sakei an kah hium chahg
 pawhin, "Ka kah" an ti duh lova, "Tekin a den hium"
 an tih leh leh "A bah" an ti thin a Hmanla atangan
 kan pipute chuan sakei hian sal tang tlan chhuakte
 pawh lo hnuai thinin an sawi a Thul suai titute-
 Tuaktat, rukru, uire leh misual bika vantlangan an
 ngaih te hi chu sakei pawhin a seh duh bikin an
 lo ring thin a Chu loah chuan sakei chunga
 bram, tlhawh maw leh sakei lu tartute ran vuh
 chungah a tuan duh bik a, an sal emaw, ran vuh
 dangte pawh a seh sak duh bikin an ngai a ni
 Chuvang chuan sakei lu te pawh an tar ngam lova
 Hmanlaun Hlawndawhthanga, Fana thlahuanga an
 ngaih hian Keimti a in avangin sakei ah a chang a

Chuta tang chuan ramsa dang angin an ngai thei lova Hlawndo (Fanai) hnam phei chuan thlahtu ah an ngai zual bik a Sakei thah kawtlara rawn zawn hawn hi ute pawh an tahn tuibur te an theh a, a lu ah peng te an sawhkeh bawh thin Sal tang chhuakte a zui zel a, tuilianab pawh a mei a vawn tir a, hlcuh kaipui thinin sawi a ni 'Sapui an thlah' huan an thlah tak meuhva, a hnu an chhui zel a, Lal dang ramah kal tawh a an rin chinah silai an kap chiam a, chumi hnuah an khaw lamah an kir leh thin Indopui 11- na tantirh lai 1938 vel thleng khan khaw thenkhat ah chung an la awm

Chuvangin pipute chuan sakei sual bik, ran seh hmanng takte chu lo kap hlumin emaw, kawng dang in falah emaw, a tlakah emaw lo tihlum mahsela a kaptu nih leh a that'u nih an duh lova Sakei hi mi hrang leh Pathuan ang hiala an ngaih avangin a tihlumtu leh sakei zahna leh chawimawina avangin khua a mi tha neinunga an ngaih leh pasaltha a ngaih deuh te hian an ai thin a Sialin an ai deuh ber. Sial leh Bawngte hi tin kawm nei an ni a Fur laun lei a nem a, an kalna hnu hi sakei leh chunghao tan chitui a awmsam bik a Ramah riak lovin an lamah riak turin an lo haw thin Khaw kiang phul velah an riak ber a Khaw kiana an riak kha sakein emaw rawn seh ta sela, a seh Sial emaw Bawng emaw kha a hlau mangang ring takin a awn rawng rawng thin a, a thianta kha an tianchhe vak bawh a Veng hmawr ami te'n a thawm an hriat velah, 'Sa a tia e' tun ring takin an auva

Zawlbûka tlangval riak zawnz zawnz khan
 zawlbûk meichher an chhi a, a rang thei ang berin
 chhanchhuah tumin an um thin Zawlbûka khuang
 kha rang takin an thir a Zawlbûk khuang thir hi
 mitthu zawn tur emaw, sa tlak in emaw leh thul
 hmanhmawha tlangval leh mipui in koh khawm nan
 khaw tam tak chuan an hmang a Thil ho mai mai
 a khuang thir hi khap tlat a ni Tichuan Sakei
 emaw Chinghnia emaw in sa a seh chuan an chhan
 hman loh pawhin a ruang tal chhuhsak, tumin an
 um thin An chhuhsak loh chuan a khua a tlangvalte
 hming chhiatna a ni Hei hi Mizo tlawmngaihna,
 tan hnu thlenga thangthar te pawhin an chin zel
 atan a tha a ni

Sakei hi mipui ar lak ching ang hi a ni a
 Mu ar lak hmang chuan a ar lak kha a eipuar
 teuh chuan ar dang kha a rilam leh hma loh chuan
 a la leh duh ngai lova Sakei pawh hi sahel ei mi
 a ni a A rilam chu a hlauhawm em em a, mahse
 mhring emaw ran emaw a eipuar lai chuan ran
 emaw mhring dang emaw chu seh leh zel tum mi
 a ni lova A ril a tam a ei leh tur a zawn hunah
 chuan a awmna ram lam kha hriat a nih chuan
 phak hlauh tur a ni mai a India rama sakei kaptu
 hmingthang Kenneth Anderson-a leh Jim Corbert-a
 te kah thin hi chu mhring ei thun an ni a Keini
 Mizoramah hi chuan chutiang mhring seh hmang
 chu kahtur a awm lo ti ila a sual tam pui lo mai
 thei Kan rama sakei kan kah ber hi chu ran seh
 hmang an ni ber a Ran seh an chinna chhan hi
 heidi a nih ka ring a Sakei chaw chu ramsa an
 ni a, ramsa chaw chu thingrah te a ni a

Thingrah tur awm hlei thei lovin kan ram ngaw lo ah kan nei a, kan suatmang zel a, chuang chuan ramsa a vng tulh tulh a Ramsa seh tur a van tak avangin sakei te khan kan ranvulh ah an tuan ve ta thung nun a lang British sawrkar hnuaia kan awmlai chuan sakei leh chinghnia hian luman an nei a Sakei kap emaw tihlum chuan Aizawl ah Bawrhsap pisa ah a lu ro an entir a, Rs 10 - an lo pe a, a luro kha an lo chhu chhe zel a Chutiang bawkin chinghnia luman chu Rs 5 - a ni a Kei pawhin sakei lu 4 lai ka entir tawh a, mahsela a lu kha ka ui avangin a dang chu ka entir duh ta lova Kan ramah hi chuan sakei hi a ngho a bulh vang emaw, a tar tawh emaw vanga ramsa seh thei tawh mang lo tih loh chuan mihring a seh duh lo hle Sakei riltam sanghal seh tuma a hnu chhui hi a kawlin a hlauhawm a ni Sakei riltam hlauhawm zia an hriat loh avangin hmanlai pipu te nghalrual tmtu a lo seh tawh thin a Mihring vanga sanghal kha a seh theih lawk loh chuan mihring sanghal hnu chhui tu te kha a lo chang a, a seh a, a ei thin a ni Tin, sakei tih thinrim chuan mihring seh duhlo an awm ka ring lova mipuin kan zim aite hian fimkhur em em a ngai a ni A hiam tawh hnu chhuite pheh chuan phuba lak tum a, a seh theih theih seh tum a nih tawh avangin zuamsual theih tak a ni

Ka hriat leh hmuhve dan chuan sakei hi ramsa fingber te zinga pakhat a nih ka ring Sahel ei mi a nih avangin a seh tur te mihring emaw ramsa emaw ranvulh emaw rilru leh awmdan kha a tan hriat a tul a ni

Sakei mit hi vu hle mi awma pipu te'n an sawi
 thun na chhan hi netangin min ka hrii A thil hmuh
 tu a reng reng cu a n g a kha te tik a en thin
 Z a a a a nuu a p h i e h i a n n i n takah a lu
 a n i lo en reng t a n a s i a l e n d u n sang ami
 ka a chet phet chu a lo u u u h m a s a thei thun
 n i a n n k a h r a Sakei ran ch t'ang hi chu a ran
 seh tuang kha nihringin an h i u a v e l w k loh chuan
 a e i z a w h h m a c h u a k i n g v e h n a i a h a c h e n c h i l h
 t h i n i T h e n k h a t c u i m u i r i n g a n g i n a n d u h t u i v e
 a v a n g i n s a r u a n g k h a l o u i h c h i r i t d e u h c h u a n a n
 e i d u n l o v a , r a n t l a t n a d i n g z a w n g n a d a n g a n s e h
 l e h t h i n S a k e i t h e r k h a t c h u s i l a i , k a r k a m l o
 p a l p e r t a w h a l o h l i a n t a w h e m a w , t l a k a l o t l a h n u
 e m a w , t h i n g l e r a t a n g e m i h r i n g i n a n l o c h a n f i n t a w h
 t e c h u a n f i n g i n a n f a n k a u r e m e m a C h u t i a n g
 s a k e i c h u a n a n s a r u a n g k h a m i h r i n g i n a n l a n g e l a
 l o u h a u s i a h n a n s r u a n g k h a v a p a n m a i l o v i n , i n
 l a m k a w n g p u i k h a t h u n h l i m v e l a h r a w n e n h m a s a k
 z e t t e a n c h u n g a S a r u a n g k h a m i h r i n g i n a n l a l o
 t i h a h r i a t h n u i n f i m k h u r t a k i n a v a e n a , s i l a i k a r
 s i a n i e m a w a h m u h c h u a n a d e k n g a m l o v a K a r
 s a m l o m a h s e t h i n g l e r l a m t e n g u n t a k i n a e n a ,
 b e n g a c h h i a , a c h a n g t y a h m u h e m a w , r i e m a w
 a h r i a t c h u a n n g a w i r e n g i n z a w i t e i n a r e l h r u b o l e h
 a C h u t i a n g s a k e i c h u a n a r a w n t l o w h l e h n g a i t a w h
 l o v a , s a n g h a r e m a w , t l u m p u a n e m a w a n e i v e t h u n g
 t h i n S a k e i f i n g l e h d e u h c h u a n a s a s e h k h a m u n
 n a h n u l o v a a h r i a t c h u a n k a w i n g b u l a m i p a w h n i
 s e , a t l a n r a l d e r d u h a C h u t i a n g s a k e i c h u a n a
 s a s e n r u a n g v a h m u a , e n t u m i h r i n g k h a l o h m u h
 p h a k n a n g e i t u r a h n a i a h e m a w , a e n t u t h a w m h r i a t
 p h a k n a t u r a h n a i a h k h a n t h a w m i e i d u h l o v i n n g a w i

rengin a lo awm ru reng thin a Mihringin va en dek dekin chan pawh chang ta lo mahse, a rawn tlawh leh duh ngai lo a ni

Sakei chu mihringin an la chan ngailoh leh tih fin tharna dang la tawklo a nih chuan a lokal dawna beng chhi leh mit pawh len vel lemlo leh thawm pawh dim lovin a lo thleng thin A sa seh ruang hi mihringin lak sak vek kan chin avangin sakei fing chuan a sa seh bulah mihring an tawng mur mur tawh tih a hriat chuan mihring thawm reh atanga darkar khat chhungin an la zo nge zo lo tih rawn enfiah a ching hle a ni Darkar khat chhunga a rawn en loh chuan a awmna a hlat vang emaw, saruang awmna a ualau va, khaw en laun a rawn en ngamlo a ni thin Zan thumab phei chuan saruang phur hawtute zinga a hnuehning berin a hman atanga yard 20 a hla a kal hman chauh ang tih ah sakei lo thleng ve nghal mai pawh a awm Chutiang sakei kha a fing leh zual chuan thingler ngun takin a en vel zet loh chuan a ei duh chuang lo Thia en lai a nih chuan a chang tun ngun taka mit len a ngai a Sakei kha tle m te a lo kai a, a rawn en chho zel a, a mit tle kha vaw khat kan hmuh chuan ni lo hmu reng tawh tihna a nih avangin a ei ngam dawn loya rin mai tur a ni

Mi thenkhatin ramhnuaah sakei kan hmuh laia mihring kha hlau awmlo taka awm si, a mual ham hnu va ena a tlanchhe hnu pherh vur si te a awm a A mak hle mai Ramhnuaia a tla naran kai lai te chu a kalve zun zun mai a Hnim pik di zing leh thang hmun pik tak ah tepawh sa dang leh mihring te an hriat theih loh tura thawm dim taka a kal chu

ri mang lovin ról tieng söl zél ang-maia zawi-té a ri
reih reih chauhvín a kál thiam-avangin a hre thianglo
tán chuan sa lianpui si, chutiangin an kál thiam ung
tih an ring lovang

Sakei hi zawhte hur anga hram vak vak, mi aun
a lang a Amaherawhchu a hur bun thlabi hi chung
takín sawi theih harna ka ti hie Buh song hun atanga
thlasik chhung hian a hur, ni berin a lang a Mahse
March leh April thlate hian a note thakhat cha sòm
thum emaw, sòm li emaw dawn laia hian te an awm
hman si a A then chu fúr laia hur ngei aun a lang
bawh A note nen-anafiam aasa hie thum-aun a lang.
Uypui leh a note an-anfiam an-anseh te tuar tuar ang
bawkin an lo intí te ve tuar tuarin an hók dum dum
ve thun alo ni A note kha sòm thum eia hian deuh an
lo tlin hunah, bawng rual zinga an lah phoi chuan seh
hlum leh hlum ve theih te an lo neih ve sawh avangin
aun an tuar hie thun. Sakei malin a patur, pahhat
seh sawh chuan ramhuat, sangahreh ah a tlan a tlin
a, san dang echhlum a tum lem lo Sakei tum khat
ah ran a seh geh chuan a seh tu kha pahhat emaw
pathum emaw laise an na duh hie Sakei malin a mal
hram hram wang emawa ran pahhat laise a seh khun
sarung langar ei lovin a fannal zawk wun kha a ti
zawh thim Chuvangan saken ran a seh seta a seh
duh a loh chuan a sia fannal pah seh dang a nei a ni
ti ri ri mai tur a ni A a loh zawk wunna hman
atanga furlong khat vela hlah then aza an nang chu
a awm duh ber Sakei nu hien pahhat atanga pah
thlangin ao ngwi khat a nei thei nua a lang. Zauin
ah hi chuan pah aatam hrua hmutu an awm ha hre
lova Mahai an nio, lo-er sak duh puh an awm

Sakei hi a chakzia ka hrutdan thenkhat ah chuan
 sakei hi sang zawnan feet 18 atanga feet 20 a sang
 (wun hman atangin) a zung thei a ni A len leh têt
 a thu chu a ni ngei a Sakei pa süm ruk a hian chun
 chuan sechal ni a sawi theih, a kî hmawr hawng leh
 sepa sarin hi chu thingtuluang a zawn pui thei hial
 a ni Vawka süm nga emaw, süm ruk tepawh hiam
 hian hian thlangin a lu in a thing per dañ thei
 bawh Sarang ei leh turk a dah thit Kha hnim leh
 tein vatin thitruk nachang hna pawh pahnih ka hmu

A tawp bengah chuan ka hriat danin sakei hian sa
 ghaorang hrang, zava leh mhring hram dan a zir
 thama Sazak euh angin a euh thiam a, sakhi hûk
 dan auz thiamin sial emaw bawng emaw bu dan ang
 hian bu ve thiam a Mhring tawng anga phun ve
 bulbul leh mhring neth dan anga nui thiam anawn
 bawh a Chingrinu hram dan pawh a thiam a,
 apatuk anga a tuk thiam bawh Kan ram kertê
 thian naupang, au ri anga au dan a thiam bawh a
 thiang thiamu hi hna remohangah an seih tunte
 thian thian tui tih ve thiamna Pathamin a pek a
 hna a vianan thei Fong bakah hian eng eng emaw
 thian dang pawh an seih a vianan Zoramah
 hianang atanga tun hial vei thlangin naupang leh
 thiang bo hian an thian ram pawh hriat loh
 te an awn tam a Ramhadiak emaw, Khawmu
 emaw, tui thian emaw Kan pui ber a
 Sakei hian bawng te pawh an bawh tevin thit tak
 thiang hian mhring tawng hman hian hman
 thian thian bo zot a, a seih tak leh naupang a
 thian bo te an awn thian a Ku rin ve dan chuan
 chuanang mhring bo thenkhat hi euh sakein emaw,

saphain emaw a ei an nih ka ring viau mai

Hmasang sakei lama pasaltha hmingthang
Zampumanga hian sakei an zimhi a sakei hmu si
lovin a nu nge a pa a sawi lawk dik thein sawi a
ni thia a. Hehi eng dang vang mah nun ka ring
lo Sakei hnu hi ngun taka en chuan a pa hnu
chu a zungtang a hraw a, a nu hnu chu a sin
deuhva Tin, sakei hi a rim a chhe hle a, dan
naranin a pa rim a na bik a, a pa zingah pawh a
tar apiang rim a nasa bik Heng hi Zampumanga
hian mipui a hrith duh ngailo a nih ka ring

BUNG 3

LUNGCHHUAN RAM SAKI

Kum 1919 Aazawl Middle English School-ka chhuahsan hnua Lungchhuan khuaah ka awn ta a Lohkha ka zir zel a rem lova, khawthar lai thei peth kan ai ta lova Ka khunna ber than chu sava thangkam leh sava veh hi a ni bermai a. He tiang ka tiang qang tak leh thawveng tak, phul nuam tak tak teawmna hni a Sava par than chi thazawng leh chawnglai hi a tam hle mai a Zing ni chhuak chhovin hnua-te, thung-te leh pangparte sen buang thanga a rawn chhun en raih a, vashte, chhawhringte kireuhte leh kulherte an lo hrām niai niai hi chuan, chaw eipuar tha hman manglo hian sava chāng tur chuan ka kal thua thin a Ka tan chuan thul nuam ber nua a lang a

Kum 1921 ah kan khua Lungchhuan atanga mel hnua, Zopui-Melveng dai bulah chuan sakein kan sial a seh a Chumi tum chuan sakei chu thah theih nise tin ka in ngaihtuah nileng a. Ka naupan laun ka pa te nen sakei kar kan siam a, sakei alo kah thlak der te chu m i tuhria a Zopui-Melveng Upa chuan, "A kar siamna a rem lo," a ti si a Hemi kum atang hian ka sakei tihlum duhna a lo chhuak ta hial a Mahse sakei hu kar leh thlak leh vantlang nena zimna chauh lo chu tihlumna kawng dang kan pa te'n an hriatloh avangin tih ngaihna chu ka hre bik si lova A hnu han chhui dawn ila sa fang a ni si a, savawm hnu chhuitute thenkhat savawm a seh thin angin mun lo seh mai ka ring

a Zan thim hnuaiah silei nena chan lah chu ching an la awm si lova Han chang dawn pawh ni ila, kawiphekhnawr te kan la nei si lova Chuvangin sakei chu sa dang po in an hmuh remchan leh a zima zim hi a silai keng hma a 'alo chhuah chhuah kan theih pin ka ngai ta a Mahse hun a lo kal zel a, sakei ran seh hmangete chu an lo lang leh thin a

Kum 1922, December ni 22 ah sakeun sial a rawn seh leh a Lungchhuan atanga mei khat leh a chanve a hla, hmar lam tläng kawng bulah a ni a Sakei chuan mi kal vel thawm a hriat avangin a ei ngam lova, se neitu te'n a sa an la a, a ke leh a sa tawphmawk mai mai ah dah a He saruang hi chan ka chak ta thut mai a, Tlangval pakhat Pahanga chu ka mi rin zawng a nih avangin chan pui turin ka sawm ta 'a Ka pa silai ulhbu phir chu ka pu a, saruang' hmun kan thlang a Se ruang bulah chuan zinghal thung a ding a, feet 25 lai a sangah chuan vawmbu hreu kan chhep a Tah chuan kan thu dun ta a, He kan sa channa hi tlak lam pang a ni a Kan chung tläng chu chhum leh hmar zawnga inkhang a ni a Ni a lo tia dawn a, a lo sen mai mai a Khawthlang lam tläng han hawi chuan, kan awmna tläng a sang bawt a, hla tak thlengin Mizoram chu a lang fai vek hial awm e

Tichuan ni a lo pal dawn chuan sakei chu a lo kal fan tawh kan ring a Kan thlang lam chu a lokaina tur nin ka ring a Engmah thawm chu kan la hre lova. Ni chu a lo tia ta hial a Zawrin khua chu a lo, thim ta ual tial a, kan thutna

vaw.nbu hreu hnuaia hnum leh thingte chu an lo lang tha thei ta lova Sava leh rannung hram pawh awm lovin a reh thap mai a Sial ke kan chah pawh chu zawitein ka zuk en a, a hmuh hleih theih ta si lova Kawlphekhnawar te a la awm lova, ka rilru chuan "Sakei pawhun he se keruh kan dah hi rawn ei teh reng pawh nse, kan hmu thei chuang dawn si lova, rin kah mai a tul dawn a nih hi," ka ti rilru a Nakin deuh tiai lam dar 7 30 vel tura chuan ka thian hruai chu a mut a chhuak em em a, a muhl ta mai a Zan hmasa ah Sialsir khua-a zualko kal zungah a lo tang kher a, mut hmulo tlaivâr chu ka hruai a lo ni a Sakei chu a lo hmai ni awmin ka hre ta a Sava pakhat hian, "Tawk-tawk-tawk-tawk," a rawn ti a Che hleklo leh ngun taka ka ngaihtlak lai chuan, thingtang thak ri bek hi ka hre leh a Chumi lai chuan ka thian chu a vawih ri ve tuar mai a, sakei chuan a hre ngam ka ring a. Muhl chung chuan a han vawih ri leh kher a, chumi atanga dârkâr khat velah chuan kan ohhaka tlang kawng chu sakei chuan chhuah lam haw zawngin a rawn zawh ta a Kawngah chuan vawih lai a thu a Kawng chu a thum si a, sakei kal kha a ban chhuah lam var chauh kha hmuh theih a var phe zeuh zeuh a "Sanghar em at ang aw?" tun ka ngaihtuah a Ka tlangvai thutpui lah chu a la muhl reng a

Dârkâr khat vel ri engmah hrelo leh hmuh nei lova, ka awm hmuah, chu kawng chu chhuah lam atanga hmar, zawngin a rawn zawh leh a, engmah ri lovin sawi te in a var leh ta zeuh zeuhva Kawngah chuan vawih thum laa ding leh a A din atanga khat a var chu a hian deuh than a. A lokal

vawí hníhna ah hian kan thutna thinglér te chu thla in a rawn chhun éng tan tawh a Sakei awmna lam chu a thum tlát sí a Chu kawng leh kan thutna inkár chu hrui pawt marín teh ta íla, hlám 10 vel lek tur a ní a Tichuan engmah thawm rí hriat tur a awm ta lova, rei tak ka nghah hnu pawh chuan engmah han hmuh zeuh tur pawh a awm ta lova, a reh tlawk tlawk ta mai a Khawvár thleng pawh chuan a lo kal leh ta chuang lova Zing dár 4 leh dár 5 inkár vel awm ah chuan kan hawng ta a Kalkawnga kal vár zeuh zeuh hnu chu ka han en chuan sakei hian fê hniak hlir a lo ní a “Zan thim hnuaiah hian sakei kah theih rual a nih dawn loh hí,” tui ka rilru chu a boidawng ta a Sakei hí pa vannei tak lo chuan tawn fuh hár tak ní dawnín ka ring ta a Ka pa leh ka pu te’n sakei an thah thin thu ka hriatin ka hun chhungin pathum tal chu káp ve íla, pa te tih ang ka tí thei ve a ní ang a Ramsa leh sakei pawh a vâng telh telh a, pí leh pu hunte leh nu leh pa hunte ang chuan sa káp mí pawhin an káp tam ve thei dawn lo tih ka hre reng a Chuvangin ka duh tawk pawh a tam lo viau a ní

Kum 1923 hian Savawm tal kah ve ka chák ta ém ém mai a. Savawm vaimim ei ka chang thin a, ka hmu thei ngai sí lova. Tin, “A hnu chhuin a hmuh theih zawk ang e” tui a vaimim eina hmun zawngin tuktin chaw funin ka chhuak leh a A changin thangpuí píka a mu láí te ka pháwk a, luang bawn hnawka a mu láí te ka pháwk thova Ní ruk a zawná ka chhui pawh chuan ka hmu ve leh thei ta lova “Savawm pawh hí a káp tur mí lo chuan a hmuh theih loh híe a nih hí,” tui ka bei a

dawng leh deuhva "Ka chhui thiamlo te a nih takin thiante nerr chhui ila'a tha zawk ang e," tih chu ka ngaihtuah leh ta a Chuta tang, chuan ka thian sa pei mi deuh, Chhuhnunga leh Vanthuma chu sawam ka chhui pui leh ta 'zeuh' 'zeuh a Mahse an ni non pawh 'chuah kah tur 'remchang reng kan hma thei chuang ta lova' Pakhat mah kap talo chuan ka 'kum vei leh ta der ipai a Ka bei a dawng thawkhat leh ta ri a

Kum 1924 February thia ah hian sikeun sial a soh leh a "A'sa ei bang chu a ei leh chuan zim tur a ni," tun ka pa in a rei 'a, Tlingval huaisen pekhat sawam no 'hruaili chhuhtu, Vanthuma chuan khawvâr tith chhem pawh keng lovin amah chauhvin sefe ruang awmna Thal bul lui ngaw thum mipah chuan a zuk zing kal a, S. ruing chu sakei chuan a 'lo' put sawn ay'ngin rei fa a zawng a, a hnu zo lova, a lo hawng leh a, Ka pa chu a hritih a Zing'chaw ei khamah zim turin ka pa chuan tlangah a atir ta a 'Chaw ei kham hnuah mipa zawng ziwng k'wichhuah kan kal khawm chuan ka pa leh Upaho te chuan silai kenga a lo chagtute lo awmna hnan tur leh sakei hnawtchhuak tute'n an tih dan tur chu an rei vei a Silai keng ziwng zawng chu N Vanlaphar P.W.D kawng mel 84-na zawng mual dungah chuan kan intlar thia a 'A chhakta ber chu lamlan (P.W.D kawng) atanga hiam 15 ah a tang a, chumi awmna atanga hiam 15 vei tura hla ah kei ka awm leh a, Ka tlangah chuan ka pa a awm a Ka pa tlangah chuan mi 4 lai an intlar thia, zel a, Darker khat tai tuf 'chu' sakei hnawt chhuak tute, hawm bre lovin ngawi reng chuan kan lo awm, reng a, 'Sakei hnan mual chhung ah hian

a awm lo a ni awm mang e   ti a ka ngaihtu ih lai
 tak chuan huallüt   tute chu an au ta hlut mai a
 An au atanga minute-thum lek ah chu in   sakei chu
 ki awmna lam pinin a lo tlan ri buan buan a,
 'Sazuk a ni awm mang e, a thawm a nasa em mai'
 ti a ka ngaihtu ih lain ka zawn phai ah chuan a lo
 chhuak ta hlawl mai a   Ka lawna thingbul chu a
 riwn pan zel ka beisei ivangin hnai taka kah ka
 tum a   Sakei chu thlang lamah a kal chhuk ta mai
 a   Ka lawna thinglung hruai chuan a lo phe
 a, ka hruai takah chu in i thu ta reng mai a   Che
 lovin silai kau sa in ki han en dek dek thin a,
 mahse ka hmu thei si lova   Tichuan zawi tun ka
 chhuk hniam hret thin i, ka en leh thin a, mahse
 ka hmu thei chuang lova   Ka silai chu thing pang
 nen chuan ka vawn chilh a, a puak ta dur mai a
 sakei chu ngawi rengin a la thu ve tlat mai a
 Hmuh tum chuan ka zuk en leh dek dek a   Chutih
 lai tak chuan ka pa chuan, "I kap fuh em?" tun
 minrawn au ta mai a   Kei chuan, "Sakei ka kap
 love," tun ka chhang a   Chu ka thusawi chu a hriat
 veleh sakei chu hual chhung, a lokalna lamah khan
 chak takin a tlan let leh ta a   Ka hmuh laia ka
 kip lo chu ka inchhir em em mai a   Sakei dang
 hmel ka hmuh leh hma chuan chu sakei lo chhuak
 tur ka hmuh kha ka mit ah a chim reng mai a
 Kah hnaih lutuk ka tum avanga ka kip ta lo chu
 ka inchhir in tawpin tai a nei thei lo a nih chu
 Ka awmna atangin sakei chu hlam 12 vel chauh a
 hla a ni si a   Kah hnaih ka tum avangin ka kah
 loh phah ta zawk a ni

BUNG 4

LEILEI SAKHI LEH SAKEL

(N Vanlaiphai hai ram)

April ni 29 1924 ah hian ka pa hnen Lungchhu n tingin North Vanlaiphai Leilet khua ah ka indang chho ta a de khua hi knaw neiri tak leh a volte pwn rimnuam tak i ni Khua chu khaw te tak te, hmun hnih a ni a Sawrkar hmun Vanlaiphai khua nen in 81 chauh a ni a Roreltu tur chuan Biwrsap (Super ntendant) renatih na in ka awm ti a Sakei chu he ramah hian a tam deuh ber a Sa dang reng reng pawh a tam deuh bawk Ka pa len ka pu Hniarvunga pa te sa pohna tha ber hmun a ni Hemi hmun hi phul hnim nem, khup leh kawng thlang lek lek te tamna hmun a ni a Ka rilru in sakei bawk chu hmuh chakna ka nei hian hle thin a Ni khat chu sakhi ka hmu a, furlong khat vela hla atangin ka kap a A nghawng takah mupui chuan a fuh hlahu mai a N Vanlaiphai rama ka sa kah hmasak ber a ni Hemi itang hian sa engpawh kha ngun taka ka tin chuan kap fuh thei zel tura ka inrin avangin sakei p'wh ka hlahu loh phah deuh ta hial a

January ni 14, 1925 ah hian sanghal zawngin Hrangtuzo ngaw ah ka kal a Maicham lui hnu lam ruam te ka zawng zel a Sa hnu thar a lo awm lova Mahse sakei hnu thar tak hi ka hmu a, a ram a theih bawk a, a kah theihin ka rin avangin sakei hnu chu ka chlu ta a Ramsa dangte aui a tin avangin thing bul leh bawn hnaw deuh a pan chuan kei pawhin a zawn tak chhui lovin ka bel

zel a   A ziwn a k   enhuahna theln ah chuan ka
 lo tun khah leh tui a   Chuang chu n funkhur
 tekim ka chui zel a   i n n o i v   theln chu   k i l
 chauik chaw ta a   Ram chu a lo p k t i telh telh
 i   Selesih w i n a chingih chu n i l a w n chho t i a
 hng hmun hi thaltang leh phat leh di in pawlh a
 i   Sakei hnu chu   hui a lo har t i t i v l h tawlh a,
 Selesih tlingdung chu canim tam h i w i n a z a w h a
 Ka chhui zel a, siwaw leh s i   dang   sulhnu a lo
 tam telh telh a, ka chhui theln ta lova, beidawng
 takin ka hawng ta a   M i h s e l a s i k e i c h u c n g t i k a h
 emaw chu n ka la hmu ang chu t i h k i n g a i h t u a h a
 a reh theln lova

BUNG 5

PAMTUL SAKEI (N Vanlaipha ram)

Ni khat chu March thla 1925 ah kan khua atanga mel 2 a hla chhim lamah ka zing kal a Hemi mel 2-na vel ram hi "Pamtul ram" kan ti a Cihim chhak chhawng a ni Ka pu Hniarvungpa sa thirna hmun pawh a awm a Chu sa thirna hmun chu tlingdung khaw chhak lam hawia hniam thla riak riak hi a ni Chu tlingdung chhim lamah chu in ruim rai zau deuh tak a awm a Chumi ruim chu hla fae lai chuan a chung tlang, ka pu sa thirna atang chu in, sa engpawh hi hlahtu an awm loh avangin a hinuh theih vek a

Hemi ka pu sa thirna atanga sa kah tur a awm nge awmlotih va thir turin ka kal zel a Sa thirna thlen dawn hian tling ung pakhat a awm a Chu tling chu ka va dik de dik a, sakei hian ka awmna lain hawin kawng chu a rawn zawh a Kei chuan ka awmna lei ko chu a rawn dik anga, ka kap ang chu ' tun ka lo nghek a Mahse a lo thleng ta lawk lova Ka ding a, ka han en vel chuan furlong-khat theih a hla th chuan sa thirna lam hawi chuan a tlin thla zuah zuah lai chu ka zuk hmu ti a Ka silai lehlim kua mupui ka thunna lim chuan ka zuk kip zui a Ka silu mu in lei a zuk deng chu a khu lawih a A hmun ka zuk en chu in sikei tlan lai kap kar chu ka kip a lo ni a Silaimu leia tang chu ka phawrh a sakei thi far leh a hmul tla te a awm loh avangin ka

kap fuh lo nun ka hria a   Sakci pwh chuan a
 hlau hle a, a tlan chak em em a   Mahse a hok
 hlek loh a vangin ka kap fuh lo nun ka hre ber a
 A tira ka hmuh lai khan sakci chu hlam 10 lek a
 hla a ni   Mi hnaih leh zuai dawn emaw ky ti a, a
 lo let leh si a   ka lo kap ta mai lo chu ka inchhir
 em em mai a   Lungchhuan ramah ka awm laia
 kan sakci zim ka kap mai lo chu ka inchhir ang
 bawh khap, ka inchhir chuan ban a chen leh ta a
 ni   Hemi ni hi inrinni a ni

BUNC 6

KELKHUM SAKEL LIAN

(Vanlaphai ram)

Kum 1925 March ni 10 ni hian Selesih kham chungah sazuk leh sakhi hmuh beisein zing takah ka chhuak leh a Khua a la thim tlat avangin khua atanga mel chanve ah chuan khawvar nghakin ka thu ta reng a Darkar khat vel ka thut hnuin khua a lo var ta a Tichuan Selesih kham tlang pan chuan ziwin ka kal ta zel a Chu tlang dung leh a hnuai ruam te chu ka en vel a Sa engmah a chhuak lova, zawn a hnung lamah chuan in lam pan ka kir leh a Hemi lai hian ni chu a chhuak sen ruai tawh a Tin, tlem ka kal leh a, ka chhak awih pangah chuan ri hruah hruah hi ka hria a Ka han hawi chhoh nak chuan Kelkhum tlang pang awih ah chuan sakel lian tak hi a lo chhuk ta zuah zuah mai a Hetiang ang hian sakel a lian ngu ang tih pawh ka hre lova, ka rilru chu a hlim em em mai a Ka chhak lian atangin chhuk zawnga lo kal a nih avangin a kal dan pawh kikiau deuhvin a lo kal thla a Ka dinna chu a hma zawn thlang zawl deuh ah a ni a Sakel lo kalna leh ka awmna hmun te kha a kang fai vek a, hliahtu hnim awm lovin a lang fiah em em mai a Min hru si lova, ka awmna lam pan chuan a lo kal thla zel a Ka kiana thung ding chu amah sakel kha melh reng chung chuan zawi te in ri hlek lovin ka pan a Cau thung chu ka dinna tlang khan yard 6 chauhva hla a ni a Sakel kha ka waw khat kaha a thih loh chuan mi rawn man mai ang tih ka rin tlat

avangin ka kianga thing ding lian tak chu ka phen
 chuan kulh tha tak tur angin thlamuang dawnin ka
 in hria a Tichuan sakei chu a lo chhuk zel a, thing
 kha fimklur takin ka pan zel biwk ' Rei lo te ah
 thing phenah chuan ka thu ta a Thing phena ka
 awm lai chuan, nizana ka mumanga ka sa kah kha
 ka pa a lo ni a, a awmah ka lo kap tlang zawk
 mai a, chu chu mumang tha nge ni ang mang tha
 lo tih te ka ngaihtuah a Ka rilru chuan he sakei
 lian tak hi ka hlaulo em a, ka kap hlum dawn a
 ni ang chu maw tin ka thlamuang ta hle a Sakei
 chu yard 8 (hlamthum pawb tling mang lo) leka
 hnai (hmun leh hmun kan tih ang hi a ni ang chu)
 a lo kah ka beisei a ni a Ka silai ulhbun phir
 kau sa chuan ka lo tin reng a Mahsela Selesih
 ram lam hawin kal ngil dawna ka hriat avangin
 ka kap ta mai a Ka kahna hi yard 30 vel a hla
 a ni Sakei chu a tlu thlawrh a, ka awmna lamah
 chuan a lo thleng thli ta rul rul a, a khu rum rum
 mai a Ka kap fuh hle a ka hriat avangin ka kap
 nawn duh ta lova Thingbul ka awmna atanga
 hlam nga lek ah chuan a ding ta a Ka han en
 chuan chuan ka silai mu khan a khabe ruh hi a
 thawi hek hlek a, a thluak bur ah a lut a, a lu
 lehlam ah chuan silaimu chu a vunah a lo pawng
 zawrh a, a tlang fa thelh a lo ni a Ni chu ka han
 en chhova, a la sang vak lo tih ka hmu a Chak
 takin haw ila, mi feh tur leh khawi ilo kal turte
 khua atanga an chhuah hmain thleng ila, mipu in
 kan zawn thei ang tih ka ngaihtuah a Ka sakei
 vawikhat kahna a nih avangin ka rilru chu a h'im
 em em mai a Tichuan chak takin tlan deuhthaw
 chung chuan ka haw ta a, tukthuan ei hmain khua

chu ka thleng ta a Tlangau ka kova, "Tukthuan ei kham saki chu zawn tur a ni," ti a tlangau turin ka hrilh a, chutiang ngeia a tlangau hnu leh chaw kan ei kham vele saki ruang awmna pan chuan kan kai ta a Kan awmna khua chu in 36 chauh kan ni a, mipa zawn zawnin kan han zawn chu kan zawn zo mang lova 'In lamah thawk duh lo te an awm law maw," tun zualko kan tir leh a Khua ah chuan pa pian thalo kawchhung na, mi pahnih chauh an lo awm a Tichuan tlawmngai tak leh hlir tlang tak chuan zo leh zolo chung chuan khua chu kan zawn thleng thei ta hram a He saki hi a hmui atanga a mei hmawr thlengin, 10 feet-leh 2 inches-a sei a ni a, Mizo tehin sum kua a lian a ni Saki lian pawl a ni a, a aia lian chu awm mahse a tam lem lovang Saki pawh hi mihring ang bawkin awm lian tak si, a taksa leh mei tawi tak si an awm fova A taksa leh a mei sei tak si a awm te leh hle si te an awm thun tih hi hriatreng atan a tha He saki lian Chhawnhleia bawngpui hnute tam ber kha a seh hlum a, zing takah a ei kham kha tam lam pang tawm ruk a tumna lamah ka to awm avangin kan in tawng fuh a ni tih a hnu ah kan hre leh a He saki ka kah ni hi inrinni a ni

1. Khisa zukza kham rang karah ka tawng lo,
Lam ang letin zo chang ram fang zel ing e
2. Lam ang ka let zo chang ram ka hrut zel a,
Hlaiba zetial lunglana'n mi zuk thir e
3. Zetial lunglana'n kir zai a rel lo,
Thant tun vala'n ka nghak che lo kai zel rawh
4. Lokal zelin zetial pui ka hma tiangah,
'Ka cheng'rang au ri thang e phai khaw tiangah

Kelkhum sakei lian

Lungpher sakei

- 5 Ka chengring su n thing e phau haw t u gah,
 Su ang lung pu ang 'o tum che ka hma tai gah
 6 Su ang lung pu ang o lun che zetia lunghan,
 Ka vang khaw zawl sumtualah sai ang nga ri wh
 (Thluk Sa lu tum zawl sok tai)

HE SAKTI TIANG HILADO

zo du e chhaktiang kiwl m sen ruai
 Luthpui ting a chuang e,
 Lersi e khawchung tiangah vala n,
 Ze tialpui ka chhai e

BUNG 7

LUNGPHER SAKEL.

(Vanlaiphai ram)

March ni 24, 1925 ni hian Lungpher ram phul kang chawrno tlántu sakhi zawng turin ka zing kal leh a Chhûra bahra sūk kawn liam lam ka pan a Chumi kawn liam ram lamah chuan kawrtê a awm a, chu kawrtê chu khawchhak haw zawnga luang a ni a Chhûra bahra sūkna kawn chhak tlang pang a ka awm lai chuan ka thlanga kawrtê kam lamah chuan sakhi hian hnim a lo pet malh malh a Ka awmna atang chuan furlong-khat thelh a hla a ni a Ka awmna atanga sakhi awmna thleng chuan a kang fai vek si a Hnaih duh chuang lovin khiang bul atang chuan sakhi chu inthemthiam kahin ka kap ta dum dum mai a Sakhi lah chuan a vèla silai ri khawk avang chuan ka awmna lam pawh chu a hre thei lawk lova Ngun takin ka tin leh a, vaw thumna ka kah leh chuan a tlan ta a Sakhi a tlanbo hnu chuan sa thi leh silai mu luhna en turin ka chhuak ta a Sakhi thisen chu tlêm a lo tla a, a hmulte a tla baw a A hnu chu ka han chhui a, mahse ka hmu tha thei ta lova Kawng faia a kalna ah phe chuan a thi pawh chu ka hmu thei ta lova "Sakhi dinna hmuna ka silai mu pathum chu ka zukla teh rih ang," tun sakhi dinna hmun kha ka pan a Sakhi ka kah laia ka thutna lam kha ka han en chhova, ka thutna bul lawk chhak deuh kang faiah chuan ka awmna lam panin sakei chu a lo kal thia ta zûn zûn mai a "Ka sakei kah hmasak ang khan ani awmna chu chhak lam a

nī a Ka awmna chu a hnuaī lam a nī sī a
 Chuvangin min hmuh loh chuan lokal chhuk zel
 sela, hnai zawkah ka k̄ap ang tūn," ka lo nghak a
 Ka silai put pawh ka thehthla duh lova Sakei
 khan mī la hmu lova ka rin avangin silai pawh ka
 tiche duh lova Kei pawh chu sipai che lova an
 dihg angin che hlek lo chuan ka lo ding tlat a
 Chu sakei chuan sakhi vawithum ka kahna silai ri
 kha a hria a, sakhi ka kah lai khan Chhūra
 Bahrasūkna ngaw a ka awmna tlang, in lam liam
 ngaw a awm a nih avangin, silai rikna lam pawh
 a hrechiang lova, ram ril lam a nih avangin ka
 awmna lamah chuan a lo kal alo nī a Tichuan
 a bengte a chhin a hawivel deuhva A tawpah
 chuan a thlanga a hnuaī zawn tak kawrte rala ka
 awm chu min hmu ta a A sir kanglo lam pan
 tur chu chak deuhvin a kal ta zat zat Kei chuan
 ka silai put chu ka thehthla thuaī a, mupui baw
 chuan ka k̄ap a Nasa taka hūk chungin a sir lam
 kanglo ah chuan a tlan thla ta chiam a Keipawh
 chu a hnuaiah chuan sakei lam hawī chuan ka tlan
 ve chiam a, mahse sakei kha sakawr chak tak ke vawr
 ruala tlan ang maun a chak sī a Fah kung kha
 ka silai chuan ka beh, chawt a, a tlan lai chu
 ka han k̄ap leh a A hlat lam chu ka awmna
 atangin furlong-khat lai a nī a Ka vawī hnih kahna
 atang khan hūk chungin a lum z̄cl a, ka awmna
 kawr mawng lamah kawr thleng thelhin a lum a
 Chu sakei chu a awmdan atangin a dul nēmah leh
 a dar ruh v̄l k̄ap thakin ka in hria a Ka kahna
 hmasaka a hmuamhma kha silai mu a tlang a, vawī
 hnihna kha erawhchu a ruh a deh avangin a tlang
 lova, a sakei kha a lum ta tawp tawp anī berin a

He sakei hi sāmnga vel chauhva hian tur a ni
 Bahrasūk ngawah chuan Sata Sakawr ruang an
 hmu a, chumi ei nen chuan kan intawng a ni tih
 hriatchian alo ni ta a Bahrasūk hī hmanlai Mizo
 thawnthu a Chhūra leh Nahaia Bahrasūkna kha a ni
 Hemī ni hi mīnnī a ni

He sakei hiam hnu hi kan hloh hnu, a tūk ni
 25.3.1925 ni hian Bāwktlang khua Chālthuama ho
 ramchhuakīn Hlāwnkawng tiau leilet fehkawng a
 kannā, Thanghlianga hiam kawnah an hmu a Sakei
 chuan Maicham' lui^hhār lām a pan a, sakei hnu
 chu an chhui zel a, a thutna hnu pawh an hmu
 zing viau mai a Maicham pūk thleng thelhin an
 chhui a A thian te'n an hlauh em avangin an
 chhui zui zel ngam ta lova, an kir leh ta tih mīn
 hrilh a Chālthuama te'n an chhui tawpna bul
 Maicham pūkah chuan a hnu rei deu' takah sakei
 lu chu mīn an hmu leh a A luro la tur chuan
 kal chu ka tum duh ta lova Ka kuta thi ani tho
 si a, ka kah a ni tih chu chiang tawkin ka hria a

HE SAKEI PHUAHNA SA LU LAM HLA

- 1 Tukin kawī khua sen rian lēnkawī a khum
 Lam ang hla e phor lung kawī khisa lenna
- 2 Kawī khaw rī iang ka cheng rang vawī tam a rī,
 Ka ai sa rēngah khisa i piang nēm maw
- 3 Chhūra leh Naa ram tuannā lentu hnuaiah,
 Kam kei zan mu chhing hāi ang alo thang e
- 4 Sakam keia'n cheng rang au zam lai a rēl,
 Kar a hla e khisa iang lo hnaī zel rawh
- 5 Kar mah hla se zetiaī chhingmīt lām ang hawī,
 Tlan zai a rel chhumtiang ram dai lam panin

- 6 Ka chengráng mu'n a zui che i tâng lai ah,
A dêng em ni hók khum khum rawl a lian e
7. Ka chengráng mu'n a t̄hiang te'n a dêng
che maw
Hók khum khum a lum buang buang hnua
tiang ah e
8. Amin an sêl satiang chhat maw i tâng c,
I famna làm ang hia e chàm tui phai ah

•••••

BUNG 8

DAWNGCHI HNAR LEH BUALCHAR SAKEI.

(N.Vanlaipha ram)

April ni 21, 1925 ni hian Purûn tlang hmar lam ruamah Dawngchi Luidungah sa zawngin ka ramvak a He lui hi a hnar lehlam Purûn Tlang chhim lam atangin a lo luang a A hnar chu khawthlang lam atangin khawchhak hawin a luang a A inkar ah chuan "Pawi Chawfak tlang" a awm a Chu tlang chu khawchhak hawin zawngin a khawh a A tlang zingzum tawp ah chuan Dawngchi Lui chu chhimlam atanga lo luang leh khaw chhak hawia luang nen chuan an infin a Hemi an infinna thlang lam atang hian sa zawngin ka kal a - Ka sa zawn chu sazuk leh nghalchang a ni ber a Mahse ka sa zawn chu a hnu thar pawh ka hmu ta lova Ka beidawng chu Dawngchi lui hna kak, chhim lama peng chu ka zawn chhova Sakei hnu hian tak leh thar tak chu lui hnar lam pana kal a lo awm a He ram hi zo ram, dai ruai mai, lui pawh chu dam tak leh kaw kaw mai 'zigzag' ang a ni a A ram hi ka la awm rei loh avangin ka fan tirhna kawh a ni a, ka nel lo deuh vau mai a Mahse zewh ta a Sakei hnu chu a chho zel a, a chang chuan vaukamah te a kal thul a Ti deuh chung chuan ka chhui ta zel a Mi lo hmu hmasa ang a, mi seh mai ang tuh ka hlauh avangin ka hma zawn leh ka sir vel chu ngun taka ka en hnu leh, beng a chhit hnuah dum takin ka kal zel a Chu sa

chu Pawih chawfaka tiang lam panin a kai ta a
 Kei chuan ka chhui zel a, Dawngchi lui peng lehnam
 khaa pan leh a, a hwar sar ram-jep lam chu a
 pan ta zel a Ka ram nel loh lam pang chu a ni ta
 thova Tichuan ti tak chung chuan ka chhui leh
 ti a Mahse sikei chu reilo te ah chuan a lo hram
 ta phut a Ka in ngaihtuah a, ka dung ta rih a
 "Beih zui nge tha ang Bualchar kawrtē ah khan a
 sa seh hui tawh tak sebawng ruang kha a awm a,
 chumi chu chāng zawk ila, tlaia a rawn ei tur chu
 hlauhawm lo takin a kah theh zawk a ngem?" tih
 chu ka ngaihtuah a. A tawpah chuan a sa-seh chu
 chāng zawk ila tha in ka ring a, ka haw ta a

Dawngchi pengah chuan chaw ka ei a. Bualchar
 chu hawm kawng a ni a Sebawng ruang pawh
 chu kawng ruh bul lawkah a awm a Bualchar
 ram lam tiangdung ah chuan ka awm khawtlai ta a
 Ni a lo hnam ta deuava Helai hmun hi khua
 atangin mel hnh lai a ni si a, "Sakei hi a lokai hma
 mai thei a, ka chāng mai teh ang," tun thingzarah
 chuan ka chāng ta a Nakin deuh tiai dar ruk rik
 hun vel chuan bawng ruang awmna kha ngaw a nih
 avangin a thum tan ta mai si a "Lungchhuan rama
 ka sakei chan hmasak berna ang bawh khan, sakei
 lokai chu ka hmu thei awmto mang e," tin ka in
 ngaihtuah leh a Kawiphe khawnvar hmanna chāng
 te kan la hre si lova Phul kangfai ah chuan sa a
 tiang thei rei hie a, mahse ngaw hnuai kawr kam
 chu a lo thum ta thuai si a Ka rilru chuan tih loh
 tawp-tawp tih ka tum leh a, ka kap thei chuang awm
 si lova tih ka ngaihtuahna chu a chak zawk avang
 in dar 7 velah-ka haw leh ta a Sakei hmuah lehna
 remchāng thei chu ka ngaihtuah leh ta a, ka
 hlawhchham leh ta a nih chu

BUNG 9

SAIHUM KEITE
(N Vanlaipha ram)

He sakei hi ni si viwm tlik a tla tawh a ni a
 A ke hmalam dinglam kephah sirah hian a hliam
 a Chumi hliam chu a la dam lova June thla
 ni 21-1920 chawhnu tlu dar 5 velah hian ruah a
 sôr seng seng a Zochhâm chu a zing phui chûk a
 Nihliap khum chung chuan ka kal ta a Ka chak
 em avangin sa engemaw chu ka tawh ngein ka
 ring tlat a Tichuan Saihum tlang, Vanlaipha lam
 panga tlang inkhang chu ka zawh pheî a Sirkam
 thingzar awnah chuan nihliap khumin ka thu reng
 a Ka rilruin sakei alo kal duh awm mang e tih
 ka ngaihtuah lai takin keite chuan tlang dung chu
 a rawn zawh pheî ta mai t Kei pawh chuan kah
 tumin thing zar atang chuan ka chhuk ta thuai a
 Thing ui pum tiat bulah chuan ka lo thu a Chu
 sa chuan a lo kal hnaih deuh hnu chuan mi hmu
 thuai a mi rawn en i, mi rawn pan ta zêl mai a
 Ka awmna atanga yid 14-a hlaah chuan hnimbuk
 tê deuh hi a awm a Chumi phenah chuan minute
 2 lai a rei a thu a "Mi rawn zuan a tum em ni
 ai g aw?" tia ka ngaihtuah lai chuan chu hnimbuk sir
 chhaklam pangah chuan a rawn innem chhuak tan
 ta a, mi rawn zuan hma chiah chuan ka lo kap a
 A tlu tawp a, ka kap nawn leh a Chu tlang dung
 chhaklam liamah chuan thang plik tak a awm a,
 chumi ah chuan a lût ta a A tlôkna hmunah chuan
 ka silai mupui pakhat chu a lo tla reng mai a, mak

ka ti hle mai a, A kalna thang hmunah chuan ka zuk kal a A pik nasat em avangin ka hmu hmasa thei dawn si loya, min lo sehin ka rin avangin ka lei leh ta a Nunna humhim theih lohna turah chuan kan pi pu te at hui kha a that loh zia ka hre reng a Chumi zan chuan a mutna hmunah a thi ang tih ka ring deuhva, ka haw san ta a

A tokah chuan pa tar pahnih Sawibuta leh Chhingkawnga ka hui a, sa hnu chu kan chhui ta a A pik em avangin thang pika a luhna atanga chhui mai lovin "A hnu chhuahna a awm em?" tun thang pik lehlam chu ka han en hmasa a Mahse hlam thum bial lekah chuan a hnu chhuahna kan hnu zo ta hlek lo mai a Zan lama ka kah tuma ka chhui tawpna atanga lehlam leh a thlang lamte kan enfiuh vek hnu in, kan upa Sawisabuta chuan, "Hmami zim to a a hnu chhuahna awm lo chu a thi a ni ngai ang' ti chungin thang pik chu a han keu veleh keitê chu a lo hok thawt a, a ban bulah arawn seh ta chawt mai a Kei chu in mihring kip tel lo tur zawngin sakei pangah chuan ka kip a, a tla tawp a, mahse a zuan leh vat a Sawisabuta kiu kiang ban puam lamah a seh leh chiwt a, ka kap thla leh thui a, ka kah thlak chu a hmaiah chemin ka sat zui a, a thi hlen ta a Hmun leh hmunah kan pali chuan kan in pawmchih a ni bei a Putar Chhingkawnga nen chuan sakei zawna chu kan siam a, Sawisabuta ban hlam chu kan tuam zawh ah kan hawng tlang ta a

Sawisabuta chu N. Vanlarphai damdaw inah kan dai a, thla thum la chuan chuan a lo dam fel ve ta a. Rami a rem loh chuan keit pawh fimkhur taka beih tur a lo ni

Saihum keite

Zophei sakei

BUNG 10

HNUM TLANG SAKEI (Vanlaphai ram)

He sakei hi a sualin rin a seh zauh zauh va Chuvangin Vanlaphai khua leh Leilet khua nen kan khaw hnih chuan Hnum tlang chhuah lam pangpér Nauban khai tlang nen a inkar Sakawr lei mawng, sawrkar lamlian atanga furlong-khat velah chuan 1927, February ni 15-ah kan zim a Hnum tlang pangpér thing hn unah chuan silai keng ho zawng chu kan intlar thla tham a Silai kenga chang tute chu mi pali kan in a Ka chhakah chuan Zama a tang a, ka d'el'igah Hranghleia, chu mi thlang leh ah chuan Paringa a tang a Keimah chauhvín laiphir eihbun ka keng a

Hual luttute chu in lo u va Rei v k le vah chuan sakei chu a ri ka hria a Ka hma ngei chu a rawn pan zel a Hual luttute chuan lut beng leh au chungin thawm an rawn neih zel a, thingt sat ri chungin an rawn hnawt a Sakei chu a lo kal zan zin ta mai a silai kengtu te'n kan kual fuh za chu ka ngailuahin he sakei hi a thi tgei ang tih ka ring a Ka hma a a lekil chu ka lap ta a Ka thlang lema mite pahnh leh ka chhak a mite chuan sakei chau kal plet chnk chnk chu vawí khat theuh an kap a Kei chuan vawí hnih ka kap a A tlu thi tawh kha Hranghleia'n k'ap leh rawh," a tih avangin ka hn kap leh a Vawí thum ka kap a nih chu Hranghleia lut lavk h chuan a tlu ta a Kan inrawn hlawr a nih avang

kran upa sakahun Hranghleia'n a kaptu nih
chang ta a

He mi zan hian Paranga khan a kah ah a
ngu a, a pa a hrilh a A pa chuan hlado a chh
/ n khua mai a ni awm a. A tük zingah chu
Hranghleia lungawi lo chu tükthuan ei khamil
lo kal a Parangate pa fa chung a lungawi
thu k. huenah a rawn sawi ta a Tin, ko
Parangate pa fa pek turin lehkhä, "Hladote em
in chham a, sakei hi m kah ni a in sawi leh chu
Rs 40 - in chawä cng," tia zakhin Hranghleia c
ka pe ta a Keia chungah chuan a lo lawm hle
ni awm a "Chuh tur ngeun min chuh lova, i
ka zo a ti e Paranga'n a kah ni zawka a i
ngai hi chu mak ka ti hle a ni," a ti a

Hemi tumi hian khawhnifh infin kan ni a, k
tani deuh hawk a, a hlumawm ngei mai Sakei c
i pa tk taw deuh süm ngi a hian a ni a Hli
i a tawp silai keng rahnath thém tháwm a k
tup lo hma a sakei lo chhuak chu sakei hi
hlaui wni lo en aw tih a owl hle mai Henglai
ic 'en Vanluphat hmun dang reng renga sakei i
sa a ng kan kah hian ka pa leh ka pu, Laikhu
ka ngai em em thin

BUNG 11

ZOPHEI, SAKEL LEH A KAL KHAN

(N. Vanlaiphat ram)

Ram sa dangte ang bawkin sakei hian kai deh deuhna bik tiang dungte, lui dungte, kawna Hain duhna deuhnte leht lui kan duhnate a bik 'siouin a nei ve a Tm, sakei zim pawh hian chhuah duhna bik deuh a nei a Ram ngaw emaw, "ram theih phut kar pawh ni se 'thing theih leh thing dung tamna lai kha a chhuah duh bikna a ni. N. Vanlaiphat rama Zophei hmunah hian sakei a awm a Ran chu a seh lem lova Hethi kum 1928-ah kan zim ta a Chutiang ang a chhuah duhna bik awm thing theih hmunah chuan ka lo chang a Ka hma zawna a lo chhuak chu vaw hnih ka lo kap a. Ka kah laia sakei dinna hmuna a thi leh a, hmul tia te ka han en chuan chuan ka silai muin a danna lai han enin pakhat chu a tiang ngei nun ka hria a

Tichuan ka sakei kah hiam chu a tokah kan am ta a Kan man thei lova, ni hnihnaah kan am leh a, kan hlawhchham leh a, kan man pha ta lova He ka sakei hiam hian Vanlaiphat rama Kolkhum kan tih tiang lam panin kawng a kan a Mahse kan hawnsan ta kha a ni a Sakei luh chhohna chhakah chuan kawng dang a awm leh a. Chu kawng chu a kan kan ring a, mahse a kan si lo Hemi zan hian kan tin san knuin a lo Met leh a, chhym lam pan dawnin kan hria a, mahse ka kah ni a a kai tumna hmar lamah chuan a hou chu a let leh ta a. Hmawngah veng lam pana a kalna

chu kan hmu thei ta jova, kan tawp san ta a Kum
 khaw thu a a kal duhna bik mual a awm a Chutah
 chuan mite'n sakei tlak vaw khat an siam a,
 mah^{17:1803} leh sakei tlak ka^{17:1803} siam tawp a. Tawp^{17:1803} a nghawnga
 awk turin sakh^{17:1803} thang ka kam a, sakei a awk a, a
 hru^{17:1803} leh a ngul a tichhe vek a. Ka sakei hiam
 pawb hi helam mualah hian a ka^{17:1803} chu lo nun.
 Hela^{17:1803} mual mawngah hian a lo thi tih kan hre hnu
 hnawh leh a. A lu ro chu tiai khaw hauah hmuh
 chhuah a pi a. A lu ro ka lak hman vahchapah
 an lo yawn lut a, lo atana neitu chuan a lo hal
 tal ta a. Ka^{17:1803} hi hre mai.

BUNG 12:

SAIHUM SAKEI
(N. Vanlaiphaï¹ rain)

Kum, 1928 ah hian sakei stal bawng seh tinnang,
 a lo awm leh a Ni 20 6 1928 niah Zophei chuan
 hnuai Saihum bulah chuan kan zim ta a. A hnu
 atang chuan he sakei hi a pa a ni a, a len lam chu
 sakei vantlang tlingen ka hria a "Vawin chuan he
 sakei huat thida tak hi keimah'ngem kap la," tih
 rilru ka put awangin sakei lo chhuah duhna lai ber
 ni a ka rinna hmun keifang awn lerah ka lo thn a
 Hual luttu ho chuan a hnu'an fawn chhuah a, an au
 zel at. Nei lo te ah chuan ka thlangah' chuan a lo
 pheh zan zan a, a kal lai chu ka kap duh hrih lova'
 ka zawn takah chuan a ding ta reng me a. Sakei
 pang chn kutphah tjet chauh tur ringawt hi a lang
 thei a. A taksa englai ber nge ni tah pawh a hrih
 theih si lova. A kal leh chuan phai hmun pukah a
 lut ngei dawn si a... A, luh chuan kah, thauha a
 lang dawn tawh lo, tih ka hriat awangin a, sa pang
 lang chhun lai chu tinip ka kap ta a. Hual
 chhungah chuan a, zuang let leh ta a. Tichuan
 hual luttu ho chu an tan chhuak ta vek mai a.
 A eng laiah nga ka kah kan hre lo na a, sakei dinna
 lai han en chuan, ka silai mu laia a luhna lar leh a
 din dap enin a dul nemah ka kap tiang nun ka
 ring hlaym a. Tichuan a hnu chu kan chhuah ta a.
 Upa te'n khua a, lo tiai tak awangin, "Sapun ber a
 hun ta love," an ti a, kan haw derh ta a. Sakei
 hliam mipu, sena am huan chawhna chawh a, am
 thin a. A chhan chu chawhnu lamah chuan mibring

kan lo chau tawh a, chét suat a awl bik a Chuvang
chuan sapui hiam ùm hian upa te'n "A tók leha ùm
leh ah," tui hawn san an rel thin a-ni. Hmanlaia
sakei hiam ùm hian hì thang hiet hiet hiet atan tlem
han sawi ila A hnu chhute to kha a laah an awm a,
zawite in an chhui a Sakei hnu kalna dinglamah leh
velamah, gidi kang an satlas...a. Dinglam sat te
khan an han samfa dawr khan velama mite khan
hmalam tin chungin an thu tlar a, dinglama mite kha
an lo yang a. A tawt ta tih eh khan dinglam a mite
kha an chawia, velama mite khan an hmaazawn an
han samfa leh a, chu lai chu ding lam amite khan
siam an lo yangin hmalam kha an lo tin a, an lo in
reling ye a Chyiang zel chuan an in tih chhawk a.
Hiet an hma phan hi sakei hiam kawih tawh kai
tha thei tawh manglo mangang thuan kha a rawn
bei thut ang tih biah vang a-ni.

A tók angah chuan sa hnu chhui thiam deuh deuh
a Khan kawng chong leh a tui chhohna ram lam
kawt te an va en a Sa hnu chhui an hnu loh thu
an rawn sawi a. Tók huan ei khamah chuan sakei
hiam an leh zai chu kan rel ta a. Hual lu
lam apang an apang rawn nawr thia sela, hual
mawngah siah kang zang zang lo awm ila tha
in kan rin avang chutiang chuan kan rel tu ta
a. Hual lu lam apang apang rawn nawr tute
angah chuan mi phah Khuang (C I pensioner)
leh Laichhama (Kohran Upa) an tel ve a. Ann
pahni chuan; "Sakei ram kan hia a, a hnu pawt
a rel chuk a; a hmalawm an mai," an ti ta mat a
Chu volah apang zang zang chu hual mawng lam
siah kangah awmna hma phah chuan an lo chruk
an volah mai a. Mi thukhah chuan; "Kan vol kha

i pun ang, silai tam zawk leh mipui tam zawk
 ena beih tur a ni," an ti a Kan pa tar zinga
 huaisen bera kan ngaih chuan, "Hei kan sa beih hi
 'Nupui fanau te in chawm sakah' kan tih ngawt loh
 chuan beih mi a ni love 'Nupui fanau te in chawm
 sakah' in ti a nih cawh chuan in silai tha ber kha
 min han pe ufa, keimah pawhin ka bei mai tur a
 ni," a ti a Kei chuan mi khaw pun pawh tha in
 ka hre lova "Vanduaina tawktu chhungte chawm
 sakah," ti a thutiam pawh chu tha in ka hre lova
 Kei chuan, "Ka sa hfiam a nih avangin tumah
 awm lovin keimahin en fiah ila a tha ber ang,
 chuyangin ka han en ve teh reng ang," ka ti a
 Kei mahin ka kal ta a. Pu Khuanga leh Laichhuma'n
 sakei rum kan hria an tihna thlengin ka kal a Ka
 awm pawh ni bawh lovin huaisen pakhat, Aihnawiha
 leh tleirawl Chalchhunga chuan mi rawn zui vat a
 An hnung leh ah te pawh chuan kan pasaltha
 chhuanvawr te pawh chuan an rawn zui ve thui a
 Sakei en chungin a hniak en a tul bawk si a, ka
 mit a indaih lo hle in ka hria a Aihnawiha hnen
 ah chuan, "Hei mit ava indaih lo ve, a hnu leh a
 sa en a tul si a," ka ti a Aihnawiha chuan, "A
 hnu chu ka en ang e," a ti a Chutia a tawng ve
 leh chuan ka lawm ta hle a. Sakei ngawt ka en
 thuih ni rawn zuan ta pawh ni se ka kap hmanin
 ta inring a Zokamfet hling leh hru bawn hnawkah
 chuan kan kun phe'i ta a A changin bawk vakin
 kan kal a. Kohran Upa te'n sakei rum hria-a an
 nsawr kha ka ringhlei si lova Hlahawm tak
 chung chuan kan chhui zel a A tawpah chuan
 hui mawnga mipui awmna ah khan sakei hnu chu
 kan chhui chhuak ta mai si a' Sakei chu a lo awm

hauhlo mai tihna a ni a. A hnu chhuntu te zawng
zawng chuan sakel kan hmu lo na chungin sake
va hmu a miir rawn bei hial ta pawh ni se, kha a
khan a hauhawn leh chuang tawh kan ring lova
Sakei hmu hi ka hmu a lo ang hiau huau pawl
vawv chuan ka tawh tawh a. Ka Vannel a, ka ka
hmu hmu a. He Sakhum tam sakel hiam lo awn
tawh hi lo kan bein huka ka hiau chu ka la tawn
lo. Ka tawng leh tawh pawh hi ka ring lova.

Heia tang hian mi gawm tak te pawh thi
an hiesual thei a ni tih min zixtu hie mai. A tal
chuan Dr. Chalhiana hova kan am leh ta a.

Heia rang atang hian Vanelphai leh Bawktlan
khan sakel sakel hi lo na khan tha tak chu hia
te a na a. A hnu kan chhui tawna atanga me
khat leh a chawv vai a hia, he khat hian chu
sakel tu se chu kan chhu leh hauhawn a. A lo
ka hmu jemlo hie. Dr. Chalhiana hova kan un
tum hian silat vawv tam tak kap chuan lo iia chu
hmu te sh a mchuanin ka ring. He sakel hi
hauhawn am atang hia phuah tlakah ka ngai a

(Sa tu lam zai thlak)

1. Kawikel ze tial nuprawnga zu ka rel e,
Vang khaw leh zawng zawng kan sawm e zing tianah
2. A rel kan sual lam love tukia chuan,
Sappui cheng rang chawv vai the an lam thiau ve
3. Bawng leh chawng ram tuon a cheng angin,
Pathlani vai sual chengrang chawun an aghak e
4. Zee fei chawun valruah hnik hnung an sui,
Tuan ngam lova tian zel e vai the huanah

- 5 A ai tha dawn em ni le a tang chuang lo,
Lenchhawl thing hnuaiah kher ngei a lo ding e
- 6 A englo, ngei te tak te sen ka lo hnu,
Ka chhingmit in thir reng e chengrang a ri
- 7 Lam ang let e a chhawnu val tha panin,
A tawnmang lo a ruk te'n a kai kikaiu
- 8 Chhawi hmin pikan kan zui lai thi hning hniang e,
Vawun chuanit valruai in tin tiang an rel
- 9 Tuk khua lo var leh zui lai prangin an rel,
Pathlawi val tha lengruai nen a sui kan zui
- 10 Vawin chuanin kan tin val tha an zam e,
Siang lawi relin chhing khual val pun an rel e
- 11 Hran tum yala'n chhingkhual val pun e nuam lo,
Mahrikin hran tum yala a fai rei lo
- 12 Mahrikin hran tum yala a fai rei lo,
Val tha hrang zualin an sui zui panin
- 13 A hnuakhung kan sui zui a mhrang yala'n,
Tawn har kan ti val tha nen kahllet hnuaiah
- 14 Leng zang ngina hual mawng lam a pan zui e,
Val zualin kan an lo hrang turin
- 15 Zan tlangah maw, zing tranah maw a lo chhuah!
A zui te'n maw hmaah kan chhui chhuak
- 16 Vawin chuanin an duai e rum lian rawi hui,
An twin thaw ri rum lian rawi maw an lo ti

BUNG 13

PAMTUL-A NGHALCHANG

(N. Vanlaphai ram)

Ni 14.7 1928 ni huan khua atanga mei hnih leh a chanye a hla ah sa zawngin ka, kal a A hma ni 13.7 1928 ni khan sazuk ka kap a. Ni zawnna sa kah ka chak ye a, hemi ni huan kah leh ngoi tumin he ram hi ka tang a. Ka pu Laikhuma sathir atanga ka thir hnuin a hnuai ram zawi leh ngawte ka tang a. A tawpah chuan nghalchal sialhma rah tian hi Sarlong hnih a hla atangin ka hmu ta a Phul hnuin feet-hnih vela sang hmunah bian a thul tian chu a si a. Kei chuan hmanhmanw takin ka pan zel a. Sanghal awmna ka hnih hma deuhvin ka ipteghu ka dah a, a chhungah chuan chem leh karjut, (cartridge) thenkhat a awm a. Tichuan chho, zawngin ka vah, ta a. Yard 40 vela hla atang chuan mupui in a dah ah ka kapra. A tih tawp a, mahse ka han kap nawn leh a. Sanghal chu a tho a a kal leh ta mai a. A chongin a tih thin a. Silai mu ka nei tawh si lova, ka silai mu kha ka ipteghungah a awm si. Lasa ka apte dah kha hmanhmanw takin ka va zawng a, ka sanghal kha a kal hlat ka hlau si a. Sanghal chu ka va um leh zawk thin a. Iptegawmna chu ka va zawng leh chuk chuk thin a, ka hmu chuang si lova. A tawpah chuan sanghal chu ka va pan a, mahse kahna tur a. Au ka nei si lo. Ka tih ngahna hrelo chuan ka silai uihbun phir chu ka elh bung a, a ngul hmawr lamah chuan ka khing hnihin ka hman a. A

haisir zawngin sanghal chu a lu ah vuak nan ka
 hmang a, ka vaw thlu ta tawp mai a A nung leh
 ang tih hlauvin vaw nga lai a bekah chuan ka vua
 a A khabe ruh te pawh chu ka vaw tliak a

A ni zawna sa ka kah ve chhun a nih avangin
 hemi tum hian ka hlim hle mu a Chu lovah
 chuan kartut kah ruah hnuin si kawlh emaw, kawlh
 lo emaw pawh ka umphak phawt chuan silai ulhbun
 in kan vaw hlum thei zel dawn a ni tih ka hriat
 chhuah phah hi a hlu ka ti hle a Silai pawh a
 chhe chuang lova Hemi lo hi sakhite leh keite
 pikhat ka vaw leh a, sa te nau phe chu an luruh
 a keh vek zel a ni

Hemi tuk hian Pamtul rin Sentet kawn bulah
 sakhi ka chang leh a Ka kap leh a Ni thum chu
 ka kap zawn ta a Mahse sikul zirtirtu ka nih
 avangin tlai sikul ban chauh hi ka hun awl a ni a,
 sa ka pti tam hman lova Tukthuan ei hma leh
 tlai sikul ban hnu hi ka hun neih chhun a ni

BUNG 14

MUALCHENG RAM

Ni 29 4 1929 ah hian North Vanlaiphai atangin Muallchêng, (Kangzang) an tih bawh thunah chuan Bawhsap leh ka pa remthih in ka nupui leh fate nen kan chhuk a Kau Surô ni ch'ui Muallchêng atangin N Vanlaiphai ah a chho tung a Roreltu transfer angin kan inthlak a nih chu A chhan bul ber chu ka u hi a hrisel loh avangin Vanlaiphai zo nueman hian dan theh ceuh a hian avangin Bawhsap hrenah kan dil a, ani in min phaisak a ni

Tichuan North Vanlaiphai ram zo nuam tak mai sa pèlna hmun tha leh sakei tamna chu ka kal san ta a Ka lung a leng hle a Zirtirtu hna kha kum thum chauh ka thawk a chum chhungin ka naupang pahnh in Lower Primary (pawl nga) an passed a Lal ni chungin Bawhsap phalna in P W D Mohuri hna ka thawk bawh ta a Zin zin in ka awm a, sa pèlna lah he ram chu a awm hek lo Sakei ran seh chan tur a awm erawh chuan zanah chuan ka ching hman chauh dawn a ni ta a Chutichuan ka pu leh ka pa anga sa kap thei ni tur chuan ka awmna in a zir ta si lova Si pawh ka kap ngat lovang tih ka nriatin, ka pa leh ka pu ka chhun theihna ber tur chu sakei chan tur remchang apiang chahng ilit, tlem a zawng ka kah ve chuan sa dang tam tak kap tluk ka ni ve thei ang tih ka ring a Chuvangin sakei chan tur remchang chu ka ngahven ta ber a Muallchêng atangin Champhai leh Keitum chu ka nitun zin kawng ber a lo ni ta bawh a

L I N G I T

DINAM SAKI

(Mualcheng)

N Vmlupha ka chhuah seh at ig klan kum
 chhung chu sak leh si dung pawh ka ngaituah
 ig ta lova PWD kiwngan la / n tlut tlut
 a Saker seh saruang pawh awm mahse
 unglang khaw hli tarte chuan kiwlphekkhawnvite
 ta nei lova a nei enun pwhin si chin nan
 thi ang tih na chng pawh kan li hre lo bawh
 Saker chu Mualcheng khaw velah pawh a lokal
 e fo mai a ta 30 5 35 ni hian Dinam turkhur
 ulah sakawr a seh a Hema ni hian chu saker chu
 hin ka chak hle ma a Khua chu a lo tlai ta a
 Kan thudeng, Leluera nen chuan a chinna tur
 thagtè kan sam a Kan thingte dawh chu lei
 atangin feet 13 a sing a ni a Thangtè ah chuan
 kan thu ta a Ruah chu a sūr seng seng a, chhum
 a zing deuh chak bawh a Khua chu a lo tlai tial
 tial a, kan vèl thing leh hnim buk huuai te chu
 khaw lo tlai tial tial chuan a tithim telh telh a
 Engkim kha chhinchhiah ila ka chhinchhiah ang
 lova thul lo var enaw lo hang tial deuh emaw
 danglam tharte a awm chuan saker a ni mai thei a
 Fimkhur taka mit leh beng kha len vel thain ka
 ring a, ngun takin ka envèl ta a Thosi leh vaibmitc
 pawh an tam kher mai a Mahse thosi seh thak te
 pawh chu hiat mah ila keimah che lo tur leh kan
 thutna leh kan nghan chhante kha che lo turin ka
 hiat thin a Ka thianpa erawh chu keimah anga
 awm tur chuan ka hrih lem lova Mahse sa kap

mi pasaltha a nih avangin a finkhur ve hle mai a Khua a thim tak tak dawn ta a, sakawr thi ruang atanga yard 6 lek a bla thingbuk hnuai thim zingah chuan thil var thar ka hmu ta a A hma a kan en fo laia var awm lo a nih avangin sakei emaw uicho dul var emaw a ni ngei ang tih ka ring a Ka en reng lai chuan chumi var chu a lo reh ta a Sakei anih ka rin avang chuan ka channui Lalnuara chu ka hrilh a Am chuan mei zuk a duh a, meitalh a lo tum lai hi a lo ni a Ka hrilh avangin che lovin kan pahmh chuan kan lo en dun ta reng a Sakei chuan rei rial lovin thim zinga a var ka hmuhna tak atang kham ri htek lovin, daihim kal thei angin sakawr ruang pan chuan a lokal ta zuah zuah mai a Kemi chuan silai kauvin kawlphekhawnvar hmeh en mar turin kan lo inpeih diam a Sakawr thi ruang bul a lo thleng a, a ei hmam kawlphe khawnvar chuan ka han chhun eng a Sakei chu a phu zuk mai a, kei chuan a dar thuamah S.G leh mupui ka thun chuan ka kap a Ka thianpa pawh in mupui in a kap a Sakei chu a thu thlawr a, a tai vel chu ka kap lehi a Tuikhur kawng hnuai bawn pikah chuan a lut ta a Thangte atang chuan ka chhuk a, bawn pika a lutina thlang lamah chuan kan han kal bualin a hnu chhuak a awm si lova A awma hruai bawn hnawk chu meichher leh kawlphekhawnvar a kan en pawhin engmah a hmuh thah si lova Kei chuan zaja beih zu chu Neuva te at buai ang kham kan thih phah ang tu hnawin beih zu che lo remti ta lova, kan hawng ta a

Sakeite, savawnte leh ngahchangte chu a hman kawih chuan, mihring tam tak an seh, tawh, thah a Ching an seh, thangkhat te phei chu an thi,

hlawm tih kan hrereng a Chuvangin sakei bei mi
 pheh chuan kah tam deuh kan tum pheh chuan dam
 rei deuh a tul a, dam rei ka tih chu at hua a sakei
 kan beih chuan min seh hlum thua ang a, bei leh
 lu tur kan awm dawn lo a ni Fing tak leh fimkhur
 iaka kan beih chuan min seh lo nge nge anga
 Keini pawh sakei chu kan tihlum nge nge ang tih
 hi ka ngaidan a ni fo Sakei chuan ramhnuaia a
 hlum um na ah chuan keimahn anga fingham leh
 min seh tura mi lo channa remchang kha hre hle
 tura rin tur a ni Sakei chu kan kalsan ta a
 Lalnuara, ka thianpa nena kan chan lai khan ka
 rilru in hla a sa a -

“Sappui chher mei nen, ka chengrang ri rualin
 ngai reng e,

Lenrual ngaih lain ka zuk thir e,

Kawlkei fam reng e”

tih hi rilru in ka sa a Hemi hma zan ah chuan
 mumang mak tak mai ka mang a

A tuk khua a lo var chuan pasaltha hrang hlui
 thenkhat te chu mi dang pawh nghak lovin zing
 takah an thova, sakei chu an zuk zawng chu a lo
 ni a Zan a kan hual chhung, hrui bawn pik
 chhungah chuan a lo thi der mai a A khua in
 mipui chuan an zawn a Hlim em em in thawm ri
 nasa tak nen kan kawtlai thlengin kan zawn ta a
 Hemi ni hi ininni a ni Ka rilru in hla a sa leh a

Kristian thiango ngah mi tam tak an awm
 avangin heng hlate hi chung hun lai chuan a langa
 sak ngam pawh a ni lova “Sakei hian hlado a nei
 lova,” an ti a Mahse sa hrang berin hlado a nei
 lo chu mak ka ti a Sakei hlado pathum ka siam

ta a, pakhat chu heih a nı -

“Khua nua e, ma hual zel e, .

Ram loh chhawthung hmuat an e,

Kawikei e, ze tialpu maw leng nen e,

Kan chhawm (e) a maw emaw.”

Darnam sakel

Heute sakel

BUNG 16

KANGZANG HMUN HNUAI SAKEI
(Mualcheng)

Hun reilo te hnuah chuan sakei dang thawm
 dīm thiam em em a lo kal leh a Chu sakei chuan
 sebawng chal pakhat leh bawng la pakhat Kangzang
 khawdungsei hmun hnuai chul ramah a seh leh ta
 mai a He mi tum hian ka hritlin em avangin ka
 khuh ka khuh mai a Sakei chu chin ka chak si
 a Hritlang chung chuan a chinna siam turin chaw
 tlēmtē ka fūn a, chawhnu dar 2 velah ka kal ta a
 Sebawng pa chu tukhur lui bulah a ei a, bawng la
 chu lui atanga hlam 13 velah ei lohūn a dah a
 Bawngpa ruang chu a neitu te'n an la vek a, a ei
 loh zawk chu ka chang ta a He mi hmunah hian
 thangte dawhna thing remchang a awm loh avangin
 faruak tlu luang chungah hruibawn zingah ka thu
 a Ka thutna hnuai takah chuan bawng la ruang
 chu a awm a Ka awmna chu lei atangin feet 9
 emaw leka sang a ni a Ni sang tak a la nih lai
 atang chuan ka chang ta a He mi hmun hi ngawpui
 a nih avangin a lo kal thuiun ka ring a

Khaw'ro lai April thla ni 20 4 1936 a ni a
 Chawhnu dar hnih leh a chanve velah chuan lukawra
 hnahthel ro chu a ri a ri ta a A lo kal thui
 dawnin ka ring a, ka hlim hle a Mahse sakei chu
 a to kal duh ta lawk lo a Reilote ah chuan a
 awmna ngaiah chuan a ri leh a Chu ri chu ngun
 taka ka ngaihthlakm a tiri tu chu a awmna ngaiah
 chuan a tal vel thui nun ka hria a Ka awmna

atang chuan lang thei sela kah phak tura hna1 a n1
a Ka awmna atang chuan hlam 20 emaw a hla
chu a n1 thei e. Mahse ka zuk yeh dawn chuan ka
thutna thingluang hrubawnin a bawm chu a nghing
duh hle si a, thingluang a ka chhuak lai chu mi rawn
hmu thein ka ring si Chuvangin ka zuk kal duh
lo a, ka thutna ngah chuan ka thu leh ta reng
mai a. Ka hritlang khuh chu alo chhuak hle ta mai
a, mahse theih tawpin ka insom' a, khuh loin ka
awm thei bram a. Neilo' deuhah chuan ka khuh
chu a lo chhuak leh ta em em mai a, ka insomna
lamah chuan ka mittui te a tla phung mai a, reilo
deuh chu a reh leh ri a' Sakei chu a chang changin
a tal ri leh thun a, mahse a awmna ngai rengah
khan a la awm si. Ni thu a hniam ta deuh a, dar
li leh a chanve hun turah huan ka khuh ohu a
lo chhuak leh ta em em mai a, mahse a hnasa ang
bawk kha khuh ri chhuak lom ka 'tuar' reh leh
thei a. Ni chu a tla dawn hmar ta a, ka awmna
ngaw a thangte cha ahin a chhuam pha ta'lova. Sakei
lo kal duhle fo chu mok ka ti hle a, fo' kal thuai
thuak se ka ti em em mai a. Ka khuh chhuak chu
a hnuhaung apiang kha insom a harsa' zel si
Chuvangin ka khuh rik hma ngeun lokal sela ka duh
a n1 Ka thutna atanga lang thei tiang thienkhatte
chu n1 a lian leh ta hial a. Ka khuh bawk chu
a lo chhuak leh a, ka hravkte a za nuah nuah
mai a, mahse ka tuar lui reh leh hram a. Khua
chu a lo thun ta a, sakei nrawh chu a lo la kal
duh chuang lova, a tal ri pawh chu a reh rei ta se
a. Ni a tiak atangin ngaw hnua1 chu a, vawt zelh
teih a, chu chuan ka khuh chu a rawn tichhuak tan
leh ta a. Chutia ka insom leh tan lai chuan

a reh ta daih mai a Chu veleh thul tenau ni lovi
 sakei ngei a ni ang th ka ringhlel ta lo a Ka awn
 ngai chuan ka avn lu leh ta mahse reilo te
 a hma a ka hnat ang khi a lire leh ta a A rawi
 ei tur thavm ngei a lallo 'ur ri th pawh a
 lhat thuh chung th a h d'uh a thlang
 chul lamah chu a chhuakchho lawi a a u
 th ngtang mangkhawhtu'e'n an pawh hnawh chu
 thlang a Hnathe ang chu ni lovi a rap thei
 lo a, thngtang to tate chu n hnat ri a hawin
 pawh a Ka chul chuh chuh a n chuh a
 a tur a chuan a n v'el ngok leh th tain ka
 ring a, ka ngk k t a Ka hnat n tang chu a
 lok l'et a n hnat a chut h zet chu a thavm pawh
 a duh ta lo a a awn tek ka a n hnat a tanga
 y ri a v'el chauh a hnu ka hnuang laian chu a
 a n 3 lu ngwa reigun a a w'el a Chuta
 ton a chuan a k'na hnat kah chuan chul lan pinin
 a kal ri len a hawh hawh mai a A lo kal jeh
 tiwhin ka ringlo deuh a, ka khuh chhuak khi a lo
 zuh leh ta telh telh hawh a Mei zuk ka siam a
 ka khuh chhuakte chu ka khuh ta a Chulah chuan
 k chhuak chhov, chung laiah chuan a mit tle te
 a lang mahna tun k kawlphe khawnvar chuan ka
 z wng chho zel a Engmah de leh tle chu ka hmu
 lo a, in lamah ka hawng ta zel a

He mi tum a ka sa chanin thawm a dim thiam
 zia hu mak ka ti hle mai a Zanah pawh ngawpui
 hnuai hnathel chu daan a tlak loh lai a nih avang
 in a ri duh em em si a Sa hian pui mai kal ri ni
 awm lo tak a a kal thei chu a mak hle a ni Tin,
 a la kal lai a ka khuh chhuak insum zo lovin ka
 phit vak hnu a ka la beisei fokha ka han hrilhiah
 ang e

[illegible]

Thal lai pawh ni sela daan zanah hnahthel kha
a tihnel theih deuh avangin sakei thawm dim thiam

chu thlāsik lai leh dai t'aknaah chuan i hre thei
 kher lovang Dai tlak lohnaah pawh i rin aia nasa
 in thawin a dim thiam ong tih ring la Heta tang
 hian sakei bei nate chu'n zir tur in hmuh theih ka
 beisei avangin hlawhtl'in lohna ni mahse ka zlak ul
 a ni e

BUNG 17

ZAWNG THAL SAKEI
(Mualcheng ram)

Darnam sakei chu kan kaphlum tawh a sakei dang chu a awm tawh lawk lovang chu kan tih nak a laun a hmasa aia lian zawk chu a lo awm leh ta thuai a Zawngthal piaa mual chu "Bûnghuai Tlang" emaw "Bûnghuai ram" kan ti a Helai ram ah hian bûng lian duh mai pakhat a ding a A zar uh chuan nausen tap ri 'Aw ngêk' tih ang leh tap ang a ri thin a Chutiang thawm ri mak tak chu an hriat fo thin avangin kan pate chuan "Bung huai" tun an vuah a Chu bûng thing chu a tlu a, a tawh ral zo tawh a Chuvangin hemi lai ram hi tun thlengin 'Bûng huai ram' an ti ta a ni

Ni 7 6 1936 ah helai Bûnghu i ruma kalkawng ah ka kal laun ri ka hria a Ka zuk en a, amah chu ka hmu thei si lova In lam pan chuan ka kal ta zel a Chu sa chu ka thlangah chuan a kal ve zel mai a Sakei a nih ka ring a Silai ka ken loh avangin lung pawhin ka deng duh lova Tun hma lamn sakei lung a den chu a lo chhuak duh viau a ni tih thu te ka lo hriat tawh avangin lung a han vawm chu ka ngam lo a ni Chu sa chuan furlong khat vel a thu chu ka thlang ah chuan min zui ve zel a, A tûkah chuan Zawngthal kawngah sakein sakawr a seh tih an rawn sawi ta a Kei pawhin hemi zan huan mumang duhawm tak kha ka mang leh a Ka zing tho chuan ka hla duhzawng kha ka han hre chhuak leh a Ka rilu a lo him hle tûk

taka skkei chān tur ka hmu chu ka lawm êm êm
mai a, He ka mumang hī ka thiante ka hrilh phal
sī lova Mizo upa te'n, "Sa kah dawn a mumang
tha, thil hmuh leh hriat sawi chīn chu a tha lo,
an tih avangin ka zêp ve tlat rih a Zawngihāl hī
khua atangin mel khat leh furlong khat zet a hla
a nī a Tuna Jeep kawng thar bul Aizawl atanga
n.ēl 89-na a nī a

Nī 8 6 1936 tlaiah hian sakei channa siam turin
ka kal ta a Thian pahnih thangtê mīn siam pui
turin ka hruai a Sakawr thi ruang awmna lamah
chuan fah thung awn a awm a, chutah chuan feet 18
vela sangah thangtê chu kan dawh a Kan siam
zawh chuan mī pahnih te chu ka hawn tir a Kei
chu sakei chāng nghal tur chuan chu thangtê ah
chuan ka thu ta a Ka thian mī pahnih ka tirh
hawn te khan in an thleng hman chauh ang tih hun
vclah chuan sakei lokal chuan tlangsam hnīm ro a
rawn tithak ri hī ka hre ta a Kei chuan sakei a
nih ka rin avangin ka lo inpeih diam a Chawhru
dāi thum leh a chanve vcl lek a la nī a

Sakei hmēl ka hmuh hma chuan ka rilru in hla ka
sa a Rei lo tē ah chuan sakei chu a lo lang a,
a lokal ta zuah zuah mai a Khua a tha in nī a
lōng ēng tha sī a, chu sakei chu chuang takin a lang
a, hmuhnawm ka tī êm êm mai a Sakawr chu a
ei veleh kah chauh ka tum a, mahse sakawr bul ah
chuan a ding ta thung mai a A mītin sakawr chu
a melh rōn mai a, a sa ei leh tura a dah that kha
kan lo laksak nge a la awm tī a rawn en thī thla
a ang hle mai a Mahse saruang chu khawih hlek
lova kan lo dah avang khan a rawn hmu chu a

lungawı ni awm tak a ni Minute khat emaw a ding a, sakawr ruang sir lamah chuan zawı t  in a kal thla ta z l z l mai a A hian hle in ka hria a Sakawr ruang atanga hlam li emaw ah chuan a thu ta nguau mai a Sakei chuı saruang kha rawn pan a tum ta sı lova, sakawr ruang bul a a ding lai kha ka k p ta lo chu ka ınchhir hle a A lu chu a hawı v l muai muai thin a, ka awmna thing lamte pawh chu a rawn en deuhvin ka hmu leh nghal a Ka rilru chuan zan thima a rawn ei hun nghah nge tha ang tuna a thu chu kah mai tun hman hmawh takin ka ngaihtuah a Sakei ka en reng lai chuan ka rilru in hla chu a sa bawk thin a Ka mumang kha a tluang phawt ang a, chhun nge tha ang zan tia ka ngaihtuah lai chuan rilru thar a lo chhuak a Zawngthal chawh hmun chu sakei thut hmun chung lawk a ni a K n khua a mikhual lo riak tur te chu chumi hmun ah chuan an chawh thin a Mikhual tam tak chuan an chawlhna hmun ah bengchheng taka awm te an ching in lungte pawh an vawm thin a Chutiang chuan mikhual te'n an rawn tih tak hlauh chuan sakei chu a tlan bo leh ngei ang tih ka ring ta a Ka silai chuan ngun takin ka han tin a, a nghawng ka tum a, ka zuk k p ta a Sakei chu a tlu a, a t l tawp tawp a Ka silai mu lehlam kha a  that loh avangin kart t tharin ka thlak a Chumi chhung chuan sakei chu a zuang thla ta a, ka awmna atang chuan a lang pha sı lo Vawı sarıh a r m chhul chhul a, a thinrim chuan thingtuai te a sehri tuar tuar a A r m thawm chu ka ngaihthla reng a, a thi tur hrawk ri a awm chuan ka zuk en ang ka ti a Mahse chutiang ri chu ka hriat loh avangin ka en duh lova

Sakei tawmna chu tlangsa hnim pik tak a nih avang
in zuk en pawh chu a thih chiah loh chuan thina
mai tur ani a Chutichuan kei chu ka awmna thangtê
thing kung ating chuan muangin ka chhuk a, ka
hawng ta a

In lam panin furlong hnih chauh ka kal hman
a Kan upa leh mi thenkhat chu ka tawh ta a
Anni chuan "Enge i kah?" an ti a "Sakei" tun
ka chhang a "I kap fuh em? kah hmun te i en
em?" an ti a Kei chuan ka fuh thu chu ka hrilh
a, kah hmun erawh chu ka en lova, en kher pawh
ngai ka hre lova Kai te a t'ut hmunah chuan
a tal a, a thlang lawk hiam thum emawa hlo ah
chuan a awm reng tib ka hrilh a Anni chuan kah
hmun tal chu en an rawt a, min hruai let leh ta a
Kei chuan a rûmpa hmunah chuan riak sela, a lo
thuh chuan lakna a hnai ang a, a tha zawk ang tih
ka ring a Mahse an thu chu zawmin kah hmun
chu kan va en ta a. A thi te leh a hmul tla te chu
kan va hmu ngei mai a, mahse a rûm a rûmna hmun
zuk en chu a pik em avangin inhlam chu an hlau
ve a, kan kir tlang leh ta a

Hete ka sakei kah hi inrim bawh a ni a A
tak chu pathuani a nih atangin Kristiante tan chuan
zuk en a rem ta lova Kan khuah Pathian thu
awaho mi pasarh emaw an awm a Chumite chuan,
"Thui lo deuh tal i va en teh ang," tin an kal ta
a. Ka kah ni a sakei awm rengna tlangsam pik
chuan va hmu a Chutah chuan a zan rianna a
bel thut mai a. Chuta tong chuan thlang lam panin
kawrite ruamah a chhuk a, thing luang pawh a kan
tha tha lova, thing luang mihring tiat lek a kal

kanna ah pawh sakei dul hmul chu a kai teuh zel a, a thlang leh hnawk leh zualah a lut a, an kal ngam ta lo a ni tih thu an rawn sawi a Tin, an lo let lam chuan khua thlawk ri ang deuhvin ri sin tak ri veng veng an hria a, an kal hmanhmawh sauh a ni tih thu an sawi baw a A kal zinga thenkhat chuan chu ri chu sakei tih rikah an puh a, thenkhat erawh chuan khua ri a ni lawm maw ni an ti a Ka kah ni a kan Upa leh mi thenkhat te nen a kan va en khan hlam hnih chauh pawh in zuk pan hna leh deuh hlek ıla chuan min lo seh ngei dawn a ni tih thu te min hrilh a

Pathianni chu rei ka ti hle mai a, a lo ral a, thawhtanni a lo ni ta a Khua a mipa puitling awm zawng zawng chu sakei hlam um tur chuan kan in puahchah ta a Sakei kha a lian si a, kan inhlam ang tih ka hla hle mai a Va beih chu ka chak hle na a, chaw ei pawh a tui thei lova, ka helbhawh hle mai a He sakei hi mi dangin an kah ve hma hauhva kaimah ngeun kah thluk ngei tumna rilru ka pu a. Mipui te nen chuan kan kal ta a Pathianni a mi pasarih te thlen tawp chu kan va thleng a An thlen tawp kir san lehna atang chuan chu kawrtê chu feet ruk vel chauh a sangin a lo bung thut a Chumi ah chuan Pathianni chuan sakei kha a awm a lo ni a Chumi ko tlang chu zuk dak sela, khuar atang chuan a lo pawt thla ngei dawn hi a lo ni a An vanneih a siamah sakei awmna chu hlam khat velin an zuk rap lova, an let leh tak hlah avangin an hum a lo ni a Chumi khuar ata chu a lo insawn leh tawh a Tun hma a alo kal na than a hnu dang leh a hlam hnu kha

kan hre hrang hlei thei ta lova A hlam hnu zawn
 chuan kan vak darh ta chiam mai a. Chutia mipui
 han vak darh ta chiam chu, thenkhatin hlahu deuh
 na rilru pawh lo nei se kha, hlahu na, kha dawihzep
 nih duh lohna vanga thunlung ah a rak a hupbet
 chung si emaw, a then hlahu lo tak tak rilru pu
 payh awm sela, inhlam a hlahuawm hle mai a
 Fimkhur turin kan in au chul a Na'in deuh minute
 nga vel lai kan zawn hnu chuan kawrite dung lama
 zawnngu te chuan an thlang thing bula sakei baw
 kha an zuk thlang theih a Sakei chuan lui mawng
 lamah a chhuk san a, a tlan thla chu an hmu
 hnian a "Khu, khu, khu' kawr ah a tlan thla ta,"
 an ti a Kei ka awmna kha a lo' hla deuh si a
 Kah hmasak ka tumna a thlawn ang tih ka hlahu a,
 kawrite dung ah chuan chak takin ka tlan thla a,
 lengkir ang deuh ko sangah chuan ka zuang thla
 rawk rawk a Kawr ruam a hling ro te chuan
 man chhun' teuhva Mi thenkhat kal hmasa sakei
 hmutu te chu an lo dung thlam a, sakei pawh chu
 an hmu reng a Kei chuan ~~ka~~ zuk tlan pel a, an
 hma uh' chuan ka dung a, 'Anni chuan, "Kai suh,
 khata kha sakei a awm," an ti a Silain an tin a,
 an tinna lam oku ka chun engmah' ka hmu ve si
 lova Lungpui phen atang chuan mi rawn beih a
 tum a, chuan a rawn dak chhuak tur chu' an lo
 hmu reng a lo ni a. Pakhat chuan a kap a, a silai
 a thawh ta phawt a. Ka hmu ve si lova, ka
 rilru a thangharh ta a Chuan thangharh ka tih
 oku tun hma lamah kan pa te'n, "Sakei hlammin
 man rawn seh a tum a, a inpeih dian' tawh thlanga
 sakei kha hmu ve thei lo kan' nih chuan, thu dun
 enaw' thu ho reng emaw kan nih si' chuan' hmu ve

lei lo tu zawk kha a seh duh bik," an tih thin
 ha ka hrechhuak ta thua a Ka rilru hmasa a
 ah hmasak ber ka tumna pawh kha ka hmuh ve
 wkw theh loh avangin a thlawn dawn ta a ni tih
 a hre ta ngah bawh a Ka thianta rual chuan
 a hnungtawh a, ka ding ve ta a Mi pakhat silai
 a thlawn hnua khan sakei kha ka hmu ve thei lo na
 , silai hmehpernara kut zungchal dahin ka lo tin
 e reng thova Mi dang silai kha a puah veleh
 huan sakei chu huk chungin mihring dinin kan
 wma atanga hlam 4 lek atang chuan a lo ding
 chhuak ta luah mai a Kei pawhin ka lo kap ve a,
 ungpu phenah chuan a tum leh zuk a, a lang leh
 thei ta lova Rei lo te ah chuan silai keng dangte
 chu an lo thleng belh a Tichuan silai keng tam fe
 chu kan ding a Lungdar khua a silai kan hawh lo
 thleng te nen chuan silai muanawm thama tam chu
 kan keng a Sakei chu thawh leh khatah ring deuh
 man a huk dum dum a, zau taka a ka ang phut
 chung chuan mihring dinin a lo ding chhuak leh ta
 zauh mai a, min rawn lei leh ta a Mahse tumah
 hlan am an awm loh avangin min rawn fin ngam
 bik lova, mi tam tak silai mu chu a pa ta zawk a
 A thleng chu a tho to lova. A hnar ah te leh a
 thluak pawh a, a lu a kapu te, leh a taksa danga
 kap fuh tute an lo tam bawh a Fei keng te chuan
 an chhun ta noh noh mai a Sakei chu a chik
 lutuk dawn ka hna a, a vun chu ka ui si a,
 tumah an khap theh si lohva "In duh leh mi
 chhun rawh u," ka ti a, sakei chungah chuan ka
 bawh a, an chhun ta lova

Tichuan mi zawng zawng chu kan hlam ta em
 em mai a Hla deuhva tar leh naupang te pawh

kaꝑ sakei hmu tur chuan an lo tlan' thla zawih
 zawih mai a He sakei sum sarh a han, ngho tha
 tak si hmaah silai keng ding ho kha sipai anga
 hnunglam pawh hawi duh lova kan awm tham
 avangsa sakei fing chuan min lo bawh agam lo a
 ni tih ka hriatin zir tlak min a lang Ding ho
 zawng kha tlan darh sai la chu pakhat chu min
 seh ngai ang Tichuan tlangval ho chuan a zawnna
 tur te an' sam zova, zawnghal kawng panin kan
 zawn ta a Dar leh khuang te an lam atangin an
 rawn kong-bawh a, kan ri ta bung bung mai a
 Kei lah chu ka ngawi reng na a, ka rilru in ka
 hla duhzawng kha a sa a Kan in chu kan la thleng
 lo deuhva, mahse kan rin chu a lawi ngai dawn a
 ka hriat avangin ka rilru in hla a sa reng a Chutia
 kan him bung bung a silai te kan kah uar uar lai
 chuan putar pakhat hian hlado chu a chham ta
 vang vang mai a. Chu chuan kei leh mi tam tak
 chu a tilawm lehzuai a Tun hma chuan khawchhak
 ramah pawh Muatcheng khua a Kristiante kher hi
 chu khurkhun tak kan ni a, sa lu te pawh pah bo
 zai an ni a. Khawvel hla (pi pu hla leh langlen
 hla) leh hlado pawh engah mah an ngai lova, tun
 thleng hian a la ni rengughe-nghe a Amaherawh-
 chu hemi ni a petar Taikima's a hlado chham zawha
 zilhte pa tar pakhatin, "Em em ai" a' han tih
 chuan Taikima chuan, "Kan lawm em a lawm" tun
 a chhang a Mipui tam fe chuan, "A ni tak e" an
 ti dual a Tichuan zawt te an kan kai pui a, khuang
 leh dar nen' silai ri nen' chuan him takin in kan
 thleng za ta a Sakei kah chu ka lawmna ber a ni
 fova, a hla ti hian ka sam a -

“Lêng zawnng e vâl t̃ha tho u,
 Ram dai ze tial va chhai u e,
 Kan chung e, t̃ur ñpui iang in than e,
 Lêngk̃awī a ên nan e”

temi t̃uma ka sakei kah hī nr̃innī baw̃k a nī.

BUNG 13

HMAR THAH LUI SAKI

(Mualcheng nam)

Ni 29 9 1936 ni hi r saki pa lun tak in saka
 seth sch nu kachhu a A si s h h i te si
 hnu i a h s t u k u n a A chun h h u h
 i k t z u c h u h t a n i i d a n t u z w a h c n a
 s k e i h n u c h a u h l o c h u h m u h t u r a a w m l o v i
 C h u t i c h u n g c h u a n z a w i z i w i n k a c h h u i z e l a
 M e l k h a t l a i a h l a a k a l p u i h n u c h u a n l u i k a m a h
 a l o d a h a H e m i l u h h i H m a r T h a h L u i c h u
 a a

Hman laun nen velih hian Hmu a a lo thil
 i v a i g i n ' H m u T h a h L u i t i a v u a h a n i H e s a k o w i
 t u n g c h u n n a n h i a n t u h a n l a w n n a t u r r e n c h i n g
 i v a n g h l e m a t a T h i n z k u n g t e d e u h a h h i a n k
 c h i n g a C h u t u n g c h u f e e t 15 l e k a s a n g a n i a
 M a h s e l a s a k e i k h i a l a n s i a, m i n r a w n l a p h a k
 m a i a n g t i h k a h l a u h d e u h a v a n g i n k a t h u t n a t h i n g
 b u l l i m h u w i h l i r c h u a n k a l o t h u a K h u a c h u
 a l o t l a i a, a l o t h i m l e k l e k t a a H e m i h m u n h i
 n g a w p u i a n i a, k h u a t e a t h a l o b a w k a, s a k e i c h u
 a l o c h h u a k m a i d a w n i n k a r i n g a T h o s i c h u a
 t a m c n c h u m a i a M a h s e a t h a k p a w h k a h i a t
 n g a m l o v a, l a t u r t a n g a w t n g a w t m a i a K h u a
 c h u t h i m t a w h s e l a k a k u t c h e v e l p a w h s a k e i i n a
 h m u l o a n g a, t h o s i m i s e h n a t h a k c h u h i a t t h u a i
 t h u a i l a t i h k a c h a k e m e m m a i a K a a w m n a
 k u n g k h a h r u i b a w n i n a b a w h a v a n g i n c h e t z a w n g i n

a nging duh hie tih kha ka hie reng a. Chuvang
 chuan mitem ang sac lovin awm chu ka ta jin
 so reng a ni a. Ka mawig khun lei maw hie
 duh avanga chet hi tun pwan, tulin rang a
 chaem nging lai kha ka ngak tain a ni. Tulin
 thing leh lum a ah ngun lai chuan kin awanna
 kha tiche ve mai ila, a ting'eng tu via tun haw
 thei chuang lova. Ruahin thing hi ante a thak hah
 lai a ni phei chuan kin awanna thun chi ngang
 tak a nih phei chuan kai chet zawpaw duh kai
 thi a, chuan hi a chuan sakein a hie chuan pwan
 en thui thun a ni. Chung tui lo wa maw tui
 avang chuan ki chet ngam lo tun

Zin dir srit vel a lo theng tui a. Thawng
 pakhat chu sakein a hie p thak ni bek a lei
 chu ka ring tui a ni a. Muat 10 emaw lai
 theng chuan ka ring tui a ni a, a thawm ni nawn
 leh ka hie ta si lova. A sarung lah kha lei di
 baw si lo. Ka ring a hie nge ni a ni a sakei hi a
 la pwar rih anga, khaw vi lama ei tumu ka hnuu
 khaw lai a emaw hian a baw reng a ni ang tih ka
 ring a. Chet lo chuan ka awm lai reng a. Zin di
 riat vel tur a nih theng pawh chuan eng nah ni va ka
 ka hie lova. Dir 10 vel a ni tui hie tih han
 chuan ka mut te a lo chhuik a sakei hi a kal leh
 tawh ang a, hetanga hrehawm taka thui a chuan
 haw mai ila a thi zwk down lawm ni tui ka
 ngaihtui chuan kalkawng kha ramhauai hnaw
 mai mai kha a ni tih te ka hie chhuik a. Ni dang
 ka sakei channa ating chuan tling kiwng a hie ngai
 lova, hemi tum erawh hi chuan in bulan ngiwi lo
 chuan kawng a awm si lova, lei te lah chu raa'sur

in a tidiak hle bawk si a Chungte avang leh awm
lui tlat ila, khawvâr lamah a rawn ei dawn a ni
ang e tih thu hla vang chuan haw lova awm zel
chu ka thu tawpna a ni ta a

Zanlai dâr 12 leh dâr 1 inkâr ah chuan ka mut
chhuak, ka mawng kham leh ka ke mu vei nen,
vaihmîtê leh thosi ngal sâng sehna thak hiah tui
nen ka insûm seng ta lova Ka thakte ka hiat a,
ka t̃hutna te ka sawn rem deuhva Chumi hnu
lawkah chuan sakei rûm ri ang chhar chhar chu tui
luang ri zingah chuan ka hre ta a Sakei kha a
lian si a, zanin chuan keimah min bei ngei dawn a
nih hi tui ka in ngaihtuah a Zan danga ka châng
t̃hin aun ka hlau deuhva Sakei chu a ri nawn leh
te ka hre ta si lova Dâr 1 ațanga dâr 2 inkâr ah
chuan ka beidawng leh ta a Thu chung chuan ka
muhil a, ka mut chhuak chu a reh thei ta ngang
lova A tawpah pheî chuan ka muhil rei ta hle a,
ka harh fel hnu chuan sava pakhat a lo hrâm a In
lam a âr khuang ri te ka hre bawk a, rei awm
lovin khua chu a lo vâv t̃an ta a Thung ațang
chuan zawî tē in ka chhuk a, ka haw ta a ni

***

***

***

BUNG 19

HEUTE SAKEI
(Mualcheng ram)

Sakei ran vulh ei thin tu hian ram sate va seh thin mahse sizukte, sikhite, sanghalte leh a dangte a hmuh loh rei deuh chuvin chaw a nghci rei duh bik lova Chuvangin ni 31 12 1936 hian ka bawngpui leh ka kawm thlang pa bawngpui chu a riwn sch ta a

Ka kawin thlang pa bawng ruang kan hmuh har avangin ka bawngpui a sehna hmun ah chuan thangte ka dawh a Mahse ka bawng chu sakei chuan a sch hlum na a, a ei si lo Ka kawm thlang pa bawngpui ruang chu ka riwn pui ta ri h a Ni a tla lek lek tawh tih hun ah chuan ka kawin thlang pa bawngpui ruang chu ka hmu ta a A mawng tam ti tha chu a lo ei zo lek lek tawh a A hmun hi ram reh zawk a ni tih ka Iriatin sakei chuan a riwn ei leh ngetin ka ring a Zathanga nen chuan khiang thing ler feet 18 a sangah thangte kan dawh a, ni tlak tawh hnu thum hma deuhvin kan siam zova, keimah in ka chang ta a Helai hmun hi Lock's Trace kawng thlang, kawng atang a furlong hnih a hla, khua atang a furlong ruk lek a hla a ni a Ka thian pa Zathanga a haw hnu chuan thawm ri ngauin ngawi rengin leh chet pawh che miah lo chuan ka thu ta a

Khua chu a lo thim ta nghal a, thla de tir chu rei lo te chauh a eng a, a tla pil leh ta thuai a Khaw vawt tak ah chuan kawr lum pawh ha lovin

thingkr vawt ah chuan ka thu a Thingtung tla te
 hnathel tla te ion 124 dñ ri te ka hria a Sakei
 crawh chu a lo kal i lova vawt hnh k'ie muti lu
 tawh a Chu thal khaw ro tak ah chuan sakei hñ
 'et chu a lo kal t' a Mahse a lo k'ie ri chu ka
 p'ie hñ i lo n n a 'et ei chu p' se hñ g ei chu
 a ei a, a han p'ie ri kaw' mai a Kei chuan
 ka kiwlphe khawnv' chñ silai rona hñm pawh
 chung chuan ka hmet ei g a, sakei chu ka han chhun
 chuan ka rin aum a 'e i an hle m' a Zan n' a sa
 a, a sa ei kha a ril i t'um leh hñ a lo h' wangan
 a bun piwh chu a har huar mai a Sakei chñ
 a hñung lam rin chawn a ka khawnv' chñ
 hñ hñ hñ hñ m' k' a hñm duh v' u 'et a
 chñ ang a, se' wng pawh chu ei leh zñ a rñ rñ lova
 Alu chu a dik pir hñ mai a Kei chuan a tul khñ
 ch chuan kap ila a tñ ang chu tñ ringin ka zuk
 kap ta a Ka silai m' chñ L G a ni

Mahse ka silai a buh veleh chuan a hñ a ve lam
 sirah chuan a zuang t' vik mai a, a hñm hñuñ i, a
 reh ta vang vang mai a A lok' i ri ka hñe lo ang
 baw' khan ka hñat m' m lohvin a kal t' zñ nge
 ni anga, a baw' ta a ngaw' rengin i an ngaithla em
 ni ang tñ chu ka ngñthñ a A lal ri pawh ka
 hñat loh avangin thñg atang pawh chuan ka chhuk
 duh lova Khua a m'pa leh tñangv' kha ka silai ri
 an hñat veleh an lo tñan thleng a Sakei kalna
 chu kan han zawng deuhva, a kalna kha hñmuh a
 har em avangin chñu rñgñhna kan hñe lova, kan
 hawng ta a

A tñkah chuan chu sakei en vñ turin m'pa
 zawng zawng chu kan awm ta a Tñkthuan ei

chu kan zawng zel a Ni lêng theih in chul ram
 zawng zawng chu bawng zawnga chau tawh hnapi
 kan fan hnu chuan, sakei huan a ran seh ei lohva
 a kalsan tak ruang atanga furlong khat vlah hian
 a sa ei lai zawk kha a dah fo thin tih ka hre
 chhuak leh a He a bawng ei loh atanga furlong
 khat kan zawn lohna lam pha en leh ila kan hmuh
 ki rin avang chuan kan han zawng leh ta a Kan
 zawn tihna bul lekah khin bawngpui dum chu a
 lo dth reng mai a Chu bawng dum chu a lo ei
 fo tawh nghe nghe a Khua chu a tiai tawh viau
 mai a, a channa tur thing kung remchang a awm
 si lo Khiang thing tuai malpui tiat vel lèrah ka
 hin lawn a, a kûr thei leh nghal si Ka thian nen
 chuan thungtuai sei deuh tak te satin thing dangah
 te kan tawn a Thutna chu rem lo chung chuan lei
 atanga feet 10 lek a sang ah chuan chhe takin kan
 satin ta a Ni chu a tla lek lek tawh si a, ram
 hrui chhali tur te pawh a van em si avangin, "Khua
 a tiai tawh si a, sakei lokal hun a hnai tawh e
 Haw mai la ka thu mai ange," ka ti a Ka channa
 tur ah ka thu chauh tih ah chuan ni pawh chu a
 tla ve ta nghal mai a Hemi hmun hi chang pawl
 fai a ni a, sakei tawmna tur kha lam hnai ah a
 awm loh avangin Talhtum ram lam thlawh hma pik
 atanga lo kal tur a nih ka hria a Chuvangin a
 channa tur pawh ni tlak suar suar thlengin ka siam
 a ni

Khua chu a lo thim ta thui a Chul ah chuan
 a lo kal tan tawh ang tih ka ring a Ka dan
 pangngai in che hlek lo leh beng chhi chung chuan
 thutna rem lo tak ah chuan ka lo nghak leh ta a

ka thutni a rem loh avangin che lovin ka awm rei
 ber si lova, sakei chu lo kul thun thun se ka duh
 le mai a. Mahse hen i tua hi chu in vanner tur
 h ka in ngai a. In hriut tiwh ang khan sakei ka
 ah dawn zan apiang a mumang ka neih thin khi
 a nei leh i. Chuvangin ka awmni khi hrechiwm
 a nghing duh hle mahse a lo kul hun chu in tel
 akin ka lo hnu dawnin karing thit i. Chu ka rin
 a chuan min tlawm i hrechiwm tuir piwh ka
 hik phah a. Zan dir 7 vel a lo thleng a a lo li
 al lova. Tien ka rik lek len a zan dir 8 vel a lo
 hlen chu in sakei thawm chu ka hie ta a. Ka lo
 ielh hawlh hle mai a ka rohih hlelh ving nge ka
 hutni hrechiwm ving ziwk emaw ni sakei chuan
 aruang chu i ei h r vi u n la hria a. Mahse a
 awn ei ri ti kek kek a. Ka silai cheng ka hun
 tauva, kavlpe khawnvir chu in ka hun chhun eng
 i. Sakei chu a te ka ti vi u mai a. Ngun takin
 ta en a a putling a ni lo tih ka hriat chu in ka
 ngaihtuah ta a. Kip lo ili a puin a rawn ei
 ngam ang em tih ka ngaihtuah chu in ka khawnvir
 ang lang phik ah khan mu rawn en ve reng tiwhin
 ta ring si a. Chuvangin kip mai ila a tha ber in
 a ring ta a. Ka silai lehlama L G leh lehlam a
 pupui thun chu ka kau ve ve a, a rual a puak turin
 i dir thuam vel chu ka tum a ka kip ta a. Sakei
 chu a tlin ta a, a pui pawh chuan a chhan lem
 ova. Rei lo te ah khua a mipui te chu an lo kal
 i. A hnu chu tlemte kan han chhui a, a thi pawh
 i baw hnem hle mai. Mahse zan thima saku hiam
 ielh chu Neuva te at hui ang khan in sehtir ka
 tauva, beih zui ka remti lova, kan hawng ta a.

Hemi zan a ka mu tûr chu sakei kawlphe
 khawnvar a ka chhun ên a ka hmuh kha ka rilru
 mitin a hmu reng ta mai a Khawvar hun ka
 nghakhlel bawk si Ka muthih pawh chuan sakei
 chu ka mumangah ka hniu reng ta mai a Zan
 hi isa a ka rumang tha arg kha chu ka hmu leh
 thei tawh si lo A tûk zinga khua a lo var pawl
 chuan ka numang tia lha a tha dawn ta lo em ni
 ang tih te ka ngaituah a Mahse Zawngthal a ka
 sakei hliam pawh kha mumang tha vawî khat ka
 neih hru in a tha ang hli in mumang ka nei zu
 lem lova A hliam kan ûm a kan kap thlu leh kha
 a ni a Chuvangin ka mumang tha kha a dik zu
 tho a lawm tûn ka rilru ngaih chu a tha leh ta a

Tuktnuan ei kham chuan zana ka sakei kahna
 lam chu mipui nen chuan kan pan ta a A hni
 ciu 'an chhui thla zêl a, a pui chuan a chhawn
 ze a A changin a pui chu a kal hrang thin a
 mahse a ro hliam chu a chhawm zêl a Tichuai
 artih lui chu kan chhu thleng a, a ral thlawhbav
 chu' pikah chuan an a an kal ta a Mipu
 chu an luai vau mai lam a pik avangin zaw
 tein hminde chu kan sât lai zêl a, ngun takin ka
 en zêl a Chho zawng tûn a kal a, a changin
 pheî thui a A tawpah chuan chho zawngin a ka
 leh a, a hliam chu a puin a kalsan ta a Kan ka
 hlum ta nge nge a

BUNG 20

MUALLUNGTHU SAKEI

(Mualcheng ram)

Hun chu a lokal zel a Ram sa sazulte, sakhite
 len sa dangie chu an tin leh ti zawk avangin seh
 har an ti a, a aiah mihring ran vulh sialte, bawngte
 leh sakawrie chu an at zawk avangin seh nuam an
 ti a Chvingin khaw bul vach ci tur zawngin an
 lokal leh thin a ni Sakei ru pakhat chuan
 Mualcheng khun tunga mel khut leh fong khat a
 hla hmun pikhat a mung muallungthu kan tih ah
 chuan sakawr no a rawn seh leh ta a Hemi ni hi
 ni 72 1937 a ni A ru ng khangah chuan a tok ni
 8237 ni chu n clanna tur thangte ka siam a A
 ruang khangah tung zar tunga sakei lan theihna
 tur ah thangte chu ka mawh a Chu thangte atang
 chuan sakawr no ruang kha a n theih loh avangin
 a rawn ci tu sakei pawh chu a hnuh that theih
 dawn loh a ni tih ka lriatin feet sarli a huan
 sakawr ruang chu ka swinna luma ka hnuk sawn
 a Sakein a rawn ei ehuan ka swinna at ngin k h
 rein tak a ni thei ta a Chu ting chu n ka chung
 ta a

Tlai dar nga vel tingin ka thangte dawh ah
 chuan ka thu ta a T il kh wro lai aiah avangin
 sakei lokal thawn pawh ka lri thuan ang tih ka
 ring a, ka mit leh beng chu ka chhi tin ta a
 tla tur chuan thing thenkhat chu a chhun eng raih
 a, a ni hmu lo chin kha a hlim a, a thum telh telh

thung a Rei tak chhung chuan engmah thawm hriat tur a awm lova Tichuan ni chu a lo tla pil ta a Engmah thawm chu hre rih lo mah ila sakei zanriah ei kha a hun a lo hnai telh telh tih ka hriat avangin ka beng chhit leh ka mit len kha ki ka uar telh telh a Amaherawhchu sakein mihring che kha a hmu rang thei em thin a ni tih ki nguhtuah in ka lu hawi vel dan pawh kha sakein min hmuh harna ber dan tur kha ka nguhtuah a Chumi ka ngaihtuah zinga tha ber ni a ka hriat chu heihi a ni Sava zingah chuan chhimbuk hi sava ring tawi pawl a ni Hnung lam emaw a sir lam emaw a hawi chuan kaihbu vir ang deuh in a hawi phe vel lang mang lovin a lu a her miai miai thei a Chu chu ka zir i, ka hawi tur te pawh zawi ic leh ngil taka hawi vel te ka zir ta a Tin, mei zuk hi ka duh vii thin a, mahse sakei ka chin dawn chuan mei zuk tur ka keng ngai lova Mei zuk tur ka ken palh pawhin ka sa chang beidawng thing atanga ka chhuk hnu in emaw kawkawng ah emaw ka zu chauh thin

Tichuan khua chu a lo thim ta Ka awmna thingzar kha thli in a rawn chhem a, a lo vawt ta deuh deuhva Ka khuh chu a chhuak ta hle mai a, ka insum lui hrām a, chet pawh ka che ngam ta lovi Ka khuh chhuak chu ka hrawk ah a lo za ta noh nohva, mittui tla phungin vawi hnih chu khuh lovin ka tuar reh ta a Chumi hnu chuan sakei lo kal thawm chu hla deuh atangin ka hre ta a Ka thutna tur thangie atana thingtuai ka lakna chu sakawr no ruang awmna atanga yard 40 vel a hla a ni a Chung ka thingtuai lakna thung hnah te chu a

rawn hai ri ta chūk chūk mōi a Sakei dangin
 chutian-in an tih ka briat ngu loh avangir mak
 ka ti hle a A hai rik chūk chūk atinga minute
 thum vël turah chuan sakawr no rueng awmna lam
 kha arawn pan a zawi te in hnahtel khā arawn
 pil ri rek rek a Sakawr no awmna kha arawn
 thleng tawhin ka hria a Mahse sakawr rueng chu
 ei lovin ka awmna thing lam p'nin ka kulnā hnu
 chu arawn chhui a lo ni Ka awmna thing bui
 chu thleng lo deuh chuh hian a lei leh thui
 Chuang h'r chu vavi thum la a tū a Sakawr
 rueng rim chu a hria a mahse sakawr rueng a
 a hria hnu tang fcei sirih lek a hri th sah uh
 swin vvang khin thu thui th chui a hri a
 bik lo mah ka ring tū a Tichum ka tū a
 na thinetuai ka sū chhui a hri th hui a
 a vā nai leh chuk chūk a hri a Chuang a hri a
 chu sakawr rueng lau baw' chu arawn pin leh
 a A hmu tawh ngu ang th hri a hri a hri a
 thui leh chu ng ta lovi a hloh hri a hri a
 kai bo ta a Mahs ka lo ngak leh ngak a
 dar il lai thlengin thung a hri a hri a
 mahse a lok il leh tak lon avangir hri a hri a
 chu ka hawng ve ti

He sakawr no rueng sakei sch hri a hri a
 keun a hri a hri a hri a hri a hri a
 Mihringin a se ei bang leh a hri a hri a
 te kha laksak kan cning a A si ei bang kha
 dahna hri unah a lo awm tawh si lon chuan zin
 thimah kan rin angin a hri a hri a hri a
 Mihringin kan la ta ei aw a tū a a hloh le thui
 nun ka hre ta a A si ei bang kha kin dal d rin
 a zir baw' tur a lo ni a Tū a pik hmunte ni

se, a sa ei bang kha chhak lam emaw, kan da
 sawnna lam apiangah khan pe vuk khawp leh hri
 zing a kaw rui khawpin unuk ila, kha mi pe vi
 kha a hnuh chuan a chhui thein a rawn hmu th
 chauh dawn a lo ni a A zawn pheir a ka hnuh
 kha hnimte pawh a awm loh avangin a pe hmu
 tur a awm si lova, a hloh hlen ta niin ka hria
 Thim takah chuan sakein a lu aia namah chu
 taul a hmu tha thei bik lo a ni tih ka hriat jh
 ta a hlo lo pawh hi ka hnu sawn avanga sake
 a ei lu ei hawn leh tura a lokal in a hloh h'ei
 hre bowk Sarung chan tur chu channa at
 hmu theih loh a nih pawhin zarah pawh chh
 theih ngai er khawp a pe en sula hnuh sawn tu
 a ni En laia lokal anih erawh chuan a hre the
 ei Sakei thenkhat chu sarung awmna atong
 a doll takah an tawm a Chutring chu zan hui
 a lokal te pawh an awm thin Tha thim lai phe
 chuan a ei bang awmna a zirin a hloh hlen th
 thin a ni He sakawr noté pawh hi a awmna a
 khan a sa hrang khat ka dah a, ka hnuh sawn
 nen a inkarah pawh ka dah thuath a Sakawr ru
 c sela a hmuah chuan hre nahse a ruang ngo
 kha a o awm tawp si loh avangin mil ringin ni
 a ei bow si a chui ngai hloh hlen
 pawh a tan a awl reng tu a ni A hloh loh
 tura hnuh sawn dan remehing a aih tuah leh a
 Sakein sakawr puitling a seh chu zin thim ni ma
 sela kan hnuh sawnna kha tangpui hinun a ni
 kawrte ruam thangpui hmu a a ei bang kha a sel
 turha a rawn hnuh thak a sir ah khan onho zawr
 in eng kaw ruih khawp n kan hnuk chho len ta
 A sa hrang kha fet hah danah kan dah zel a

Sakei chuan sakawr ruang kan dahna ngei chu a
chhui thlerg 7, a sa lir ng kin dah phe chu a ei
duh lem lova, a ruang kan thlun beh tlat kh a
thlunna hru chat kh wpi i huuk i m

RUNG 21

LALTHEUVA HM JN TU'KHJR SAKEL

(1944-1945)

Mundloran hian th'eng a lawn ka tui na i wihse e hian nonghe ve thei vau. Satei therkhat pua chuan te nait a nei a, thien e lo bar vau a ni. Moch nido 1957 ni ha s kwar no e sa a ha munin chuan a clanna tur jenching th'eng a lawn lo a. Sa'awr no te chu ngaw chung far lawk hian dhi a tang bawk hnun ka ru mi h chuan khiangpu sin tak a awm a Chu mi khiang lér a tngte siam chu la dhi a Upt henkhat loh tangval thing huai ceuhle ka awm a, chavhu dar kat vel tangin kan chuat a He ni hmun hi klut atagan incl kat leh furlon kla a hla a ni a A hmun fan thlen chuan tangval thing huai ceuh rihtitaa tokin an tuk a, keini lawn ve thei lete chuan thargte siam nan thu gtuante kan sar a therkhatin brute kan chat a Chu thingah chu na kakpu th'eng a lawn theih a an siam veleh ka lawn ve ta i thutna tur chu kenrahin ka sar a Thing chu a sang hle mai a, lei atang a hla ceuh aia sang mah a na a Thangte chu ni patien thut theihna turin ka

kan hmu ta si lo a Ka kah na hmun kan en
chuan silai mu chu a tlang a, leiah chuan inches
6 a thuk a lut a, silai mu chu kan phiwrh a
Sakei tlan let tur intheh her lai takin ka silai
a puak a, a dul nemah ka kap tlang nun kan hria
a Ka kah zawk chu a zawn pheh kawnah chuan
a tlan liam a A thite kan hmu a, mahse i kalni
kha thlawhbaw pik tak a nih avangin i tok i
chhui atan tun kan hawn san ta a

A tokah chuan ruah a sur avangin kan rial
ta si a A tok lehah chuan kin vi chhui dawn
a, sakei ka kah lai khin khui a tait avangin lei
a ro hle mai a, a hnu a hmuh theih si loh a
Ka kah ni a kan chhui bik chu tih ngaihna kan
hre chuung ta lo a A thuin kan ruah sur hnuin
sakawr no awmna lan pinin a lo kil lehah hnu
tlemte chauh kan hmu i Tichuin i hnu chhui
ngaihna kan hrit tak loh avangin nupu chu kin
hawng leh ta a

He sakein kan awmna ah ni rawn hmu thuai
hi engvang nge ni ang tih ka nguhtuah a Kan
thung ler lawna rahbi chhut kha lein kan thup
si loh avangin a sen chho thluah mai a Sakei mit
atan a langsur em a, rahbi sen thluah thluah khan
a mit a hruu a rang takin ni rawn hmu thei a ni
tih ka hre chhui k ta a Heta tang hian sakei ka
chan dawn reng reng in rahbi chhu lova ka lawn
theih hrām chuan ka lawna tur thing kha ka sat
pem duh ta lova Tin, thing kung kha rahbi chhut
ngai a nih pawhin thing hār themte kha ka chhar
fai vek a, thing pang rahbi chhutna kha lein ka
zut leh vek a, a var emaw a sen emaw pawh kha
ka tireh thin a ni Tin, a channa tur a thingtuai

lakna pawh kha sakei lo kalna tur hmun fianrai lamah ka dah bo thin. He sakei lo kal hun hi dar 2 leh dar 2.30 inkai vel tur a ni a Mihring kha an thawm a hla ta deuhin a hriat veleh a sa seh kha zan a ei tur a la awm nge awm lo tih hriat a duh vang a rawn en tun a lo kal hma a ni Sakei tam tak chuan an sa seh ruang kiang hnaiah tawmna a awm chuan an tawm ru a, sa ruano tawm chhan zan a ei leh tur kha mihringin an la nge la lo tun mihring an kal veleh a rawn en dek dek thin a ni Chuvangin sa ruang chun tum chuan a channa thanet kan siam zawh chuan awm nghal mai tur a ni Amaherawh chu a sa seh dahna kha in bul lawk a nih a zana lo chuan en lawk theihna a nih loh chuan thum diwnah pawh a changtu tur kha thut a paw lo

BUNG 22

SENTET TUIKHUR SAKEI (North vanlaiphei leilet)

Muanchong ram chhungah chuan sakei chu a ngual ta ri hlova, thla li vel chhung chuan ran a seh ta ri lo Amaherawh chu Melvengte leh Awmpute nen hna tul thenkhatte kan thawk a Ni 17 7 1937 hian Chokawn Inspection Bungalow panin kal ka tum a Hemi ni hian Leilet khua ah sakein sikayr a seh chandun min hriah a Chuvangin N Vanlaiphei hmun ah chuan ka cham leh ta zawk a. Chowkyir u nen hna tul thenkhat kan thawh hnu in thla lamah chuan sakei chang turin Leilet khaw pan in Melvang Upi Zama nen kan kal dun

Sakawr a eina hmun chu kan han thleng a lui kam tui atanga feet thumah chuan sakawr ruang chu a awm a Sairang awm lohni lam kaman chuan thing pakhat a awm a, chumi thing feet 15 vela sangah chuan thangte dawhna remchang tak a awm a, chutah chuan thutna tha takin kan sin a He Melveng Upa hi ka hnenah tel ve lo selaki duh zawk a Mahse sakei sa ei lai hmuh ve a duh avangin ka kiana awm ve a duh a, min dil luh tlai tak avang chuan kan thu dun ta a He mi ni hian khua a that loh avangin zo chum zingah chuan ruah fang sin te te a tla seng seng reng a Khaw thim hma chuan engmah thawm kin hre lova Zan dir sarit leh a chanve velah chu in kan awmna tlangah chuan sakei a inti ni pap pap chu kin hre ta a, a mein a pum a hemrik ni awm tak min ki hria a Chumi ri chauh lo chu ri dang hriat leh tur kan nei ta lo va Dir kar khat la kan nghak a, engmah riva kan hie lo Dikir hriat lu kan nghak leh a, ri engmah hriat kan nei leh lo a Hemi hmun hi khua atanga turlong hnih leka hla ni mahse hmun reh ta a ni a, khua amite thawm pawh a hriat theih lova Ni dangah ram reh a ka sakei chante a lo chhuah hun thin kha a thleng tawhin ka hria a' chuangin zan dir sawm hnu lamah chuan kan beidawng chu kan haw dun ta mai a

Kan haw hnu chuan sakein sakawr kha a ei leh tuh a tak ah min rawn hriattir leh a Kei pawhin a hma zana ka mumangah chuan sakei ka kah dawna ka mumang neih thin kha ka mang leh a Hemi mumang avang hian sakei chu ka kap tawhin ka ring hie mai a Chêkawn lam pana kal tum chuan ka puakphur tu pawhin thawmhaw a

phur tawh Mahse sakawr a ei nawn leh tih mi
 hrilh avangin Chêkawn lam chu pan lovin ka chan
 leh ta rih a Khua a tlai dawn ta a Tlai lam da
 thum velah chuan Leilet khaw lam panin ka sila
 leh kawlphe khawnvar nen chuan ka kal chho leh
 a Dar li velah chuan Leilet khua ka thleng
 Mi pathum kawtlaia thu zinga pakhat chuan
 "Mualcheng Lalpa mumang a tha a ni ang, a
 chho leh ta e," tun min lo nuh a, "Ka mumang
 chu a tha asin," ka ti mai a Tlangval pakhat
 Samburna chuan' "Kapu, sakei hmuh ve ka du
 em mai, i hnen ah ka thu ve ang e," a ti a Ka
 chuan, "Tu nih ka kiana tel ve ka remti love, k
 mumang tha in tikhawlo dah ang e," tun ka chhan
 a Tichuan chaw thing tlêm ka fûn a, thangtê ah
 chuan ka va thu leh ta a Zin dar ruk velah chuan
 ka mit leh beng chu ka len vel ta a A hmur
 hi ngawpui hrui thim tak a in a Sentet tukhu
 lui chu tui i len duh avangin a luangrichua a ben
 chheng viav mai a Sakei lokal ri chu hriat theih tu
 a ni lova, a sa ei ri pawh ka hre theun ka ring lo
 viau mai a

Nguntak a ka beng chu chhi in ka kutin ka
 beng ka khuap a, ka ngaithla reng a Mizo pa
 sawi a lêng thut muan hun zetah hian sakei chuan
 sakawr chu a rawn ei ta a A pet ri chu a ring
 viau mai a Puan thar chhah deuh tak hneh taka
 pui thler ang hian a ri kawka a Tin' a thum ri
 kurh li a tel bawka a Silai chu ka kau thuai a
 kawlphe khawnvar chuan ka zuk ên a A taksa
 kha maw ka ti êm êm mai a, a sa ei lai chu ka
 en duh avangin kâp mai lo chuan ka en reng a
 Sakei chuan ka kawlphe khawnvar êng chu a lokal

1 a lam kha a hre 'lova a ci lu chu a chwí r h a
 a vél éng chu a on tá reng mui a Rei lo te an
 chuan a chu a hre pot thit leh 'lova a chu vélé
 kai chuan a dar dinglan ih chuan a uk kap ta
 a Ka silai mu chu a G a ri a S 'ei chu a rim
 kawk a, a tlan ti thuan a A kal ri leh a rum
 thwm chu ka hre zui ta lova Minute nat enav
 a lo thimn khua a mipa te chu an lo thlong a S 'ei
 th te kan en a nahse eigmah kin hnu th a si lo
 Thenkhat chu in chhui thui deuh in duh a Mahse
 zan thim a saker hpuu chhui cau a thit tal ni a
 ka hriat avingin chhui zai chu ka tona lova Upa
 thenkhat te nawh chuan kauru ino nawkin u lo
 rem tih leh avingin kin hwa s a te lrit a ni

A tuk zing ch chuan dai ngal leh ch hne vélé th
 mu thenkhat nen kan va en leh a kith mui
 atang a yard 40 vélé chuan a lumai kan hmu a
 A thi a niti lan tang a, kai chuan thit ti zel a
 Mahse a kal leh a Chui g zel chuan chl il
 zawnga a ih deuh tak a a kai apangin a thlong
 lo kan hmu zel a Saker kha a dar tunc ka kith
 thah avingin chhu zawngin a vélé th a ni
 kin hria a Phulih kin chhui chhuik a th' thong
 hmunah chuan a lumai kan hria lon zui thim a
 a thi chu tlérte chhui lon hnu th n Silu rui a
 la paitel avangle leh ka kama kha chhui' zaw a lon a
 avingin a thi a hmuh tam theih loh a ni a Kan
 chhui zel chu Sontet lui lian zawk ah kan chhui
 kai a, a bawhra kan hmu ta a Mahse saker chu
 thlawh baw p'k tik kaihlet leh sial nu hling bawn
 ih a chho ti a S'ruang awmna atingin furlong
 sarh emaw lai kan chhui tawh tih ka hriatin hawn
 san rih ila chaw ei khamah zawn leh chu tha zawk
 ka hria a, kan raisan ta lrit a

Tukthuan ei kham chuan Vanluphai tlangvil
 leh pa ho tam fe an lo thleng a, silai 12 lai nei
 chuan kan va chhui leh ta a Silai keng thenk'hi
 chu Sentet kawm lamah lo ching turin ka awm ti
 a, thenk'hi hmun dangan ka tu baw'k a Tichu n
 ulhbun laiphir leh tukuli phir nei zawng leh Mizo
 silai pik'iri nei chuan sakei chu kan chhui tin ti
 a Kei leh kin khaw pasaltha Hranghleia chuan
 sakei hnu ertu chu vengin kan hnu a Hranghleia
 chuan ding lam ping ngun taka en turin ka hri
 a, keun voi lam ping ngun taka en turin ka in
 baw'k a Kan hma lam kha chu kan en ve
 thoi Silai keng dang khan min zui baw'k a Chu
 sakei kan chhui chu a bawn pik hle mai Hla
 a tam si a, chuvang chuan zui te in kan en
 kan sat lai zui baw'k a Sakei chu chho zawngin
 tiem ti a kal a pheu zawngin i kal leh a Chumi
 zuiwhah chhui zawngin i kal leh a Tichuan kan
 kal tiwani hnu san fu a te khan kan hnung
 lian i lokil leh i, kiu en'ak lamah te a kal leh
 thul thin Chuvangin inhlam a hlahawm ta hle
 Heta ting hian sakei kha a kal thui thei
 tiwh ei lo, a hlaim na tuar kha a chauvin a thin
 s, keini a hnu chhui tute thawm a hre pha tawh si
 mihse mi rawi paw'hi ngam chiah si lova, kan in
 taw'k dawn ngoi tin a u i lang chuang thei a Mipui
 kalna te kha i kal ti i thul a Chutih lai chuan
 kan awmna chhak law'k lian lai Lersia khaw hmun
 ko tlang atang a pa tar leh nauping rawn thir tui
 khan mipui kal na sam fai a sakei kal lai te kha
 an lo hmu thei thin Chumi te chuan sakei awmna
 chu auvin min rawn hrih thin a Sakei kal in hnu
 a tih ngin chu kan awmna atang a hlaim li lek a

hnai a mi te pawh khi kan hnai thin, mahse sakei tak chu a pik avangin kan hmu thei thin si lo Chutianga kikiau thul a kin chhuini hnu lam ah te a kal kuil thin avang chuan a hmi lima kal te tin chauh a hlauhawm lova, a hnung lam a mite tan pawh chuan a hlauhawm ta hle tih ka hriatin sakei chu kan thlang lam hnai te a a nghing kan hmuh ve leh a, amah hmu thei lo mah ila, kan rin kah ang a min rawn bei mahsela a dara thiah tawh avangin chho zawng chuan silai keng pasarih lai inring chu min seh thei lovin karing a Thlang lama a nghing chu ka en thi ti i

A tiwp ah chuan ka beisei ingin hun remchang chu a lo awm ta ngei a Kin awmni itinga hlam li lek ah chuan a nghing ka hmu ta a Silai kengtu te hnenah chuan "Silai kauvin in ring rawh u, a nghing khi ka kap dawn e, ki ti a Sakei tih nghin lai chu ka rin kah ti a, ring deuh main a hñk ta rum rum mai a Vanneih thlak tak main min rawn seh tumin min rawn bei chho dawn a, mahse a ke a thiah avang khan lo chhoh harsa a ti a, a ke ngeih zawngin chhuk zawng deuhvin a tlan ta a Silai keng zawng zawng khan kan lo hmuh thei tur zawng hman min rawn hrñt a, kan kap ta dur dur mai a Kartñt nei chi silai kengte chuan vaw li te vaw thum te an kap hman a Silai chu vaw sawmhni vel lai a ri a, sakei hñk rawl ri nen a rapui hle mai Kawr ah chuan sakei hlauhawm tak kha hlauhawm lo takin a thi ta a ni

Hemi ni hian Vanlaiphai zo chhñm chuan phñl maw tak te chu a bawm chia mai a, a chàngin ruah fang sin té tñm a tla a Lersia khaw hmun

panin phul hnim taw te tō ah chuan a khu
 kan zawn chho ta a Silai chu in thlen th'eng
 an kap ri u'r uar reng baw a Mihung inseh t
 ngei a hluhawa a teh lui non tumah inhlam lo n
 kan awn si a A lawmawm ngoi mai Enga
 khan emaw nūn rawn chhuk tlak enaw ni se, i
 seh theih theih seh hlum tumin rfin chu ni il
 kan inseh tir nasa hle pawh a ni thei a Kin va
 nei hle nūn ka hria Tichuan, ka rilru chuan k
 hla duhziwng kha a sa len tla He sakei hi van
 tlang chuan sum sarh kan tih ang a han hi a
 ni A lu atanga a mei thlengi tchin feet 9 lei
 inches 6 a sei a ni

- 1 Lei'et vang khu Van'uphu sakawlh hrang e,
 Ami duo lu h'angam tum fam zel a
- 2 Eawng am tum lai chang an fūm love,
 Vang k'aw d a k'wrsa thing a tawng leh e
- 3 Kawr sa thang ch'awl h'at d'at rāt a fam tire,
 Sentet chaw la klui khang ah a zel e
- 4 Kawr sa thang chung lentupui chh wl thing zarah,
 Ki lo nghike kawkei hiang siang ang lawi tur
- 5 Zan thim hnuaiah zan tiang rawl ei che maw,
 Chung Pathian ven h'at tum val ka zām si lo
- 6 Khuargruah lo sūr chuardep e zan thim hnuaiah,
 A rawn ei ta kawr sa thang, lai a na e
- 7 Ka chher mei chaw ōng hnuaiah a haw val e
 Min hmu si lo a ral, chung lēng mu angin
- 8 Cheng rang mu rual L G l'angin zuk deng e,
 Hōk dur durin lue kam muil ham ta
- 9 Vangkhaw val ruil cheng rang leh zūn fei chawin,
 Kawkei pa hniak hnung kan zui Lersia khaw
 dai ah

- 10 Thi hne hru in kal thiam lo kaihlet zing ah,
Zalam tung chho zuam lovin a kal kikiau
- 11 Chhawl thing hnuaiah nghing der der ka lo
hmu che,
Ka chengrang in a au che i zim emaw
- 12 Val tha chengrang rualin an au zui zel e,
Sentet ruamah i fam ta maw sak i wla
- 13 Lersia khaw hnua i tung chho ah vang khaw
lung rual,
An au ral e zetial chhawm chengrang ri nen
- 14 Zo khaw tual nuam kan lenna tual leng ve che,
I maw i mang e ziam fong muilin lum e

BUNG 23

LUNGDUK SAKI (Kelkang ram)

Champhai lam a ka bial fang hi kum riat lai a
ni ta a Champhai ramah hian sakei chuan bawng
leh sial chu a seh ve fova Mahse ka awm lain
sakei ran seh a awm thin lova March ni 20, 1938
ni hian Ruantlang lama ka kal hlanin Lungdup
khaw hmun hnua i mel 13 leh furlong 6-na hmun
ah chuan sakein sial a seh a Se ruang chu kal-
kawng (Loch's Trace) atanga hlam 20 lai a hla
chhak lam pang ah chuan sakein a dah a Thangte
dawnha tur remchang thing a awm loh leh thlawh
baw pik a nih avangin chan a remchang lova Se
ruang chu lamlian ah ka dah a, kawng ukual thing
zingah chuan ka thlung bet a Kawng thlang lam
hlai thung zar atang chuan ka chang ta a

Tlai dár li leh a chanve vélatangin ka thu tan a. Dár nga vél a lo ní leh a, síkei chu a lo lí kal lova. Khua chu a thim thut thut ta a. Ngun tak leh ngawí renga ká lo en lain ka sír díngh lam mual ah chuan kawng chhak lam atangin sakei chu a lo chhuk ta a. Dilkawn Bungalow lam hawin kawng chu a zuk zawh a, sa ruang latu te khan an kal pui lo tih a hria a, a lo lét leh a. Khua a thim tawh avangin a lokal leh pawh chu ka hmu tha thei lova. Se ruang chu a rawn ei ta a. Ka káwlphe khawnvar chu ka han hmet éng dawn a, chaw battery a lo ral tawh chu lo nun, sen riá huan a éng ser ser thei chauh ta mai a. Chu chuan sakei chu a éh pha ta sí lo. Sakei chuan se ruang chu a ei kham anga a kal bo mai ang tih ka hlauva, sír a zuk tin leh sílái ngul pawh chu a lang thei sí lova. Ka máng a ang 'a viau mai a, ka bula hlai thing tang tē tak tē chu ka elh thlak a, sakei chuan a rí a hria a, mí rawn hmu ta a. Khuanglêng khaw lam hawin lamlian chu a zawh ta a. Kawng a a kal lai chu ka hmu thei a, mahse a fiahloh avangin ka káp duh lova. Thla éh hun ka nghak a, a noté a lokal ve leh thung a, se ruang chu a rawn ei a. Aní pawh chuan mín hmuh avangin a ei tha ngam bik sí lo. Ka rilru in thla a lo éng ang a, thla éngah ka káp fuh thei ang chu tih ka ngaihtuah a. Ka rilru mangang chuan hla te a siam a -

1. Neih kím lova zantiang káwikei chhai,
Dumdé chher mei pawh ka ngai mang e
2. Zantiang thim hnuai ah,
Sakáwl chhai nan chhawr thlapui ka ngai,
tin rilru in ka sa ta mai mai a

Thla chu a lo chhuak ta ngei a Mahse khaw-
dur chhah takin a hlah avangin ka hmu thei chuang
si lo Heri zan a sakei hi a ngum viau mai a, a
note in vaw hnih arawn ei a a pui pawh vaw
hnih a lo kal a Mahse a pui chuan a ci tha ngam
meuh lo a ni He sakei hi a ngampa bik a, khaw-
var hnuah alo kal leh mahna tun ka chung tlaivar
ta a Mahse an lo kal nawn leh ta si lovi, khaw-
var hnuah chuan ka hawn sin ta i

BUNG 24

HRANGTURZO TLANG SAKEI (N Vanlaiphat)

Ni 4 4 1938 hian ta hnathawh pangngu chung
chang thuah N Vanlaiphat ah ka zin a ka chum
a, Dr Challiana'n sakei pui a hlian i Hrangturzo
pang thlawh bua ah kan chhui hrep i mahse kan
man pha ta si lo He sakei hlium hian bawng a
seh a ni a Dr Challiana n i pui a hlium hnu
hian sakei nu a lo la awm i Chu chuan bawng
thi ruang sa chu i rawn ei leh a in sawi avangin
tlai dar li ah sakei ching tur chu'n ka kal a
Thangte nuam takin ka dawh i, mi pathum pawh
thawl taka thut theihna tura hian min dawh
sak a

Chu mi thangte nuam takah chuan ka thu ta
a Khaw lum lu ni mahse zo ram a nih avangin
a vawt nuam viau mai a Tlai dar nga velah chuan
ka sir vei lam kawrtelalah chuan hnathel ro hi
tintu a awm a Chumi lam chu ngun takin ka lo

en reng a Vaw khat chu zingah hian sa pang sen lo lang ka hmu a, eng sa nge a nih tih chu ka hre thei lova Ngun takin ka lo en reng a, minute sawm velah chuan a sen tê tak tê chauh ka hmu leh a, chuta chin chu ka hmu leh ta lova Tlai lam dâr nga zet rik a hun ta tih ah chuan zo ngaw thingte chu ni chuan a chhun êng buang thung hlawn a Sava thenkhat tib loh chu hrâm dang pawh a awm lo Thli a tleh bawk si lova, a reh dai duk mai a Sakei chu lo kal thuai thuai tawh se ka ti hle mai a Nghakhlel tak chuan ka thu leh ta reng a Ni chu a hniam telh telh a Ka chhak lamah chuan hnahthel lo ri rek a awm leh a ka lo en ngun hle mai a Tlumtea thlii ain ka thlii ngun zawk mahin ka ring Tlang sang te chu ni a lo liam zo dawn ta a, ram reh ah chuan sakei chhuah hun a ni tawh si Mahse a lo lang thei lo fo mai a Rei lo teah chuan khua a lo thim tan a, ka mit chu ka chawlh hahdam tir ta a. Mahse ka bengin hna a thawk tan ve thung a Thli ri rek apiang leh hnahthel tlate, thingtang tê tak tê tla pawh ka hre zel mai a Sakei thawm dim tawh vek chu sazu leh sanghar ai mahin ri va a nei lo zawk si Thli ri ka hriat chhun pawh chu sakei thawm angin ka hre lova Zo ngaw thum chu ai mit thlawn ang a thum a lo ni ta a, ka thu ta ran mai a.

Zan dâr sarih leh a chanve velah chuan bâwng ruang chu eitu a awm ngei a, mahse sakei angin a pei ri a na lo in ka hria a Chuvangin kâwlphe khâwnvâi pawhin ka ên duh rih lova. Sakei saruang rawn par tur a lo hnaih hlahh chuan, kâwlphe khâwnvâr ka ti ên lai a rawn hmu hlahh ang a, sakei ti tak a nih phe chuan a rawn ei ngam loh phah ang tib ka ring a

Ngun taka ka ngaihtlak in a ei m'k tuin a peh rik chu sangharin a sa ei ri ain a ring si Sakei a lo ni mial ang aw, tih ka ngaihtuah a A tawpah chuan ka han chhun êng ta a, sakei ni si lo, keit'c chi keisen hi a lo ni a A sa ei lai chu ka ên reng a, minute khat chinah chuan a lo haw chhova, a mit chu hring deuh dapin a tle a Kawlphe khawnvar chu ka han hmet thim a, rei lo t'eah ka ên leh a, a sa ei lai chu a chawl a, mi rawn en ta reng mai a Mi en tih a a mit tle aia tle in a mit chu a lo êng a Kawlphe khawnvai thianga hmeh det angin zung nei satin mi rawn enna mit chu a tle thianga ta a Silain ka zuk tin chhin a, mahse nasa taka a mit angin min chhun fuh lai chuan a taksa dang pawh chu a lang thei lova Chuti khawpa ni chhun ang a zung nei sat a mi rawn en chu, sangharte leh sakeite pawh ka la hmu ngai lova, mak ka ti hle Ka k'p duh ta lova, ka hnawt tlan ta a

Sakei chu nghakin durkar khat lai chu ka thu leh rih a, mahse ka bei a dawng ta hle mai a Sanghar leh tlumpuite'n sakei ran seh an rawn ei chuan sakei a lo kal ngai thin lo tih ka hriat avangin ka hawng ta a ni Ka sakei channa hmun ah vaw tam tak sa t' nauin an rawn ei thin a, chatiang zan chuan vaw khat mah sakei ka ch'ang chhuak ngai lo a ni Sakei a lo kal dawn lo tih an hre thei a ang hle mai Sakein a rawn ei dawn zan chuan sanghar leh tlumpuite an lo kal hmasa ngai lo hle in ka hria

BUNG 25

MIDUM KHAM SAKEI

(E. Lungdar ram)

Ni 30 5 1938 hian ka bial fang chu East Lung
 dâr khua ah ka riak a Mi pakhat sakawr chu
 sakeun a seh a Chu chu sakawr neitu leh a thian
 thenkhatte nen chuan kan chhui ta a, khaw hnua
 lamlian Loch's Trace chu kan chhui chhuak a
 Lamlian, N Vónlaiphu-Champhai kawng hnua
 chuan a hnók thla zêl a Lamlian atanga furlong
 khat velah chuan sakawr ruang chu kan zu hmu ta
 a He mi velah hian thutna tur thing remchang a
 awm si lova Chuvangin midum kham lam hawin
 kan hnók pheí a Chumi pia h kham loah chuan
 hlaí thing tar hian tak a awm a Chumi ah chuan
 ka thutna chu kan siam a Chu thung atanga kah
 phak turah chuan sakawr ruang chu kan thlung
 bet a Sakeun a eina hmun atang khan hlam nga
 a hlaah kan dah a He mi zan hian khua a chêng
 a, thli chu na takin a tich tan ta a Khua chu a
 lo thum a, ruah chu a sur sê sê reng baw k a Thli
 pui chuan ka awmna thung chu a chhêm thli ang
 tih ka hlaui hle mai a Mahse lei a chhuk pawh
 chu tlak ka hlaui baw k si a A vawh êm avangir
 sakei pawh chu ka ngaituah hlei thei ta lova, k
 kut pawh chu a khawng thum mai a Sakei chu
 silaun a kah theih a, thlipui chu a kah reh ve thei
 si loh tih ka ngaituah chuan, zamin chu thlipu
 hian ka awmna a chhêm tluk chuan ka thi dawn
 ni a, ka thih loh chuan vannei theih tawp ni daw
 in ka in hria a Chutiang blir chuan thung tlu ên

lovin a lamin a lum lawih lawih mai a A tang thenkhatte chu thlipui chuan a lôn thiak a, ka kiangah te chuan a rawn lôn vung thiak thin a Mahse Pathianin ka thih a la remti rih lova, khawvur thlengin ka thu thei a Thli chu a lo reh a, zawiin ka chhuk a, ka lûte a hai bûr mai Sakawr ruang chu fimkhur takin ka en pheï a A sahrang thenkhat kan hnuh sawnna peah chuan kan dah hlawm a Chungte pawh chu a ci si lova Sakawr kan hnuh sawn hma a sakein a lo dahna takah chuan sakei hnu thar ka hmu a Chuta tang chuan lamlian panin sakein a si seh i hnuh thlaknaah chuan i chho zel a, ka thianta hiw chho hniakte pawh a rip chhe chho zel a Lamlian a chhuik chhova, ram dangah a kal ta i

He mi ka han ziak duhna chhan hi Muallungthu sakei" tia ziak ka chin tuma a hloh hlen ang khan he sakei hian a hloh ve nun ka hria a Hnuh sawn lo ila chu a rawn ci ngei ang Kan hnuh sawnna kha tlingsam hmun hnuai thelh deuh ruih hi a ni a Zan thimah chuan kan hnuhna pc a hmu fiah bik si lova, a ma saruang dahna atangin sakawr rim kha hre mahse sakei chuan mihring lak hnu pawhin a rim chu a nam tho dawn tih a hria a, kan hnuhna pc leh sakawr sa hrang kan dah then zelte chu a hmu si lova Chuvangin a ruang lak zawh vekah a ngai a, kawng lam panin a chho ta mai a ni tih a lang chiang hle Sakei lo kal lai hian khua la eng hle sela chu kan hnuhna leh sa thenkhat kan dahte kha a hmu ang a, a chhuiphei ang a, a hmu mai tur a ni a A lo kal lain khua a thim tlat tawh a ni tih a langa Amaherawhchu a ram hi phûl hnim tawi deuhte, di hmunte emaw

thang hmunte emaw ni sela, a sa ruang chu khaw
 zawng pawhin hnuk sawn ila, kan hnuhna pe kha
 zan thimah pawh a lang zel ang a, sakei pawhin a
 chhui thei em em ang Chutiang a a sa seh hla
 kan hnuhsawn a rawn chhui zel sakei pakhat
 chan chin chu ka la rawn ziak leh ang a Chuta tang
 chuan a sa seh ruang kha hnuk sawn mah ila, zan
 thim takah pawh a rawn chhui theihna hmun a
 awm dawn tih in hria ang A hmun a zirin hnuh
 sawn tur leh tur loh a hria theih Kei pawhin ka
 hrechang ta a ni

BUNG 26

KUANG TUIKHUR HNAR SAKAI

(Mualcheng ram)

1938 June thla ah helai kuang tuikhur
 hnar ap tih ah hian sakein sakawr a seh hlum a
 A hmun hi Mualcheng khua atangin furlong khat
 zet chauhva hnai a ni a A sehna hmun hi kawng
 atanga hla lo tak a ni a. A sehtu sakei chan nan
 chuan sakawr thi ruang bulah zan a thutna tur
 thangte ka dawh a, ka dawh hnuin ka hawng leh a
 Ni tlak dawn tepah ka thangte dawh-ah chuan ka
 thu ta a Hemi hrun hi a hnaih em avangin leh
 a muanawm baw, avangin ka kal hmain ka nupui
 Rothangpui chu sakei chan puah ka sawm a, mahse
 a nun a duh lova, kemahin ka chang ta a Khua
 a thum hma chuan sakei lo kal pawh ka ring lova,
 khaw thum hma zan dar 7 velah chuan sakei chu a
 lo kalin ka hre ta a In atanga hnai takah kap

tih-der Ma tih-der chu ka pu a Sakei lo kal m
 awm m ka hriat kha ka sir dinglam ka thutna thung
 but'ohak Yamah a m a 'Nakin deuhah chuan ka
 ver lamah a thaww ka hre leh a. He, sakei hian
 mar'fiah vel nge ni ang mi tawn lawn khung, ngam
 dawh em ni ang tih ka rilruin a ngaihtuah a Ka
 ver lam mar' a :a, thaw m ang, ka hriat hnu chuan riva
 dangikw hre leh ta lo reng a. A awmna, ngaiah a
 thu seng nge ni ang a kal bo ru, ta daih em ni dawn
 tih chu ka rilruin a ngaihtuah ta a. A, thu, tlat
 avangin sakawr ruang chu a ei ri har hie mai a
 Zan dar sawm vel mite mut hun vel ni a ka rin
 chinah chuan saruang chu a ruu chu a awm ta
 ngei mai a Mahse a sa pet ri ka ngaihtlakin
 sakei a ni lo tih chu ka hria a Sanghar emaw
 tlumpet emaw a nih ka ring a. Rei ye a a hnu
 chuan ka rilruah sakei a lo kal dawn lo a m thei
 a. heng sa, tenaute hian, kawlphe khawr var eng an
 hlau nge hlau lo tih fiah ka duh avangin ka han
 chhun eng a Kawlphe khawr var a ka han chhun
 sa, chuan sanghar hian sakawr sa a lo ei malh malh
 lai chu, ka hmu ta a, ka en reng a, lo hawi chhoh
 sa, chhang pawh a hre har hie mai Rei deuh chin
 sh chuan a lo hawi chhova, a lo hawi chho mit chu
 a tle hng ngahh mai a, a mawi hie mai Ka en
 a, ang a nakinah chuan a mit eng tle bring ngahh
 kha hng tawn loyin kawlphe khawr var a inchhun
 taw ang hian a mit eng var chuan zung nei atin mi
 ang en ve ta mai a, khawnyar nei ve ye inchhun
 ang ang hi kap ni a, a makin a hmuhawm ka ti
 chh mai a, A, ei kham hnu chuan min kalsan ta a
 Sakei a lo kal duh si lova, ka khua chu a har
 hie mai a. Khua chu a lo thim ta tlat a, hetuh lai

tak hien ka thung hneq tak dek, ber phik, loh hien
 chawh chuan. chawh chuan ta a lo di ta thak man.
 A thak lai du a ong bu ber a ni a. Aa, pawh
 chuan ni thumfian thier bik thuk lewa, che kiek lova
 ngawh reng a thuk ka nih wawng a pawh fuir kha
 ka lo thum thier ngah mai a. Rei se te huanwa
 thawh bo leh ta a. Ka mawng tam leh ka hawng chu
 a khawh hreawh ka ti ta hie mai a. Khawh dgan
 tawh an chuan ka hawng ta a. In a ka mawh un
 khawh ar chu a khawng ta a.

BUNG 27

HMAWNGKAWN SAKEL, MAK, "(Mualchong)"

Mualchong rapah chuan thia tam tak che sakel
 hny a lang ngai ta lo a. Tichuan a reh hien dawh
 emaw ka ti a, mahse ranh sate leh khawh dang a
 bawngte a seh thin chu lo nlin, Mualchong a len
 hup a lo theng leh ta a. Ni 18 11 1938 ni man
 Hmawngkawh chur tamah sal an tian chuan thia
 ka hia a. Naupang panin a huan a, sate hie
 chu ka zawng ta a. Darkar chawh a ta a
 huan sakel pa hui ka hui a. A hui a hui a
 chu tam lam hawh zawng a kai a, che chu ka
 chhui a. Mahse a ta ei khawh ka hia hui a
 a, a tukkhun hui chu ka chhui ta zawng a. Tawh
 chup chu ka theng a, sal a mawh tam a
 hui ta a. Ka chhui leh kiek a, se no hui a
 sakel hui hui sakel seh hui hui a lo thia reng a
 A mawngtam a ei a. Se dar vei tam one mawh

danin ka la a, naupangte nen chuan kan haw ta a,
 inah kan insem a. Chu sial chu Mualchong a mite
 sial a ni lova, Lungdar khaw sial a mh dawn hi ka
 ti a. A nuang chu ilak leh in leh a vete pawh tipe
 lo in ka kalsan a. Chawhnu lam dar thum velah
 cauan chaw hante ka fun a, sakei chenna siam turin
 ka hah ta a. A hmun ka thlen chuan hlay thing tuk
 chawr bukahiuan thangit ka dawh a. Chu mi hmun
 chu lei atanga feet 15 a sang a ni. Champhai leh
 N Yamapha inkar P W D (Loch's Tract) kawng
 mel 48 leh furlong 3 na chung kawng atangin hlam
 20 vel a hla a ni. Mualcheng khui ting chuan
 furlong 7, chauh a hla a ni. Tlai dar li leh a chanve,
 velah thongtiah chuan ka thu tan ta a. Ki awmna
 thong atang a furlong khat a hla ka awmna mul
 dangah chuan sepui hnu rang pakhat hi a baw
 a. He sepui awmna pawh hi siwrkir lamlian
 atang a hlam 20 vel a hla a ni. Ki awmna
 thlangah chuan amah in a bawk reng mai a. Sial
 dang a awm ve loh awangin sakei seh hi a no i ni
 ang a, a kal sewn deh lo a nih ka rung a. Amah
 unawhsa sakei lo kal leh tur chuan a rawn seh ang
 a, ka chan dai hi rawn ei lo in he sepui a ei mai
 ang, fih ka hiau hlu mai a. Chu sial chu a seh
 thlangah ka thut, chuan kha a rawn seh dawn si lo a,
 chuwang chuan ka zuk hnawt hawng em ni ang tih
 jai ngaituab. Iau ni chu ka han en a, a tla dawn
 aawh a. Chawngin hnawt lo mai ila a tha zawkin
 ka dang a, enguath ka tih dub lo a, ka awmna
 nganah chuan ka thu ta reng a.

Ni chu a tla dawn ta a. Long khaw ram pang
 tla tla leh Lungdar khaw hnawt ram thing leh
 hante chu a chuan seh ta rai a. Ka tat

chuan chul hante 'chu sakein a rawn tihngan ka
 rin avangin ngun takin ka en ta reng mai a Sepu
 hmar rang pawh chuan hriat a nei nge, nei lo tuh
 ka meih lo bawh a Ni chu a lo tha ta an Khaw
 thim dawnan chuan ka thlang a sepul bawh chuan
 a hmar a tum kawh a Sakei rim a hma a tuh ka
 ring a Ka mit ka leh ngun leh zual a mahse
 sakei che hmuh fur a awn ri lo Tili a lo tich
 hian hian a, chul hante chu ka nhung thak dual
 a chungto che sakei tihngin a nih takin ka ti a
 ngun leh zualin ka en a Mahse engmah che ka
 hmar chuang lo a, a thawn pawh ka hre lo a Khua
 chu a lo thim ta tat mai a, sepul bawh reng pawh
 ka ka hmu thei ta lo a Ka mit chu a chawh ta
 a, ka beng rawhchu ka cheh ngun mo mai a Dar
 T hui nei awmah hian sepul chu a phit leh ta chuan
 mat a, wawh huih ring deuh a a phit hnu chuan
 rawh mak tak ka hria a Ghu rawh mak tak chuan
 ring tak mai hian, Awh a h aw, aw, a ti a, hante
 chu a a ta chuk chuk mat a Chu ri che ka hriat
 veki sepul chu sakein a sek ta enaw ka ti a,
 wawh huih a Mahse aw ti ka hriat chu mat aw
 a ni ta che chu ka hre chuang thuan a Chu mi
 hia a hma chuan tunai a Kristian thok hian
 tawng an a an tawng eng chuk hian, mipa rawh
 hian pawh thim si ang hian a a a ring gnan a
 tawng ta zai mai a Sepul bawh a bul yatang
 chuan ka chhngin a rawn a zai a ka awma hian
 chu rawn pan zain ka hria a Rawh hian tak leh
 ring tak a a tih hnu chuan thuan dun thuan angn
 zawi deuh a phun leh te bul bul a a lo ka hna
 zel a A changin a dang deuh thun a Ka awma
 chuang lung atang a hiam 15 lak a hia a a awn

lain tlem a ngawi rih a Arawn ti ri leh chu a dang ta hle mai a Hmeichhe nui hi ring takin nui sela, nuihza lutukin ka laihruai piwh a nata hial e an tih ang khawp a za hian a nui ta chiam mai a Kan inhnaih tawh si Kei pawh chu hlau chung sun ka then ve hial a, mahse pi pu rilruah ka lut ve lawk a, "ka thihna tur a ni ang aw, mi'e pawhin hetiang chu an hre ngai awm si lo a!" tun ka rilru a lungngai deu' a Nuihsele ka zin mumang ka hre chhuak a, sakei chauhin min aikaih thei bik lo ang a, mihring piwhin kin aikuh ve thei ngeiang tih ka ngaihtuah a Nizin i ki mu nang duhawm tak ka hriat chhuah itang phoi chu in ka rilruin ka hla duhzawng ka sa ta a Sakei chu lo thleng thuai turin ka duh ti a Lo kil thuai rawh tun ka rilruin a ko ta zawk i

Hetia a nuih chiam hnu hin zawi te in a lo kal a, a sa seh ruang atanga hlam 3 emaw hlam 4 emaw velah khan thawm ngaithla in ri lo in minute 5 emaw a reh rih a Chu mi hnua i lo kil leh chu a ei bang kha a rawn thleng ta a A sa chu a han pet ri kawka, kei chuan ka kiwlphe khawvur chu in ka zuk chhun eng a Sakei chuan eng atang chuan se dar kan phawhna sen duai chu a en a Tunge maw lo ei ve ta ngawt chu ti ni awm tak hian mak ti hmel pu takin a en run mai a Ka awmna atang chuan a hnung lam sir thlang lam, a sakei awmna aia sang atangin ka en reng a Kahna lai tur duh zawng ka en a, ani chuan mi rawn hawi letna chang a hre si lo a A thin khawih tura ka rin lai chu ka tum a Ka silai chu a vei lamah mupui ka thun a, a ding lamah LG ka thun a, a cheng ka han kau ve ve a, a kaw vei lam chuan

ka kap ta a   Saket chu a tlu tawp a, a tal let tawp
a, silai cheng ding lam kau si kha ka han hnet leh
a, mahse a vei lam ka hmeh puah rual khan a lo
puak ve tawh chu lo nni purk tur a awm ta lo
Silai mu chu a kaw lin nan la thun leh shuai a,
cheng chu ka kau ve ve leh a   A vei lam hmenperna
chauh ka hn et leh a, a puak rual ve ve leh ta
Saket chu n a lu chu tleah n a la tlei thei a, nu
puun ka kap leu a, a che thei ta lo a   Chu sak
chu a tirah chuan a ding hmah mupui len I G
ka kap a, a nawn leh n a vei lam pangah I G leh
mupui a rualin ka tipuak leh a, a vaw thumna chu
mupui a ni   Silai mu panga la kap ruk a, a lawm
awm ta hie mu   Saket a thih hnu chuan ka chuk
a, hetia ka chuk lei hian lei tanga feet 8 vel a
la awm huan n ding ka hre leh a   A thian a ni
ka rang a, silai mu ka thun leh a   Rei lo te ka
ngathia a, mahse ri nawn leh ka hnat loh awng
ka chhuk ta a   Saket dang aun tawg danglam
nuih d n mak ukte a taw avangin mi rap deuh
hleik a   A taw ka pi pawh chu ka la finikhur
a a silai chu an ka a a, ka kutin a hnehperna
ka kawm rang a   Silai chu sun a tin chu ing
a mawngtamah ka tlawng dawt a, mahse a che thei
lo tih a ling hle, ka taw chet chauh chu a chet
nawna a ni mai   He saket hi hizo leh dan chuan
sum ruk a hian a ni

1. Khua a mipuite chu nunau nen an lo chhuk
om 1 1 PWD Kawngzhi chuan kan hnuk thl a,
nawngzhi 7 3 1 1 1 1 1 1 1 1

He saket atan a ka hla phurh -

- (1) Ching khaw changsial sa ang tlan siangan lawi e,
Kawikei sa hrang a hnuk mung zui ka i uam e

Hmawngkawn sakei mak

Chekawn sakel

Mali

- (2) Kie c hui gnen zu n iu o   iun
Fawh cianaw   zu n si l   i c
- (3) Cui n   lam hnu   si   i   angah   zu n
Lung phing lo   i   han tu   v   u   ch   i   v   i
- (4) Cl   e   n   u   r   z   u   i   u   p   l   e   n   o   i   o   g   a   n
A ruil hnerah ving khaw zwi iu   i   u   l   o
- (5) A   i   ra   ng   a   v   i   o   k   i   w   a   i   o   i   o
A   u   ra   i   th   u   i   r   a   n   u   n   e   i   u   o
- (6) i o   k   i   a   l   i   z   a   g   a   i   z   a   i   a   i   n   i   h
Zint a g d i n h n u i   i   a   e   c   i   a   i   i   u   n   e
- (7) I lo phit cur dur chags al iu w k i o i
Hung ni i ang i a si a n   i   u   o   i   i   g   n   e
- (8) Hring ni i ang i tawng an len i i ang nen,
Li nu an n th i   v   i   k   n   i   c
- (9) Zarin c i u i e k i w k e i   i   u   n   i   u   e
A huk d u n   u   i   a   n   d   i   i   u   e
- (10) ka i n p e r h e, ka i n p e h k i w k e i   i   i
S a i s e i a   c   i   n   u   i   u   k   i   o   i   o
- (11) I lo thleh   i   p e c k   o   k   i   o   i   u   n   i   a
S u e n   c h e m e i   i   c   i   h u   i   i   i
- (12) Th i   h i   l o   i   e   r   u   i   i   u   e
k i w k e   i   m   e   n   e   s   w   i   h   a   w   i   u   e
- (13) Chhakrang   i   h u   i   i   a   n   h a   i   k   i   n   g   i   r
l e h e,
k a   c h e r   e   v   i   g   k   i   v   i   e   g   v   i   e
- (14) Z u n   k   i   u   i   n   u   i   i   o   k   i   w   k e i   i   u   n   a,
T h a n   u   i   l a n   k   e   n   u   a   c h e n   k   i   w   d a i   h i

BUNG 28

CHEKAWN SAKEI

(Lungchhuan)

Champhai atangin Pu Rualkhuma, P W D Sectional Officer nen Dilkawn, Hlaikhan, Lailen leh N Vanlaiphaiah te kan riak dun zel a March ni 28 1938 ah chuan Chekawn I B ah kan riak a He mi ni tlai ni tlak hma lawk hian Bungalow atangin a thlang Varhva luih sava kah tur zawngin ka zu kal a Varhva hi Chekawn I B atangin mel chanve lek a hla a ni a Bungalow atanga furlong thumna vel ka thlen hian ka dinglam kawrte ralah chuan sava thenkhatte leh vachiap hi an lo hram dial dial a An hram dan ri chu ni danga ka hriatdan ang nun ka hre ta lo a, rei lo te chu ka ngaithla a Savawm emaw sakei emaw an hmu a nih ka ring deuh a Mahse an awmna chu kawrte ral bawn hnaw tak mai hnuai a ni a, ka awmna lam pang mual ang chuan a ram a theih loh avangin ka va pan peihlo a Varhva lui chu ka pan thla zel a, lui a tiaupho ah chuan ka zuk hawi vel a Ramarte, thurrote, leh mimsirikutte ka zawng a. Mahse sava chu ka hmu lo a, ka kir leh ta a Bungalow pan chuan zaw te in ka kal chho zel a, engmah thawm riva ka hrelo a. Ka kal lam a Bungalow atanga furlong hnih leh a chanve vela Chowkidar bawng losul haw lam ka tawhte chauh lo chu ran dang pawh hmuh ka nei lo a Zaw a ka kal chho zel chu Bungalow ka thleng chho a, khua pawh a thum lek lek tawh a. Chowkidar Joy Bahadur-a chuan, "Babu, ka bawng noté Varhva kawng laiah sakeun a seh a, a sebna

hmunte kha i hmu lawm ni? a ti a Kei chuan ka hmuh loh thu ka hrih a A bawng ruang sakein a dahna chu ka zawt a Ani chuan 'kawng hnuu kawrteah khan a ei a, a kal san ta,' a ti i Kei chuan rang takin sebawng no thi chu chin tunin ka kir thla leh a Mahse chu kawrte chu ka zuk lut i i lo thim tlat tawh a, thutna tur remchang pawh ka zawng hmu thei tawh lo tih ka hriatin ku leh thi zawkin ka hria a, ka kir leh ti i Zangth kan ei kham cl uin Bihadur-a hnenah chuan I bawng chu zing takah sakei a lo kal leh hui i in i zuk en ang hmiang, a awmna min hrih la i duh loh leh keimah in ka chung ang a, i duh leh kan pihnihin kan chung dawn nia," ka ti a Ani chuan Aw lo i ti i

Zing takah chuan khawar tirhah ka thovt, Chowkidar chu ka ko a Ani chuan, Babu ningmih in zuk kal mai rawh ka puih lo e, i ti i Puih lum ka sin a, keimah in ka kal ta a Ngaw chhung kawrteah chuan ka chhuk a kawlphe khawvairin bawng no thi ruang chu ka zawng i Lui miawng lamah ka chhuk a, ka hmu lo i Lui hin i lamah ka chho leh a, ka hmu bawk si lo Chowkidar chuan a bawng no chu kawrth awmin a sawi si a Ka hmuh zawh tak loh avingnin sakei chuan i rawn ei zo ta em ni ang tia ka ngaihtuih hnu in lui ral leh lamah chuan sakein a kal puina hnu chu ka hmu ta a Bawng kha a la te deuh a, sakei chuan a ei bang chu zing takin a pu thei tawh a, chuvangin a hnuhna pawh hmun thenkhatah chuan a lang thei lo a Sakei thinrim chuan min lo bei ngam ang tih ka ring deuh a Ngaw hnuu kha a thim si a, zawt te in a thawm ngai chung zel leh ka mit pawh ngun taka len velin ka chhui zel a A

chângin a chho zawngin a kal a, a changin a phe
 zawngin a kalpuí a Ka chhui zel a, thing lér a
 ngau emaw hauhuk emaw ka tí a, a bram deuh
 hulh thin a, ka chhui zel a, thing ler atanga hrui
 uai thla lei thlenga zamte leh sairil kung ro then-
 khatte chu a nghing ka hmu a Mahse thing buk
 te pawh a nghing tel avangin thing lér lam atanga
 tihnginah ka ruat avangin ka lo en ngun vak lo a
 Lei a sakei kalna leh amah sakei kha ka en ngun
 ber a Tichuan in ring rengin ka chhui zel a, hnah-
 thial pik hmunah chuan tling dung panin a hnók
 chho a Tlang dung a hnók thleng a, chhuk zawngin
 tlang dung ah chuan ka sir vei lamah chuan a rawn
 hnók chho a Tlang a hnók chhuak theih tawh tihin
 sakei nghing a ní tih ka hre ta a Sakei pawh chu
 a thaw leh deuh hulh thin a Ka sir vei lama a
 rawn hnuh lai chuan ka hmu theih a Mahse ka
 awmna kha hnahthial leh sairil rawp ri duh lai tak
 hmun a ní a Chuvang chuan thawm dím chung ka
 kal chak thei sí lo a Ka silhfenin a tih rik tawh
 loh nan tun ka puankawp ven chu ka dah tha a,
 kekawrté te kan la ching ve sí lo a, saruak chung
 chuan ka chhui ta a, tlang chu ka thleng chho ve a
 Aní chuan tlang dungah chuan a hnók thla zel a,
 ka chhui chhuk chuan a hnuhna pé ka hmuh chuan
 theih loh avangin lei chu ngun takin ka bih a
 Chutá ka zuk bih lai chu sakei chuan min lo hmu
 thei, tawh a, a thlang kawrté ruam pan chuan a kal
 thla ta rawk rawk a A bawngno chu ka hma lawkah
 chuan a tlan san a Kawr ral lehiam a a kal ri lai
 chy amah hmuh tumín ka tlan thla thuai a Mahse
 kawr kam a ruate khan hnah an lo ngah sí a, sakei
 chy a lang thei sí lo Kan inkar chy, hlam sawm

lek a ni a, in ril ep tak pawh a ni Mi hlahtu
phulraw hnah avangin i a kup thei lo a muai chu
a liam ta a, pawl ka ti hle mu

Chu sakei chu zing chaw ei khamth zian an tu n
a Lungchhuan leh meleng a mite an lo chbak i
Kei pawh chu an zimnah chu in ka tel ve ti i
Lamhan hnua mel 77 leh 78 na inkar muai chu in
silai nei hote chu kan tang a Thal bul'ui thlengin
kan intlar tula a Sakei lo kul i ka inna buith
chu in leih ka tru a Mith' taw leh hnuad ing
a pik viau mai a, ka chit' th' huan bu huan th' h
chu in ka insawa leh ta a ka insaw huan chu in
hual luttute in lo au chuith chuith i Rei lo teah
ka thlanga ka tarna hluth khin a tian r ka lra
a Ka zuk kal thu a, a lo tlan tlang huan dath
tawh si a Kan tifuh lo chu a rita a

Sakei hi sa hlahawm a lo ni pawk i, ram si
dang a in a lo fing si a Hnun renchangh lo
chuan kah ngamte pawh i har avang n thih tam chu
a har hle a ni Amaherawh chu tulu thang th' re
chuan silai tha tak tak neite pawh an tim hle si i,
sakei naran chuan mairng seh pawh a hman lo
a Chuvangin kan phang hlah lutuk deu' hi chu
pawl ka ti hle thin Khaw tinah hian pise tha huan
fe fe chu tlem tel an awm theuh awn si a Tun
atang pawhin tihlum chu tum ta hlawm ila, khaw
tin hian kum tin a pikhit theuh a thah tur pawh a
awm hauh lo ang Mihring tan leh kan ran vulh
tan chuan a thawven thlak thu in a rinawm a ni
Sakei awmnah chuan ram vuh leh thlan a riah te
pawh a hlahawm si a, huaisente thanharh hun ka
nghakhlel hle thin a ni

BUNG 29

LAILEN ZO SAKEL

(Lungdar ram)

Mizo ram Bawrh sap (Superintendent), Pu L I Peters chuan champhaï bial a rawn fang a P W L Mohurir hna thawk ka nih avangin ka bial chu Falam kawng peng atingin ka lo hmuak a N van latphaï panin kan kal dñn zel a Ni 22 5 1939 a cnuin Lailen Inspection Bungalow a lut a He m ni hian sakei suilin sil a seh tih Pu Peters sap ch an hla a Si k i ka mi ve a nih avangin chu sakei chu chang turin a inbuatsuh a a Kei pawl chu a kianga awm turin nun duh a, kan pahnihi kan chho ta a He mi sa ruang awmna hi Lailen I B hlui atingin mñl thum leh furlong ruk a hla ni a Thing kiah chuan Lungdar Lal Upa chuan thutna nuam tak leh zau tak an siam a A bangte leh a chungte piwh hnahchhawlin phui takin an ping-vel vek a Kei chu khawtika ka dam loh avangin zung ciaw piwi ki ei lo a ka chau viau mai a Mahse tlawmgaihna avangin ka tel hram a Pu Peters Sap chuan thingte a kan thut veleh mi dang khua a haw tur te chu kut beng a him tak a haw- haw zel turin thu a pe a A ram briat chu sakei bum nan a tha hle mai Kei pawlin chuti ang deuh chuin ka thiante chu ka kal tir ve thin a Mi thenkhat Lungdar khaw lama haw turte chuan Sap sawi ang chuan an ti a, an kal zel a, an thawm a reh ta a

Minute ngi emaw chinah chuan sakei chuan a se ruang chu en tumin a lo kal ta mai a A nging

chu kan hmu a, mahse kın awmna thing kha hla deuh atangin a rawn en a Pu Peters Sap kha a hmai a var sı a, hnım buk kır atang a a en lai kha sakeın a hmu nın kan hria a A lo kal hnai ngam ta lo a Khaw thım thlengın sakeı chu kan lo melh reng a, mahse sa ruang chu a rawn pın ngım ta lo a Khua a thım a zın dır riat thlengın kan thu a, dar 9 thlengın kan thu leh a, a lo kal ta lo fo mai a Sap chuan, "A lo kal ngım lo a nı ang En lai khın ka hmai a hmu a nı ang, tunh chuan lo kal loh a hun ta lo e," a ti a Kan hıw dun dawn ta a

Sap chuan kılwphe khawnvır chuan se ruang chu a han ên a Mahse a khawnvır focus chu a lo sıam tha lo a, se ruang pawh chu kan hmu thei lo a Ka tih thin dan ka hrıh ve ta thung a "Sakeı ı chan hma in in chhung thımah yard 6 emaw a hlaah khawnvır focus kha sıam dık lawk thin la, tın, a chaw hlui deuh a nıh pheı chuan focus kha a dang zel a A chaw thar ı hman dawn chuan a focus dık takın sıam la, suraın chhın chhıahna sıam la, chu mı chu thım dawnah emaw ı duh hun hunah ı herh dık dawn nıa," ka ti a A nı chu a lawm hle a

BUNG 30

SIHPUI SAKAI (Mualcheng)

July nı 14, 1939 nı hian Vanlaıphai lam atangin Chikawn Inspection Bungalow pan in ka kal a Mıkhıwal pakhat Mualcheng atang a lo chhuak ka

tiwk a. "In khuaah sakenn sakawr a seh a, a chinn a
 siam tumin mi pali lai an kal a sin," tun min hrilh
 a. Chu ni thu chu ka briu veleh Chakawn ating
 chuan kan khaw lin pin a ka kal ta a. Sakawr a
 sehna lam chu ka hriat tiwa avangen Muilcheng
 khuaah pawh lut lo in khua ating a mel khatah
 chuan hmar lam thliwihna chu ka zawh a, sakawr
 thihna sihpui ruum chu ka pin ta a. Mi palite chuan
 hmawng kakpui, lo ating a feet 15 vel a singah
 chuan thing can lo siam nek a. An thiante siam a
 an singah chuan hmawng kakpui bru tak leh thim
 tak a awm a. Chua siam chu ka riwt a, feet 30
 vela singah kan siam ta zawk a. Chua tang chuan
 sakei sakawr sa eitu chu a lang p'ia dawn lo a. Ka
 zawn phei a dih turin sakawr ruang chu hlam siam
 aia hli in kan sawn a, thang chu a pe kawrul mai
 a. Sakawr sa chu kut tum tirt zetin feet thumkar
 danah zel kan dah a, a tawpah saruang chu hruin
 kan thlung tlai a.

He mi ni hian ruah a sur deuh seng seng thin
 a, khaw thim hma in ka sa chanpui mi palite chu
 ka zirtir a. 'Kan awmna hmawng bulah khuan
 sakei a lo kal mai thei a, ngun takin en fo ula, in
 thawm pawh dim ula, che che lo in awm rawh u,"
 tun ka hrilh a. Khua chu a lo thim tial tial a, kan
 awmna thing bulah chuan sakei chua lo kal ta ngei
 a. Kan lawna thing chu a rawn en chho thin in
 ka hria a, a ir varte ka hmu thina. Mahse thangte
 ating a zuk bih rem mahsela silai a zuk kap tur
 chuan thangte hmawrah khan mi pali lai chu lawr
 tak a va thut chhuah a ngai si a. Chuvang chuan
 sakawr kha a ei hma chuan kap lo turin ka hrilh
 a. Sakei chuan kan pah a sakawr kan dah sawn

bul a su a lo ni a Chuta tang chuan kal pangngain
a kal ta a

Kan kah hnu chuan Khawlailung khuaah a nghal
ve ta a Rante a seh a, a tawpah chuan an lo
tihlum ta Sakei pawh chuan silai mu a pai a, a
hliam tur avangin amah pawh chu a cher hle in an
sawi Muilluigthu sakei leh Midun kham sakein
a sa ruang ka hnuh sawn kha an hloh a He sihpui
hi chuan a hloh lo a ni

BUNG 31

MAUTAM TUIKHUR SAKEI (Mualcheng ram)

Thla hnih lek chu sakein ran a rawn seh lo a
Mahse sakei fing mihring ran vulh seh hmang chuan
rei a rial duh lo a, a lo kal leh mai thin a Sakei
therkhat chuan ram sa a ei chung hian mihring ran
vulh a rawn bei fo thin Heng zing a thenkhat hi
chu bial chin nei an ang hle in ka bre thin Ka
ngaihtuah ngun hle lai chuan kan khaw hnuaia lo
kal chung bik pakhat a awm a Chu chuan Tui-
chang lui lam a pan thin a, a zuk thang rei dan
ka lo ngaihtush hian a lo let leh hun tur hi vawi
thum lai chu ka ring dik a Mahse a chang chuan
zan khatin a lo lai a, a chang chuan zan khatin a
hma thui a, hriat dik zel theih chu a ni lo A hnu
hnuh chian theih a nih chuan sazuk naran hnu leh
zukchal hnute a hian hlei a Sakhi chal leh sakhi
pui naran hnute a mtiat lo a Sanghal naran leh
nghalchang hnute a hriat theih a, savawm naran
hnu leh savawm chal hnute a hriat theih zel a

Chutiang bawkin Bung 2-na "Sakei chanchin thlang-pui" ah ka sawi tawh angin sakei pa hnu leh sakei ru hru u a len bleih din leh i ke zung-tang hrawl u n atingin i hriat theih ve a ni Hmanlai kan Mi o rima huusen hmingthing Zampumanga'n an sakei hual chu a nu leh a pa a nih a sawi thei i Mi huusen i ni a Kiaw te chop ah pawh sakei tawh sela Zumpumangin i kawl hram a han ph wi chu a sakei chu i mittui a thi zawih zawih thu an tih e pawh hi i dik khern ka ring lo Sakei a hriat ch in theih i ni tunah i hriat duh lo a nih a rin i ni m zawk

Muitcheng rim i Muitcham hmun tuikhui kong ah huan sakei pa chu a siat i siat Sakei chu ka hmu lo a, mahse i hni k atingin i pa i ni tih i hriat theih a Champai Lim i ka zin chu ni 20739 ni hian kan in chu i a th'eng i he siat hian siat a lo seh avingin chawnu thi hian chu a chinnat turtu en in ka kil i fah thing sing fe feet 20 zet a singah chu n taringte ka diya i Hm i hmun hi muitcheng thu i tingin mel hnia leh a chanve a hla a ni i Klat i tho lo biwk a kalkawngte chu a dik e em i Laitn ka ken tel a A chinnat hmuith e in i lat lin dar ngi atingin ka thu ta a Kiawna thing thlang lam hlam 7 vel a hlah se thi ruang chu a awm a Ka awmna atang chuan a vel a sakei lo ka chu hmun theih nga nga tu n ni i ling i Kiawna a san avingin khawu lam piwn en vel theih vek a ni a He mi ram hi i ch hle avingin sik i chu a lo ka hma in ka ring i Mahse khaw thim hma chu in a lo ka ta lo a Khui chu a thim tan ta a In ring em em chungin fa beng chu ka chhi vel ta a

Ka mit chuan engmah hmuh theihna tur a ni ta lo
 a Khaw thum atang chuan darkar chanve lek tur-
 ah hian ka awmna chhak kawngah chuan sakei chu
 a lo khuh ta khul khul mai a Sial khuh ri nen a
 inang hle in ka hria a Ka inring ta sauh sauh
 mai a Amaherawh chiu he sakei hi thlang lam
 atanga lokal ngei tura ka rin a ni a, mahsela ka
 chhak tlangah chuan kawm a awm a, chu mi lam
 atang chuan a lokal ta zawk si Hetiang hian sa-
 kei dang pawh a rinawm lo lam atanga lokal tlat
 hmang an awm zeuh zeuh reng a Cnuvangan khu
 a en lai a a lan theih chhung pheih chu in mit len
 vel hi a tul fo reng a ni Fur khaw cheng a ni
 baw a, a kal ri chu hre thei lo mah ila, saruang a
 ei ri chu ka hre ngei ang a, a ei har ta mang e ti
 a ka ngaihtuah lain tlangval ho chu meichher nen
 an lo kal ta teuh mai a Ka rilru in ka pa dam-
 loh lei a ni a, a na zual emaw a thi ta emaw anih
 ka ring a Mahse an lo thlen chuan an lo kal
 chhan ka zawt a, upa beng chhet deuhin ka thu a
 hresual a "Tumah ka thawm ngaithla leh mi lam
 turin lo kal suh se" ti a ka chah kha, "Ka thawm
 ngaun lo kal rawh se" tin a hrih chu lo nun paw
 ka ti hle mai a Sakei chu kan hnawt hla ta baw
 a, kei chuan a lokal leh tawh in ka ring lo a, ka
 haw ve ta mai a Sakei pa hian zen zawn kah hi a
 lawmawm vei nen ka hlawhchham leh ta chu paw
 ka ti hle mai Zan dang a chan nawn leh chu ka
 awmna kha a lo hriat tawh chuan lo kal leh mahse
 a rawn en ru a, hun rei tak a mitin min en baw
 a, bengin min ngaithla baw a, min hmuh chuan a
 rukin a reih bo leh daih thin si Chuvangan ka
 chang ta lo a ni

BUNG 32

VARENG SAKAI NUFA
(Mua¹cheng)

January ni 20, 1940 hian buh phur hawte'n sakei hnu leh se hnu inpawlh ramhnuai a an hmuh thu leh sial pawh in lamah an haw vek tih thu an rawn sawi a Chaw tlem ki biwa i sakei sch ruang zawng turin ka kal ta a Upa Sukkhina ka rual chuan a kal ve a Chul tam sil in dorchhritna hmun chu kan va thlang i He mi tu vel hi khui atangin mel hnih leh a chinve lu a hli i an i Sakei hnu chu tim tak kan hmu i, sakei pu leh i note hnute a ni a A note nen ichaw i in kal ho a, a chang chuan a hran theuhin an kal a A ke phah hniak en ngun loh phci chuan i no hnu pawh a pui hnu angin a long thei a Ki Upa hruai nen chuan kan kal hrang ta a Ani chuan lo fing dangah sakei hnu chu a chhui ta zel a Kei chuan sakei hnu, a tukkhun lam hi chhui i sa ruangah chhui lut zawkin ka inring i, ka chhui hrang ta a Sakei hnu chu ngawah a kalna ka hmu zel a, chu mi ngawah chuan ka chhui zel a Ngaw chhung ruam zawlah chuan a sa sch ei bang chu ka hmu ta a Upa Sukkhina chu ka zawng leh a Ani chuan hla takah a lo chhui zel a, theih tawpa ringin ka au a A tawpah chuan min hria a, a lo kal ta a Thangte siamna tur chu thing kung remchang a awm lo a Thing tuai pakhat malte tiat lek ngil tha tak ding hi a awm a Phulraw sei tak kan la a, chu thing atang chuan thing dang hla deuh a mi nen kan tawn ta a Tin, chu mi thing tuai chhak deuh ah chuan raw hung khat hi a tlu

kar a awm a Chu mi raw tlu karte nen chu'n kan
 tawn bet a, mi pakhat thut theihna tur chuan eno
 tin tin emaw feet 20 a sangah thangte kan siam
 thei hram a Thangte chhak lamah chuan hling
 khang hi a zam hnawk bawk a Kan thangu
 siamna chu sakei pawh lo lawn dawn mahse lo
 kalna remchang a awm loh avangin a thlamuan
 thlak hle nghe nghe a Chu thangte chu kan siam
 zawh chuan Upa Suakthuama chuan min hawn san
 ta a

Kei chu tla dar 4 vel atangin thutna tur hmunah
 chuan ka thu tin ta a He mi hmun hi ngaw n
 mahse a zau lo a, a vel ziwng zawng chu chul fu
 vek a ni a, chuvangin sakei chu a tawmna hla deu
 tur a nih avangin a hma berah thim dawnah a lo
 thleng thei chauh ka ring a Ni chu a lo hniam
 hret hret a, ka awmna ating chu'n khawchhak lam
 a Lungdar ram pang chauh lo chu lang thei dan
 a awm lo a Ni tlain thing a chim thiente chu ka
 en zel a, ni chu tla thuai thuai se ka ti hle a
 Mahse a kal pangngai te lo chuan a kal chuang si
 lo a Khua chu a lo tla tial tial a, Lungdar ram
 thang thingte leh Ruhchhih kham rangte chu a lo
 sen tan ta ri a Hun chu a kal leh deuh a, n
 chu a tla ta a Ni a tlak pil hnu chuan ka hnua
 lam ngaw chu a thim hret hret a Ka chhak lamah
 chuan hnahtel ro chu a lo ri thla ta sung sung
 mu a, ngun takin chu ri chu ka lo en reng a
 Silai pawh ka lo inpih diam a Sakei pakhat chu
 a lo lang ta ngei a, a hnungah pakhat dang
 lo lang leh a, chu mi hnungah chuan pahni dang
 an lo lang leh ta thuai a A thim tawh avangu
 ka awmna atang khan sakei an nih leh nih loh ka

la hr Chiang thei lo a An t m ca wang chuan
 chinghnia an ni enaw katid uha A lo kul hna
 zel a, sakei an ni vek tin ka hr chung t a Ka
 rilru chuan thah tam theihna thi ber ang t kah
 nge ni ang tih ka lo ngututuh a Thinn tun
 theihna tha ber tur chu si pu ber ang hlu
 hmasa ila, a no te em a in ni n kasi n du lo
 ang a a thi ber ang ahli ngutuh a Mith
 an put ber chu ka ziwn chho h'ugkh'ug buk
 phnah chian a kul h'ing a A dante em a ka
 awmna kang vel a thing bulle chu in a n der
 den a, ka thing livnni kungt piwa chu u rawn
 hnim a a, thing late piwn in en a S m s a hunh
 a put ber chu a lo ling ang a s'ok k'at a a
 ang chu ka ti a khut a a lo thinn nle a a
 a ote ho chu in si rung chu in ci t a m ka hi a
 a Pikat erav'et a a lo t a n ka h'at a m ru
 thei a Ka si a ka hin ka h'at a a a a a a a a a
 khawnvut chu in ka zuk ch'it a A a a a a
 lang sir ber pikat che koh a a h'at a a a a a a
 chu a lang ve si lo a A put ber kap a a a a a
 remchang dang a m thinn ka rang si lo A no si
 eitute zing a ling sir ber chu a dir t a m t a in ka
 zuk tun a, ka sila ka h'at pa a a a Ka t a a a
 lam chu mu pui a ni a a a a a a a a a a a a
 ka ni a A ru tin sila chu a pu k a Sila a rik
 zawh vele h'at a a a a a a a a a a a a a a a
 ka ding lamah phe zing a a a a a a a a a a a
 lam a
 ka k'awlphe khawnvut
 kha sila ngha rin a bu b a tiche a chuang chu in
 ka hmet eng thei a h'at lo mai a A lu chu ka berh
 thlawn a ka si m th a Ka si m th a a a a a
 chuan an rawn ci leh ngei a a a k'ap len thin

ang a, a s² seh ei duh lo mahsela khawvarah kah
theih turin ka hmu ngei ang tih ka rin avangin ka
kih tak pawh kha luit^h ka zuk en lo a. A thi der
ang tih chauh ka ngaihuah a. Chu mi ka zuk en
chuan a pui ho kha an ti ang a, an kal bo ang
tih ka hlau a, ngiwi rengin ka awn ta zawk a. A
pui ber kha ka piah yird 30 vel a hlaah chuan ring
takin a hñk ta a rei fe chu a hñk dum duin a.
Chu mi hnu chuan an lo kal ri leh rek chu ka hria
a. Se sa chu an ei leh thua¹ dawnin ka ring a.
Mahse an ei ti si lo a. An pui ber thinrim chuan
ka hnuaiah chuan min kal vel min kal vel nun ka
hria a. Ka awmna kha thing lian deuh chu ni se
mi rawn lawn khung a tum a ni mai thei. Mahse
thingtuai tē deuh a ni a, hmun dang atang a phul-
rua ka khante kha sakei tin chuan rawn zawh chi
a ni si lo. Ka chhak lam awih pang atang chuan
ka awmna chu zuan kai theih mai turin a hniam
hle a. A pui khan ka awmna kha a hre tawh tih
a lang Chiang a. Mahse ka chhak lam awih pangah
chuan hling Khang bawn leh mau a irpawh a,
rawn zuan kana a awm si lo. Chu mi ang a sakei
mi seh theih loh na hmun ralmuang takah chuan
ngawi rengin ka thu a. Ngaw hnua¹ chu hniam dang
tel hlek lo chu nise, kawlphe khawnvar pawh n a
zawn hmuh theih ang. Mahse zan thimah hniam
tlēm tē zing a kawlphe khawnvar a thil zawn hi rin
aun a hmuh theih loh in ka hria a. Chuvangin ka
chhun ēng duh lo a ni. Chu tiang chuan zanlai
thlengin sakei chu an ri an ri mai a. An zanriah
chaw chu a notē a deuh ber tal chuan a ei leh ka
beisei vei nen an la ei duh chuang ta lo fo mai a.
He sakei nufa rual hi khawvar thleng a an awm

Vareng sakei nufa
Vareng

Kawikuh sakei fing.

chuan ka la kip leh thei er aig chu thil lo leiser
 ta zel a An lo ku ka hmun lu si kei thil lo kal
 ta chu engzat ngo ka tath tath mo ta lo nrahtu-
 tuah lai a ka rhu a hlen ver nae thil no chu n
 thil a twin thei dawn o a chh em e a n pwi
 ka ti em em a

Zin a rei tawh tawh a ka twin ad zawte
 a knm a Chuvagin ka a n a ren chaen ka
 twin h' a th a ta lo a Si a pu thit a thit ka
 twin thit a thit a thit a thit a thit a thit a
 ing a che lo a thit a thit a thit a thit a thit a
 vel thit a Si a pu thit a thit a thit a thit a
 luwa chu a thit a thit a thit a thit a thit a
 ka lo mutlu a thit a thit a thit a thit a thit a
 muthlu ka bin h' a thit a thit a thit a thit a
 hwa a kaw bul em a thit a thit a thit a
 Khut a vir dwa nra thit a thit a thit a
 pui cha a k'ing d' a thit a thit a thit a
 chu a lo eng h' a thit a thit a thit a thit a
 a aig sawt hie in a thit a thit a thit a
 ngu rangin a thit a thit a thit a thit a
 khua a nan en deun a thit a thit a thit a
 telh telh a, khua a thit a thit a thit a
 pawh ka lre thit a thit a thit a thit a
 an kal chhuak tin a thit a thit a thit a

Khut a vir chu n ka thit a thit a thit a
 a, a lo thi er nae a thit a thit a thit a
 phawi loin a thit a loin a thit a thit a
 mu leh mupui luh a thit a thit a thit a
 mu tiang thea thit a thit a thit a thit a
 thenkhatte ba' z ng phur p' a thit a thit a
 Tlangval lo kal h' a thit a thit a thit a
 zawn ta a Keite thit a thit a thit a

dang pawh kan pun duh lem lo a, hlim tak chu
 kan zawn ho ta a Sakei pali lai lo kal zing
 pakhat chaub ka kap hluin erawh chu ka lawm
 em lo A pui leh a no dangte pawh tun hnuah r'n
 an rawn seh leh hnuin a changtu hmel hmuh tumia
 thing lér lam enna chang pawh an rawn hriat phih
 ka rin avangin sikei ka tifing belh ch'hah tur chu
 pawl ka ti hle a ni Amaherawhchaw ka rilru lila
 kha hlim takin ka sa tho a

EUNG 33

BUNGZUNG SAKEI

Ni 17 7 1940 hian ka hnathawh pangngai thaw'
 in Champhai ah ka zin a Falam kawng pengal
 chuan F W D hotu Supervisor ka va hmuak a Dil
 kawn I B kan lut a, chuta tung chuar Hlaikhan I E
 chu ni 19 7 1940 ah kan lut a He Bungalow kan
 thlen hnu hian Bungzung khua mi pakhatin sakein
 sepui a seh tih thu a sawi a Chu thu chu ka hria
 veleh kan supervisor hnenah ka kal a, "Kapu Bung
 zung kiangah sikei sial sehtu a awm a, zanin al
 hian chan ka duh a, i phal chuan zing takah ka l
 thleng leh ang," ka ti a Ani chuan min lo remti
 pui a Kei chu hmanhmawh takin ka in siam a
 Bungzung khuaah chuan ka chho ta a Khua
 mite thenkhat hnenah chuan sepui thihna hmun k
 zawt a, min hrihna lam pan chuan ka kal ta a
 Se ruang la tute chu an lo la awm a, a ruang awn
 na hmun pawh chu an ti pe zau hle mai a Cnu
 vang chuan sakei pawh chuan a rawn ei ngam tawh

loin ka ring deu' a Mahse mi thenkhatte chuan
 thing tuaite min sah sak a, kei chu ka thutna tur
 siamin thing lereh ka awm a An thing tuai sih
 chu minrawn pe zel a, kei chur ka lo tiwn thi
 zel a Khua a thim dawn tawh avangin ka hman-
 hmawh hle a Chutianga khua a tlai chu in sakei
 chu kan bulah a lo awm ru reng duh thin tih ka
 hriatin khui a tlai ta mai chu paw ka ti hle a
 Khua te a chhwa a, he mi hmun hi ram hla ni lo
 malise a ram a rehin thingte pawh a muunawm
 tawkin a pik si a Bungalow atingin he mi hmun
 hi mel hnih leh a chawne i hla i ni i Kei pawh
 in ka thangit chu ka siam zo ti a Sarung la tu
 te chu hlim tak ang a haw tur leh haw haw zel
 turin ka lirlh a Ka tih ang chu in i hmun ating
 chuan an ti a Sarung la tute zing i hnunnug ber
 chuan leipui fing pawh a li kul hmin loin ka hria
 a, sakei chu a lo ri ta rawk rawk mai a Sarung
 chhakah chu in a ti chu tawpin ka hria a A ci
 hma hle dawnin ka ring i, silai chu ka kiu i ka
 lo inpeih diam a Mahse sakei kul in chu ka hle
 leh ta lawk si lo a se lu chu a chah itin in dihi
 Se lu pawh chu a ei si lo i, sakei chu in sarung la
 tute hnu chu a chhui zui ve ti em ni ang tihle ka
 ngaihtuah a A nih loh leh kan changte dawh lai
 khan kan bul hnaiah alo awm a, thing ler a ka tawng
 kha a hria ang a, ka awmna thing emaw kei mah
 emaw min en reng em ni ang tihle ka ngaihtuah a
 Fimkhur takin chet pawh che duh loin vaihmite leh
 thosi ngalsang sehte pawh chu ka tuar ta fan fan a
 July thla atang chuan lei lung a lo hnawng a, tho-
 si leh vaihmite pawh a tam hun a ni thin a Sakei
 chan hun hrehawm lai a ni fo thin Chuti chuan

engmah riva hre si lo leh hmu si lo chuan thosi
seh chu ka tuar ta ngawt ngawt mai a Thla pawh
a eng a, mahse chhum a tam avangin erg tha tak
chu a ni lo a Thla engah chuan se ruang vel cau
ngun takin ka bih reng a, ruah sur avangin thing-
hnahte a luh a Chuno thing hnan huh chu thla
in a en chuan sakei mit tle ang mai a de ré ré a
tum mai a Sakei mit de emaw ti a ka en ngun
hle lain a dang de ré ré kha i lo awm leh a A de
ré ré thenkhat khan thu a kal zel avangin hlahtu
an nei a, a de kha a reh leh zel a, lo de thar kha
a awm ta zel bawk a Sakei chuan thing lo lam
chu arawn en thinin ka ring tlat a

De ré réte zingah chuan sakei mit inkir hlat
anga khat a thil oé kha en ngun leh ila a tha ang
tih ka ngaihtuah ta a Chutichuan a phir a de thiang
apiang chu a dang aum ka en ngun bik ta a Zui
dar riak vél turah chuan eng tle bik pahnih ka hmu
a Chu chu ka en reng lain a reh ta a Sakei mit
a nun ka ring a A thawm chu ka hre thei chuang
si lo A thawm ngaithla leh a mit tle en chuan ka
thu leh ta reng mai a Mi seh tu an tam si a, tlaiv
var a chan tum ka ni na a, ka tlaivar peih ang em
tihte ka ngaihtuah a Mahse theih tawp a hrehawm
tuar zui chu ka tum ta zawk a Ngun tak chuan
lei chu ka en leh ta zel a Ka beng pawh pa chhi
ngun a, sakei kha a pa a ni a Ka sawi tawh angin
sakei pa thenkhat chu a rim a chhiat bik avangin
a rimte hriat tumin ka hnar ka lén bawk a Ka
hnar chuan rim eng mah a hre thei bik lo a Thli
lo kalna kha khaw thlang lam pang atangin a ni
ber a, achang chuan chhum lam atangin a lo kal
a Chuvangin sa ruang véla sakei rim chu thlun

khaw chhak lam hawun e daw hmaw lam hawun
emaw a len dawn a a lan si avangin ka hmaw leh
ka ngathvenna riru chu ka chawh tir ta a

Zan hup chu a ral zel a sakei mit de chu ka
hmaw thei ta chuang lo . Vaw khat ka hmaw kha
a nih ka ring hle . Tun hma pawh in zan thi
ergah daw zan thi ng phul eng tikah chu in
chawngi twi leh aisi ding avang pawh in sakei
thing lei en hring chu a mit tle ka hmaw thin a
Tin, a mit tle chawh in hma pawh chuan sakei
pawh in min lo hmaw chaw gava tun a mit tle
kha hmaw nawn leh tur pawh a aw a chaw lo hle
thin . Chu chu a kal bawh thin a . He mi
zan pawh bian a kal bawh thin a . He mi
Hrehawm ka tur chu a aw a in min chawh
a, kawlphe klawh in a . He mi chawh ka
a, ka chawh a ka l wawh in a .

BUNG 34

KAWLKULH SAKEI IING

(Musicheng)

March ni 13, 1951 in min sakei chawh tur a lo
awm leh a, sakei kan kawh tih hriat lohin sakei
pathum lai kan lo kawh a . Hir ngchhunga biwang
pui a seh a, a neitute'n ka chawh duh leh duh loh
min zawt a . Kei chuan ka chawh ang tih thu ka
lo hriatir a . Chawh in a, ka in buatsah zavh
vek hnuin tiai lam dir 3 vah chuan ka kal ta a .
A neitute chuan biwang sa chuan rawn phur zut
zut mai a, a lu chawh in dah tih an sawi a . A sa

seh a pum a a awm hian sakei ka chang chhuak thei ber a Sakei pawh chu-tiangah chuan ka kap deuh berin ka hria a He mi tum hian a bawng ruang chu a pum a an dah ka beisei a, an lo dah lo t h ka hriat chuan ka lungawi lo deuh a, "Sakei chuan ran dang seh leh zet rawh se," ka ti a, inah ka let leh ti a Mihse kin in ka thlen hnuin rilru dang ka nei leh ta a, ka tawng pawh chu ka inchir leh a Sakei hi an fang hlawn a, kei pawhin vawi tam tak ka chang hlawn chham tawh tih ka hriatin tih dan danglam tha zawk emaw, sakei tihbum theihna ka ngaihtuah a Chu mi lai chuan ka mu-mang thate chu ka bre chhuak leh ta nghal a Chuti chuan remchang tia ber tur chu ka ngaihtuah zo ta a Ka ngaihtuah dan chu heih a ni -

Sa ruang kha mi dangin chang sela, kei chu sa ruang awm lohna hmun dangah sa ruang rawn ei tura sakei lo kalna ngei tur lamah a ruk a lo thut rukna siam ila, sakei pawh lo kal sela thawm pawh a dim lo ang a, a simkhur lo bawk ang a, chu chu a kah theihna tha ber nun ka ring ta a Tlangval kawilai lerg thenkhat ka hmu a, "Sakei chan in duh em?" ka ti a "Duh e," an ti a Tlangval pathumte chuan silai in hawh a, kan kal tlang ta a Kiwikhul lui se bawng ruang awmna chu khua atingin mel khat lek a hla a ni a Kan zuk thleng a, se bawng lu chu lui kawrah kan tawn a, hruithi deu'n kan thlung tlat a A changtute awmna tur chu ka enpui a, thing ler remchang a awm lo a Lui kawr sir ram lain pangah chuan chheng chhe awih ah mi pathum thutna tur chu ka siam pui a Kan siam zawh chuan sakei kalna chu ka va en vel a, lui hnar lama a kalnate leh lui mawng

lum a a kalate awm a Achunl'ch' ch' ch' ch' ch'
 chu a tum hle S'ke' m' m' m' m' m' m' m' m' m'
 t'en beai pa'ma' m' m' m' m' m' m' m' m' m'
 ngawpu' awi m' m' m' m' m' m' m' m' m'
 ngiwah chu'n ka' lue' m' m' m' m' m' m' m' m' m'
 chuan sa'le' ch' m' m' m' m' m' m' m' m' m'
 dang chu' m' m' m' m' m' m' m' m' m'
 a' Lui kam ve' m' m' m' m' m' m' m' m' m'
 bul phon le' m' m' m' m' m' m' m' m' m'
 chu' rik' ch' m' m' m' m' m' m' m' m' m'
 zawn lue' ch' m' m' m' m' m' m' m' m' m'
 chu' g' lue' p' m' m' m' m' m' m' m' m' m'
 he' m' m' m' m' m' m' m' m' m'
 te' a' C' m' m' m' m' m' m' m' m' m'
 leh a' ch' m' m' m' m' m' m' m' m' m'
 ka' m' m' m' m' m' m' m' m' m'
 ka' hi' f' m' m' m' m' m' m' m' m' m'
 ngaw' h' m' m' m' m' m' m' m' m' m'
 lek' lek' m' m' m' m' m' m' m' m' m'
 a' m' ch' m' m' m' m' m' m' m' m' m'
 chu' a' lo' m' m' m' m' m' m' m' m' m'
 chu' m' m' m' m' m' m' m' m' m'
 chu' m' m' m' m' m' m' m' m' m'
 lo' lung' a' chu' m' m' m' m' m' m' m' m' m'
 khan' ka' m' m' m' m' m' m' m' m' m'
 ka' m' m' m' m' m' m' m' m' m'

(1) Sipm' ch' m' m' m' m' m' m' m' m' m'

Sai' m' lung' m' m' m' m' m' m' m' m' m'

(2) F' m' p' e' ch' m' m' m' m' m' m' m' m' m'

K' m' m' g' m' m' m' m' m' m' m' m' m'

(3) Len' m' m' ng' m' m' m' m' m' m' m' m' m'

Ka' zu' m' m' a' m' m' m' m' m' m' m' m' m'

(4) Sai' m' m' ch' m' m' m' m' m' m' m' m' m'

Chéng khaw zawl a nghawr dim e
 (5) Kawlkei zia tial pui,
 Lengi aun run a lawi leh e

Heng hi ka rilru chuan a sa lawk a, a hlim hle
 a Chutia ka rilru a hlim hle lai chuan lui atangin
 ka sir vei lamah hnahtel ro a lo ri chho rek rek
 a Sakei emaw ka ti deuh a ka rilru a khél phut
 a, ka lo inring a Sazu lo kál ri chu ang in ka hria
 a A lo kal zél a ka thu'na atang a hlam khat lek
 ah chuan min kál pél ti a Zin dar sarin vel chu
 a lo thleng a, lui mawng lamah chuan thung bungin
 lung a vaw ri biwl hi ka hria a Chu ri chu sakei
 in thung a ríp bók a, a pen leh hnuin lungah a
 invaw ri a ni ang tih ka ring a, ka lo hlim em em
 mai a Ka zawn thlinga lui a hnahtel chu a ri
 l a i chu ri hnu atang a ka awmna zawn a rawn
 thlen hua awm thleng chuan engmah a ri leh ta si
 lo a Ka rilru in sakei kal chak din leh a ri ka
 hriat atang a ka awmna zawn lungpui inkar hlatzir
 kha ka teh a Ka zawn lungpui pelh chuan kah a
 rem si lo a, lungpui a thlen hma pawhin a rem
 bawk si lo a Sikei chuan ka awmna zawn lung
 kha thleng ngei tur a ka hisap hnuin ka kawlphe
 khawnvar chu ka han hmet eng ti ringawt mai a
 Lungpui chung chu ka han chhun eng a, engmah
 ka hmu lo a Lungpui chhak lam hnir lam chu ka
 chhun eng chho zél a, engmah ka hmu bawk si lo
 Lungpui thlang lam lui mawng lam kha ka zuk en
 leh a, chu lamah pawh chuan engmah ka hmu leh
 lo a Sava a nih si loh chuan min kal pél hmanin
 ka ring si lo, mak ka ti em em mai a Sakei ngei
 ni a ka rin avang chuan lui kawr zim tî ciu ka
 kawlphe khawnvar eng chuan vaw thum ka zawng

nawn a A vaw thu anath ena sih i chu ka zuk
 hmu ta a, ka zawn lungpui king i hnathel dah
 teuhna hmun kha a lo kal pel tawn lum i ke hnung
 lam pawhin lungpui pha vird khat chauh turin a lo
 kal pel tawh a chu ni hmun itung chuan ka kiwlphe
 khawnvur eng kal vel chu i thlu i i ding ve
 reng chu a lo ni a Amherawhehu ka wanni lun
 kha a mitin enna ching i hrit har vingin kei
 pawhin sakei i ni tih ka lo hie tuk lo hi a lo ni
 v Ka awnaa lum a lo haw va h i maw kiwlphe
 khawnvur eng mu eng ena ni maw hmun ve
 i ka hie ching taw Sakei ena lungpui ching
 i a kal lum hnathel ka i pui s lo lungpui
 yard khat chauh a hie i kal pui pawhin i maw
 hiahtu a awm ching lo i ena ch h'el lo i i
 ding ena sakei i ni tih ka hie lo a ni A ena
 chu lunh knan hnathel i ta kha i tum i i then i
 sen a, i then i dum i i vaw pawhin maw i
 Heng hnathel rawn chu thum mpawh maw hrit
 sakei rawng chu i sen i vaw i ta hie mawh
 a Chuvangin rawng chu i ta hie maw hrit i
 harsa bik a ni A ena chuan thomin hrit i awl
 deuh a, dan narinin si dui leh i sen i tum i eng
 emaw che lo emaw pawhin s hrit i harsa bik
 Chuvang chuan pi pui pawhin Sakei i ta chuan
 dizai khat pawh i paen thei an lo ti a ni

Sakei Ukil ang mu a fang ka bum tum chu ka
 bum fuh dawn lo emaw ka tin hnu chuan a mit
 khawnvur in mi rawn chhun eng ve ta a Kiwlphe
 khawnvur nei ve ve inzawng chu rei lu tuk in hmu
 lo in kan awm thei lo i Anun mi rawn hmu a,
 kei pawhin ching takin ka hmu bawh a Ka silu
 a kaw lehlam a mupui i leh lam a L G thun chuan

a rulin a dir tha' ri' ka hin kap ti a Ka si'u
 a rik hru chuan ka l'alphé khawnvar nrt (buli)
 chu si'u park nghwr kh n a tiche a, a thun v
 ighal ta si a Chuch bu chuan sakei thu tawp tū
 vlin a liang a mau tuu hach la nei meuh lo bi
 rawn delh thlu thawk mu a, ka liang chu a riw
 vaw thuak a, mi vaw fu' thelh a Sakei mi en
 reng lai ka k' nih avangin leh lei a thu mu ka
 nih avang l'han mi r wu zwan ta emaw ka ti a, ka
 thin thelh a Ka kaw' va mit ka heri nghet te to
 a, ka hin t'eng leh chuan ka zuk chuan eng a, an
 chu a mat h'munah khan a tul let mai nei a lo m
 a Vowi knit ka l' a' leh a, l' a' khawnvar
 baw' chu a thu leh a, m'ahse ka siam tha' thei ta lo
 a Ka liang a mau ro chu meichher a' ta tan
 'u' a a bun' lehlam l' a' p'he' so thelh tih lai chuan
 th'v' p'mu a l' a' m'ung bul a chongtute khan
 "I kap h'm' em" tun a r' a' au a "Kap lum e"
 tun ka lo ch'ang a A' lo d' a' th' a, ka meichher
 s'm lai chu ka chaw' a an lo thlen chu ka nghak
 a T'angval pathumic chuan, "Kan kap ve duh e,"
 an tih avangin an kaw'p'he khawnvar chuan sakei
 chu ch'ang takin ka chhun an sak a Sakei pangti
 in mitin an h'muh f'ih theih leh theih loh chhin ka
 duh baw' avangin kantir chu ka nghak'lel deuh a
 Anni chuan sakei ling reng si chu, "Khaw'ih maw'
 ka hmu lo," an rawn ti ve a A' thi hnu mit kh
 a de rê rê a, chu chu ka kawh h'muh hnu chuan an
 hmu ch'ang ta a A' hmasa ber chuan a han kap
 a, a thelh ph'wt a A' dang pah'nihte chuan an kap
 ve leh a Chu mi zawhah chuan, "Khua a mite
 h'rilh turin nang n' nge kal ang kei?" ka ti a "Kei
 ni le," an ti a Chul'ih chuan an chhuak chho a

khua chu a hlat loh avangin an han ko ta chiam a
 Mi tam fe chuan an kohna hre mahse silai vawi
 tam tak ri kha an hriatin kin hlawhchham haw tur
 inhrosa thawm emaw an a a Mahse a hre Chiang
 thenkhatin kin hlawh thn thu in siwi in hriat hnu
 chuan meichher chhuin mipui chu in lo tlan ta
 chum chum mai a

Kei chu in sakei tung bulth chu in mei ka lo
 chhcm eng hlath a Mipui lo then chu in a zawn
 an siam a, hlim takin in mei ka chu in a zawn
 hawng ta a He sakei h a a n siam ngi a
 hlan a ni He h ka sakei tum chh a hriatin a
 ni Bum leh tur rem cheng tik awm a lo ka duh
 hle mai a Mahse chu tu ng a bum tun chh
 remchang chu awn leh the lo hlimus remchang
 a sakei kah tumna rilu chu ka hriatin a lo a
 Lei a ka lo chuana leh sakei awm a h fact 18 a
 hla a ni

BUNE 35

MUBU SAKFI NCHO SEI

(Muarheng)

March ni 18, 1945 katin kawkuh bulth chu in
 sakei nu chu ka sam a March ni 30 1945 hian
 a nu sum li vel tur leh a pi chal hian tik chu an
 la awm fo a A pi chal tak sa ci kham relhu tur
 chu buh phur a kal te'n an hmuh avangin March
 ni 29, 1945 ah kan zim a Mipikhatin ukp theh
 a A tlan chhuak chu kan chhui a, a thite kan
 hmuh loh avangin kan kir san ta a

Chu sakei clua kan khaw lam hawm hui te

dung a zih chho len tih mi pakhatin a sawi a
 Chu c'iu kan zim nawn leh a, a chhuak duh lo
 hle mai a. Vuu mai r'ep buk zingah chuan a
 tawm tlat mai a. Kawr dungih chuan mi tam fe kin
 ting a. A kap theh tu k'ui chui faah a ting leh
 a. Mipui chu an an chhuak zo ta mang lo a.
 Lungte an lun khum a, a tawp'ih chu an a kap
 theh tu hmaah chuan a tlin chhu k leh ta a. An
 chuan a lo kap leh a, sakei chu huk dum dum leh
 a ka ing huum chun chuan a tlin ta zuai zuu
 mai a. Kan an chu an hnu n a ka theh leh a ni
 tih chu kin hre ti a k'ui kir zo ti a. He sakei
 huan a rin sch kin hmu lo na a, sch a neih ka ring
 a. Ka haw chho chuan ran thi zawn'gin vau chu ka
 hrôt chho zel a. Khu a thi tak em avangin in
 lum panin ka kal ngil ve ti a.

Kin Upa pakhat chuan a bawngpui a bo a ni
 tih min hrilh a. Kei chu an nizan a kan sakei zim
 hnu a ran thi ka zawn'ng leh ka zawn hma bakte
 ka lo hrilh a. An chu an ka hmabak'ih chuan a va
 zawn'g a, ka kir sanna bul lawkah chu an a bawng
 thi chu a va hmu ti a. Chu mi zuu chuan ka va
 chang a, mahse zim dar riat vlah tlangvalte'n thi
 ri an hre sual a. V'ng lehlam a mi bawlhhlawh hal
 puak ri kha silai ri emaw an ti a, ka awmna bul
 thl'ngin an lo kal a, min rawn au ti mai a. Mahse
 kei chuan ka chh'ng duh lo a. Anni pawh chuan
 thi an hriat sual nun an ring a an lêt leh ta a.
 Tlangval ho haw hnu chuan kei pawh dar chanve
 lek ka awm a, ka beidawng chu ka haw ve leh ta
 a. Mahse ka hawn hnu chuan se bawng ruang chu
 sakei chuan a lo ei leh a, ka chang leh tur chuan
 kawmawlte ka keng a. Sakei pahnih an nih avangin

pikhat kap mahulu i dano pikhat i glak no chano
thivar ang tuh ka rihux i Chu l'owog chu kwi
teah a awm a

[illegible]

hmu thei mang lo tih ka hriat phah a Kei chuan
 ka chung sir a sanghar chu chung takin ngawpu
 them iting chuan ka hmu reng a mahse chu sanghar
 chuan min hmu ve thei si lo Tichuan rei fe a awm
 hnuin a chhuk ta a, a hnuai a mi bawng sa eitu
 pawh chu a lo kal ta a Zan dar kua lai a nih
 pawhin sakei chu a lo la kal lo fo a Ka khaw
 chu ka mut a chhuak a, kawmawl thlep chungal
 chuan ka muhil ta a Ka thanharh chuan engti
 rei nge ka riut tih pawh ka hre lo a, mu chun
 chuan ka meng ri a Mahse darkar khat hnu
 chuan ka lo munil leh ta a, rei chu ka muhilin k
 ring lo a, ka narh leh a Tichuan chu ka han men
 leh na a ka muhil leh ta a Munangte pawh ka
 nei hial a

Chutia mumang nei hial a ka awm lai chuan
 ngaw hnuai hriat thei ro chu a lo ni ta chuk chu
 mai a Ka muhil nghet vak lo a ni ang ka hri
 thuai a An ri ka hriat chuan hla deuh tak a la ni
 a An lo hnai ta deuh a, ka awmna thing bu
 chhak lam chu ka lo hawi a Bawng ruang chu k
 thlang lam kawr ruam a awm a ni a He sakei h
 a len em avang leh a hma a vawi hnih lai kan zin
 naah pawh huk leh ang huam chung a tlan thin a
 nih avangin sakei dang ainn a kawlh ka ring a
 Tin, ka sa channa bul chhak lam atang chuan k
 thutna kha feet 13 lek a sang a ni si a Ka awmna
 lam a a lo kal hmasak chuan kei pawhin a sa ruam
 ei lai ainn ka kap hnai thei zawk dawn tih ka hre
 bawka. Sakei pahnih lo kal thawm chu ka lo
 ngaithla reng a Pakhat chuan ka lawna bul chu
 rawn thlang theih hian ka hriat a Chutih lai chuan

sikei pi lun chuan biwng ruong chu a ci ni ta
biwri biwri mai a. Kei chuan ka hnung lim ka
lo chhawn avingin ineh leh chu a tul a ka inlet
ta a. Mahse ka thutni khi hrua bawn huawk zing
a nih avingin hrua thenkhat chu lei lun a uo thla
te an awm a. Sakei hma ziwng a uo thlate chu
an nghing lo thei lo a. Chu chu sikei khi a hmu
a, a mitin mi rawn chhu a ka chur a hrua thlone
lan khi a vin vur ziwng eng lim a nu a ne khi a
a lo dæ caun mi lo hmu a ne mi a lo mi a.
Kei chuan ka kiwlphe khawva chu a ka zuk
chhun eng a sikei chuan mi lo a ka uo mi a.
A ka chu zu tak a eng phatu mi a a ni ho
pawh chu ka mit a rawp emaw mi a ho ho so
tak a lu khel tu hnu kau an ane mi a hrua ngho
chu a thawn vur sungin ka zuk hmu a. A lu a ne
chu a lansarh ber avingin leh a tih a du a. Lin
si loh avingin ka silu chu a a ka mi a anan ka
kap ti a. Ka silu mu ena l a ka chu a. Ahmi
a ka rin lawk ang nœ khan a tu a tu a a tel
nghing a. Ka lo hisip a hnuh l a tu a hœ khi
kah tumin ka tin reng a, mahse ka hœ chik lu tul
ang tih ka hlulim a aving ka a thi hœ ang tih
ka rin avingin ka ka nawn duh ti lo a. A rawp
ah chuan zwi zwi in aw h chuan a tel hrua thla
a, a kal leh ti a. Ka ka nawn lo inehhir thnran
chuan ngawpui chu ka piwng kah leh ti si a. Ka
rem hriat hmasak ka hnung ti lo chu tun inengin
ka inehhir a reh thei lo.

A takah chuan a khuin sikei hlun chu a in
um ta a. Mubh chul a kil tlang a. Kiwikulh lui
kamah chuan viwi thum lu a biwk a kiwikulh rui
a Lungdar ram kiwrteah chuan a thi far kan hnu

ta lo a Sakei hnu n'ui d'ngte a lo tam bawks'a,
 kan ch'ui thei lo a, kan kir ta rih a A t'ukh
 chu'n tai t'ien deu'n a kan ziwang lei a Lungdar
 rin kawr chung kha kan ziwih chho a, a bawhna
 kan hmu leh a Khua i thil ro si a a hnu chu
 kan hloh leh ta a Sakei hian pui chho ziwng a
 zawn chu a hluhawm si a, kan kir san leh ta rih a

Champhu lamah ka b'ul ka fin sin ta rih a
 Chawh kar hnih lai ka tang bo a Chu mi zin
 ka hawn chuan chu sakei hian t'k chu ka ziwng
 ch'k leh e'n er n'a a Mi pui fel deun leh ka mi
 rin deuh deuh te ka sawn leh a Sakei hiam kal
 chhohna lui hnar kha hmun thum laiah a peng a
 chu mi peng pakhtih chu'n chhu'k ziwngin kan rin
 zawn thia ta a Mhseli kan hmu lo a Kaw'kulh
 lui thlengin kan zawh thia a, ziwngte kan kip a
 Sakei kal lohna lum lui neng kan zawh avangin a
 hnu pawh hmu h'ek lo in kan khaw lamah kan
 hawng leh ta a

He sakei hi kan zawn hnuhnun ber tum ah a
 kiang a zawngte kan kah avangin a awmna atang
 khan hmun dangah a kal sawn leh a lo ni tih t'ai
 khaw hnuah ka hria a Chu mi a kal chhuak chu
 ramhnuai kawng ruh hmun zingah chuan Lungdar
 khua di phur nen an irtawh a Sakei khabe chu
 a kal zawngin a uai d'ur d'ur a ni tih an sawi a, a thih-
 na chu hriat a ni ta lo Min hrih hma sela chu a
 ruang ka zawng ang a, ka la ngei ang A lo nung a
 nih pawhin a khabe hi thak vek ngei tur a ni a, mi
 seh thei lo ang

BJNG 36

SERCHHIP RAM SAKEL

Serchh p khaw hi A z z i k h N V o l l y h u n
kar k i w n g j a n g n a i m k u t a k u t a m S w i k t
h n a k a t h a w h v a n g i n A i z i w i c h l e n g i n k o l a l t
H u n e n g e n a w c h h u n g c h u N V a n l p h i t a n g i n
S e r c h h i n t h a v M e v e r g e n e r a t h e r t h e b i
c h u n g a n k a n h o t u t e p m a n t h l e t a t t h e S e r
c h h p h a w t h e r m i o v i n t a n t h e r t h e t h i n g
a n t h a t t h e t h i n g e n t h e r t h e t h i n g t h e t h i n g
B u k p u t I n s p e c t i o n R u n g l o t a w e r t h e t h i n g
h i k a t l w h f o t h i n t h e t h i n g t h e t h i n g t h e t h i n g
p h e i c h u m o t o r k a w n g s e n t h e t h i n g t h e t h i n g
B u k p u t I B l e h l u m t e p w a k t c h u n t h e r t h e t h i n g
S e r c h h i p k h u a M e k e n g e l a t h a w k k a c a p t h e t h i n g
b a w n g p a p k h a t c h u s a k e n t h e t h i n g t h e t h i n g
a A s e r a l l u n t h e t h i n g t h e t h i n g t h e t h i n g
r a n g k h a w t h e t h i n g t h e t h i n g t h e t h i n g
a t a n g i n n e l k h a t l e k t h e t h i n g t h e t h i n g

Kum 1946 May thluw p huan a n i t Huan ah chuan siuing w a n n chuan the c huan siam turin ka k l t a a Bowig lu chu kawi te ah sakeun a eina hmuonth cau n an lo dah i Kawr te kam lehlom kalkawng lanih chuan thengie chu ka siam a Kawr ul lehl m sake lo kalna tur ni a ka rin lam nen chu n a mop fel hic mu i Si-kei fing deuh chuan mi rawn hmu thei main ka ring deuhva Chuvangin chu ni lampang a thil ri leh hnim che vel chu ngu, tak i lo nga h er tulun ka hria a Sakei chu knaw en lain lo kal ta selu kah phakni tur hi a ni ? Heng khuaah te hi chu-

an sakei an ching ve rgar lova, sakei chu lo kal
mihse a fimkhur vak lovang tih ka ngaihtuah a

Rei fi che hlek lo leh ngaw ranga ka thut lai
chuan khua a lo tiai tui tui a Ni tlak dawnah
chuan ka awmna ril lehlum lamah khan hnahthel
ri rek hi ka hria a Ka beng leh ka mit chuan a
ngaihven ngun hle a, mahse engmah ka hmu thei si
lo Sakei fong chu mihring thuk i ni a Fimkhur
taka a lo kal chu hnim pawn a tiche duh lo viau
mai a Ri rek kha sakei tihrik a nih ngei chu ka
ring si a Mitmu kham khawpin ka lo en a Hnah-
thel ri riai riai chu ka hre leh thin a, mahse a ri
a zawi hle si a, rikna lai ber awm pawh ka hre
thei si lo Tichuan ni chu a tla liam ta a, sakei ri
thawm ni awm deuh pawh ka hre ta lova A thu
ta reng em ni ig tih chu ka ngaihtuah a Khua
chu a lo thim ta hial a Sakei riva thawm ngaih-
thlak tih loh chu tih tur dang a awm ta lova, ka
mit chu ka chawltir ta hrih a

Zanriah ei kham hi u, leng len hun velah chuan
ka hnung lum tlang kawng lamah chuan ri deuh
hleak hlikin viwi khat chu ka hria a Sakei takso
thing ri hi ang deuhvin ka hria a Ral lehlam atang
khan min hmu deuh ang a, ka thlanglam ngaw
hnuai a kawr chu arawn zawh ang a, ka hnunglam
atengin mirawn en fiah ru dawn nun ka ring a
Che hlek lova awm chu tui berin ka hria a Vaw
khat chu a thil rah rik ni awm tak chu ka hre leh
a Min la hmu lo a nih chuan tlang kawng lam
atengin saruang chu a pan dawn a nih hi tun ka
ngaihtuah a Mahsela darkar hnih emaw lai lung
tum ang mai a che hlek lova ka awm hnu chuan a
sa ei thawm ri chu a la awm lo fova Sakei chuan

min hmu ang a rim dangah, la bo ti nun ko ring
 tawh a Chutia ki beidawn tawh hnu chu in suung
 ei rik thawm chu kali ti. A n rim loh aving
 in sakei note deuh a n a ki ring a. Ka si bu ulh-
 bun phir vei lam chu lo hin kauva tun hma a ki
 tih fo thin angin silai miwne hinchpeina kha kau
 ziwnga a rik loh nin a dimolim ka hui kau 'h
 chu in a hinchpeina kha a lo intu per tho a ka
 silai chu a pusk dur ti n a. Silai chu a ziw
 chu in rim lam pengasen uk deuh zu no chho ziwk
 hi ka hnu hman a. Lu ziwngan chu a din
 pakhit thin thia ziw hui a hnu bawh a. Lu miwng
 lama thin thia chu silai ka ti. A n rim deuh
 va, sakei note nger nun ka ti. A n rim ka hui
 kap ta a ka si bu rik velch a velch a hui a
 ui a lo ni reng mat a. Kei chu in ka hui kevi
 kawng chu a lo chhuak a. Hui miwng hui ka thut
 na thing tang khun hlam lo velch a hui a. A
 Sakei note chu ni sela ka kap fuh kher pwin ka
 ring lova, ui hi a vanduu ble ma. Uu chu lo kil
 san ta a, a neitu ka ti n thlengin a lo kil a. A
 ta a. In etanga nel khet lu a hui a rimnuu th
 zan reh a siuing ei tur a lo kil hui a mak hle

BUNG 27

N VANLAIPHAI CHIAMPHAI INKAR KAWNG (Loch's Trace) MEL 30 NA A KEITE

January ni 6, 1947 ni hin Chanphai lum pinin
 ka zin chhuak a. Thelret ngawli chuan kharwar
 takin ka kal a. He ngawah hin a ching chingim
 keite kut brukni ka hmu thin a. Amah pawh a

hian lo viau mai a He mi ka zin tum hian he keitê
 hian kawng lai atungin kawng hnua lam a thil ri
 hriat a nei a, kawng thlang lam chu a lo en reng
 a, kawng tan zawngin a lo ding zan mai a Ka zuk
 hmuu veleh chuan mi la hmu lo tih ka hria a Ding
 chungin ka silai chuan ka tin a, a biang veilam mi
 chhawn a, a biang tak chu ka turn a, ka kap ta a
 Kawngah chuan che hlek loin a bawh ta zan mai a
 Ka zuk thlang thia a, ka silai chuan a lu ah ka vua
 a, a lu ruh chu a sawm vek ma a He mi ka vuak
 na chhan bi chu a lu hai vang che lo a nih takin
 ka ti a ni, Pamtâl nghalchang hham silai ulh bun
 ngul lam a ka vuak kha a na em a, kha mi hrereng
 khan ka vuak a ni

He keitê hi a hrui atanga a mei hmawr thlang
 chuan feet nga lei a chawc a sei a ri

BUNG 38

PILER RAM SAKEL

Piler khuaah hian a chang changin sakem ran
 vulh a seh ve thin a He khua hian Tuichang lui
 a hnaih hle nachungin sakel nghal a lo kal khat hle
 in a lang a A kianga khaw hpa deuh Khawla lung
 leh Mualcheng te ai chuan ran a hun deuh bikin a
 lang a Kum 1947, Sept a ka zin tum chuan sakel
 nghal deuh an kawh ve lai a ni a Bawng pakhat a
 seh a, a sa pawh a lo ei rei deuh tawh avangin sakel
 hian a ei nawn leh duh ka ring chiah lo chung chuan
 chan, tho chu ka tum ta a A ei nawn leh duh tak
 hian, th thu ah a chang tun ka kal ta a Thung
 ler sang fe, lei atanga hlam nga lai a sangah thut-

na chu ka siam a. Pher khun atung hnaid a ni
 He khua hi A zawl leh N Vanthuphat inkar PWD
 k wng mel 67 kung di a panna kawiz chu a peng
 a. Peng atung hian khun chu mel 2 sel lek a hla
 a ni

He khaw kangan hian hianin Bap...
 Upa deuh'e chuan hianlai chu li hian hian
 ka ring -

"Pier thlan a bang kh"

Va thungin an thian

Rah sawl pot put...
 kan sa thin a ni. Pher...
 lovin sakei chu ka chang ta. Khu...
 a, sakei lo chhuah hian thian...
 beng chu la chuan gun leh ta...
 hmuh reng reng khun a lo...
 hang thar deu'te chu sakei...
 ngun takin ka en zel...
 thing a tamin a igaw khup...
 thim rang hle a. Ku a thim...
 ka mit ka chawih tir, ka bang...
 ri hlek a awm dih...
 tang tla ri hlek te chu ngun...
 thung a

Khaw thim atung d'ar...
 thil ri rek hi ka hria a. Chu ri rek...
 ka ngaihthlak zui lai chuan...
 hnar a rawn ur ta a. A rin...
 a ni tih ka hre nghal a. Tun...
 emaw, kaisen emaw, t'un...
 sak chuan sakei ka la chang...
 hemi zan pawh hian a tir...
 chhuakin ka inring lova. Sap...
 thenkhat India ram

a sà'kai chà'ng t'ùn tute erìwh chuan sakei lo kàl
hma in sà ténau dangte hian anrawn ei hmasa tih
te an sàwì a Hemi avang hian sakei chu tun tum
hian ka in beiseitir ve deuh a He tlumpui hian
ei r-ì ta hle mai a Sakei a lo kal dawn tawh lo a
ni ang tih ka rin avangin ka kawlphe khawnvâr
chuan ka zuk chhun êng ta a Tlumpui chuan alo
ei ngang ngang mai a, minute khat emaw hnu ah
chuan a lo hawì chhova, a mit chu a tle pap mai
a Siring sir thimah chuan a va kal a, ka kawlphe
khawnvâr chu ka tithim a, a thim vêleh arawn
ei leh thuai a Ka zuk chhun êng leh a, rei lo t
ah thim lam chu a pan leh a Eng chu a zah deuh
hle mai a Chutiang chuan vawì thum lai ka en
hnuin sakei chan chhuah ka inring ta ngang lova
tlaivar a hrehawm thin nen ka haw ta mai a Sa-
ruang rimchhe tawh tak kianga sakei chan chu tho-
sì pawh a tam duh bik a Hân thut tlaivar ngat
phei hi chuan inchhîr deuh chang te pawh ka nei
hial thin a ni Mahse mî hlawhtlingte pawh hian
vawì tam tak hrehawm tuarin an lo awm thin a ni
tih hi ka inhnem lungawina a ni

BUNG 39

LALVUNGA HMUN SAKEI (Bawktlang)

Lalvunga hmun hi Bawktlang ram chung a
awm a ni a. Hmanlai a mî hmingthang Lalvunga,
Lai leh hmêltha hmingthang Lianchia te lo khawsak
tawhna a ni a N. vanlaiphai atangan hmar chhak

deuh hlek mel h leh furlong li zawn chho a ni a
 March ni 6, 1948 ni hien ka bawngpui he mi phul
 a tla chu sakein a seh a Ka bial tang hawng chu in
 ka hriat veleh chan tumin ka kal ta a Ka thin a
 ur deuh bawk aving in thavir tunin ka taiwk a
 Ni tlak hma deuh chu in thangte ih chu in ka tau a
 He mi hmun hi khiw hmun nuam tak a ni a a
 velte pawh phul hnim tawh te te leh thing chine
 fahte, hlaita leh thangsute av anin ngay tleh turh
 mu a ni a A kavi h rin piva hi song tawk tak
 sea level atang a feet 4500 lu a song ni a

Heta ka sa chhu tum hi a ka bawngpui thuh
 san notê chu ka khianga h m chhu in chu in
 thu ka rilru a awn reng lo chhu in hriat h m
 hmun nuam tak a lo chong tiva borit t a chu in
 nguhtuah a A hnuah chhu in lu t Sasah
 lui an tih hi a av a a Chhu in chu in sa nipute
 an hmu tih ka hriat in sa hlu tak tak ram mte pawh
 an lo chenna a ni tawh tih ka nipuhtu hi a Chong
 hun lai atang chu in sa tam zawk m borit hnuah
 ram sa thenkhat sakhte, savante sangi t a
 tê chauh an awm tih ka nguhtuah a Chong rin
 sa ei thin tu sakei leh ninginate pawh chu tum
 tak an borit zo ta bawh a Sakte pawh chuan
 ram sa ei turle an lo hni kavi ta h a ni tu ka
 nguhtuah chhuah chuan ka bivig sa tu sa chong
 pawh chuan heng hmun leh ram nuam mawi takah
 hian a lo hruai tu a pui duhawm tak tikte pawh
 chu a chan ve tawhin ka ring a Ka bawngpui a
 seh tum pawh hian a nu emaw, ama unaute nen
 emaw a sa dang hlim tak a an lo ei tawh laite chu
 a hre ve ngeun ka ring a Chu ka sakei chan
 ka ranvulh ang deuh in ka nguhtuah ta a ~~A~~Chen

na phul ni lum aina nuam tak leh ni sat hle la pawh a thing chang hmun hnun vawt reih rawh a an biwh zen zawnnate chu a ni tih ka ngaihtuahin sakei k'awur takin biwh a seh ciu piwi ka ti ta lo hle mai a Sakei lo kal leh beisei a ka changte chu ka haw leh mai en ni ang tihte ka ngaihtuah a Mahse chutiang a lung leng leh khawhar tak a hun hluite ka ngaihtuah lai chuan khaw chhak lam ka han hawi a Lengtlang dum piwl ruihte leh Lurh leh Tan tlangte chu ka han en chuan ni tla tur sen buang theng thawng leh ngaw dum piwl ruihte chuan tlang zawng zawnge, thingte leh hnimte, ram bawm tute leh ram sate leh savite, khawivah par tlan lai te, van sang a vamur chw zawng a an thlawk velte, thereng thungzar leh a hnah a hram chite chuan kei mah pawh chu chibai min buk nun ka hria a Khaw thlang lam chu ka zuk hawi thla leh thung a, van sang a ni a awm lai kha chu a sa vung vung a, a sat em avangin en ngam piwh a ni lo hial a, bih ruk san te pawh a tul hial a ni Tunah erawh chuan nunnem mawi takin a ni fang ngei pawh chu a sen dul ta ruih mai a Ni hmel duhawm tak mual liam tur eng mawi tak banin chibai min buk mi hmer lai a chhum tlem tein a hlah bal thep thawp phe chu ka huain zuk hai kian theih ni se ka duh a "A sen riai e, zamual a liam e," (Elri-at zai a ni) tun ka rilruin hla a sa a

Tichuan nite nen chuan chibai kan inbuk zo a, a liam ta a Thim chuan mi rawn tuam chhah ve leh ta tial tial a Leihrikte, khuangbaite, vabakte leh bakte an lo him tan ve thung a

"Lenkaw! thimin thil nung an chuar nghan e, Chingpirinu'n zan thim a awi e,

Lal remruatin zan thim a awi e, "tih hla chu ka siam chawpin ka rldrum i sa leh ta thung a Sakei chu ka chang na a kaw lo thim thlengin sakei pawh chu ka nguhtuuh lam rih lo i hawn zai pawh chu ka rël lêm lo baw a Zan dar 10 lu thleng chuan sazu thawm lo chu engmah lei i kal thawm ri hriat tur a awn lo i Tichuan si'ei chu engto ta mang lo in a tir i ka thimim khi chu i reh der ta mai a Amtherawhem thuvu tin a ki kal khi ki h-reng i, thuvu i r-r-r ki tun ta tho a

He mi hmun hi zo ram thengthaw tak leh th i sik lu a vur tanna ve tin i mi i Zan i r-r-r chuan a vawt sawt hle ta nu i Thung lath chuan zo thli fim a tleh heuh heuh i ka kutte chu i lo khawng ta deun thun i mi i Zan i r-r-r lo in dawn ta a, sakei khiwhu ti' chuan kutte i hnuun phul nuam tak chu i rawn fang ta i "Kulrut kulrut," tun a lo hram a Ngawirengin kelo nphak reng a He mi zan hnuun ka khiwhu ka lunglei vang emaw ni sakei lo hram pawh chu i lunglei zai angin ka hre ta thir nu i Ka wna i pah chhim lam Lalvuagi tukhui i l tlang dung phul nam chu a rawn fang thleng ta nun i hria i "Kulrut, kulrut, kulrut i rawn ti leh a Chusa kei chuan ka biwng lu pawh chu rawn ci ta teh reng mahsela ka kip duang ngu kip duh lo ang tih ka nguhtuuh hial ka ring a Mut pawh chhuik hlek lo chuan khua chu a lo vur ta a Kei pawh chu ka chhuk a, ki haw ta vang vang mai a

He mi tum hian thian hlui hmehriatte ka va kawm zan khi nun ka inhria a Ni mual ham tur hian a hnuai a thil tinreng, hnu hlui leh thli

hlute leh thil awm laite chibai a bak a, lei lunglen
a chung a thil nung leh nung lote pawhin an buk
thin nun a lang

Ka naupin lai atang n ka lo upat deuh thlen
hian ka savi awh vuak hlum tawhte leh ka sakhi
kah hlum hnu pathum churzan chuan ka duh a ka
tih ngei ni mahse ka ran kao hlum angin ka khaw-
ngaih avangin ka tur hle a Ka savi awh vasir
phei chu ka phelh a, ki thlah a, a thian nen an
thlawk don ti daih mai a Thangthleng a ka awh
ka vuakhlum tawh si paknat chungah phei chuan
kum 10 mi ka nih laun ka mittui a tla a lta a Tin,
ka zin vah velte leh chhun lai a ka sakei chang khaw-
harte leh ni tlak dawn leh tham hlum vel a ka awm
khawhar tunte, ting sang a ka hawvel te hian pa-
thian thl siante hian a siantuu duh zawng ang a
Amah tilawm leh keini ni hrngte pawh tihlim tur a
sirm ngei a ni a ka hrat avangin heng hlote hi ka
siam a Ka sakei chang hi vawi 5 lai chu chhun
dar 1 te, dar 2 leh dar 3 ah te ka chang tan tawh
thin a, chung ki khawhar hun a ka siante chu
an ni -

- (1) Fur khaw thiengah sang parah chuang ila,
Hawi vel ila tang tin a lang e, a lang e,
tlang tin a lang e, a lang e
- (2) Tlang tin mawitu thing tin an hring nghial e,
Sang thing par vul nen mual an mawi e,
Siantu fakn Lal tan an mawi e
- (3) Partin tiantu vahkhual an vi vi e,
Phengphe leng leh sirva te'n tlan e,
An mawi mang e chawltui an ngai lo
- (4) Fang zel ila tlang unah zing zunin,

Khaw zo awitu lel thang an kiuve
 Kiu ral ralin siamtu an awi e

- (5) Chung lêng thu va huiva te'n zu viwrin,
 Chung mu vanlai lenthiam kiw lek e,
 Siamtu fakín lén thim an zai e
- (6) Berhvate leh va tin an zu thiam e,
 Chung pualhring leh kiwlngo in lêng e,
 Thla chin buain Lal lung i ta e
- (7) Lenkaw! thumin thil nung an chir nahin e,
 Chingpirinu'n zin thun i awi e
 Van Lal tunin zin thim i awi e
- (8) Tlai khawvarin lenkaw! i lêng riw e
 Bawh ar zain lêng zawng in iu ve
 Lal remruat in zing tin an iwe e
- (9) Hre thiam lote n Lal ruat hre thum uli,
 Thil tin a siam a lung duh ziwngin
 A siamte chu in van Lal an fak e
- (10) Hun hlui muil hiam hmanlu hin thir la,
 Halcluia Lal faktu an ni e,
 Lal Davida n a sawm a ni e
- (11) Khuanu lêng awi ti mpui chhum zing chuai e,
 Thlang tiang kawrvai puan ang in var e,
 Cham rei lovin a zim ral ta e
- (12) Thlang lénkawlah tlai ni a hiam ruai e,
 Thlangtin sakhmel dár tui an iang e,
 An sen ri ai e zamual an hiam e

BUNG 40

SAZUK NGAW SAKEL
(Bawktlang)

Bawktlang Mělvēng hmun hi bawng vulh nan tha hlein ka hria a, mahse sakei a lo kal zing hle mai a August ni 21, 1948 hian ka bawngpui tha tak chu a bo leh ta a Bawktlang Mělvēng Upa chuan a bawng sakein a seh thu leh ka bawngpui pawh an hmu' zaw' lo' thu mi rawn hrilh a A bawng chu sakei chuan a seh hlum ringawt a, a sa chu a ei si lo Mualchēng atang chuan ka bawng zawng turin ka kal chho ta a Tunhma a ka lo hriat thin dân angin Bawktlang Mělvēng Upa bawng ruang ațanga furlong khat chhungah chuan ka hmu ta a. Sakei chuan ka bawng sa chu a lo ei tam tawh hle a, amah pawh a uih tawh hle Ka bawng ruang awmna chung vėl ram chu kang lo a ni a, phul hnim zingah chuan fah thing pakhat a ding a Chu mi zarah chuan țhangtê ka dawh a, tlai dar li leh a chanve velah chuan sakei chāng turin ka kal chho ta a Bawktlang khua ațangin a hnaihna lai berah furlong li lek a hla a ni a. Tlaivár a chān ka tum vangin tuióm tan bun chu zun búr atan ka keng a

Ruah sūr hlim chhawng a ni a, khua a lo tlai chuan a vawt hma hle Lalvunga hmun ang bawka zo ram a nih avangin thosite a awm lo a, thli fim chu a tleh heuh heuh a Ni chu a lo tla ta a, khua chu hnai hle mahse a hmun hi mual let hiam a nih avangin a reb hle mai a Sakei tawmna tur crawh chu Lalvunga hmun hiam chhuah lam pang ram reh tak hmun a ni a Ni a lo tlak hnu chuan khuate

a dur bawk a, a thim ta thu a Ka awmni ril
 Lalvunga hmun pang king faite pawh chu a lang
 thei ta lo a Khua a thim tak tlat hnu chuan Lal-
 vunga hmun tlangah chuan sakhi a huk ta pap pip
 mai a Sakhi chuan sakei lo kal tur thawm emaw
 a rim emaw a hria a nih ka ring a Chu mi hmun
 leh kan bawng ruang inkir chu furlong hnih chauh
 a hla a ni a Sakhi lo huk tang chuan sakei chu
 lo kal zel turin ka rilru chuan a hisap a A ching
 a thil ri ngaithla vel a minute hnihde ding rih tur-
 in ka ruat a Ka awmna at ngi hlim 25 vel a hla
 ka thlanglam pangah chuan sarzok lui a awm a
 Chumi lui a thlen dawn chuan tlen chuan tlu rih ur-
 in ka ruat a Hctih hun lui han ka zun a chhuak
 hle tawh a, mahse sakei chu lo thlang dawn tiwh a
 ka rilruin a hisap tlat awangin ka che dun lo tlat a
 Sarzok lui chu a rawn kin tawh ing thite ka ngaih
 ruat zel a Ka bawng ruang thlang lawkah chuan
 beng chhi vel rihin ka ring leh a Ka zun chhuak
 chu ka cheh lek lek tiwh si a, ini chuan a rawn ei
 ri mai dawn tawhin ka ring si, ka zun chu ka ip ti
 tang tang a Mahse ka zun chhuak lu tuk chu ka
 tur zo ta ngang lo a, ka bul a zun burah chuan ka
 zung ta a Ka zun bur kem kha a te deuh a, a hma
 in vawikhat ka lo zung tawh si a, ka zun ziwh vek
 chuan leng dawnin ka hre ta lo a ka han ip leh ta
 rih a A chhuak chu a la reh si lo a, ka han zung
 nawn leh chu ka tihsual palh a, ka zun chuan bur
 chhung chu a khawh ri ta a Chu tak chu sakei
 chuan a hriain ka ring a, ka han ip leh a, mahse ka
 zun chanve tur pawh ka la zung chhuak tling si lo
 a, ka zung nawn leh ta a Ka zun bur a leng lo chu a
 far a, lei a hnahthel ro chu a zuktlak ri ta a, ka

ip leh a Chuta tang chuan ka zun chhuak chu
la reh lo fo nachungin ka ip hlen ta a

Tichuan ngaih tha tawh lo chung chuan ka chang
lui leh ta a Zan dar 12 vèl a thing tawhin ka ring
a, chu mi lai chuan thli a lo thaw ta hle mai a,
thli vawt chuan ka zun chu a tichhuak leh zual ta
a. Ka zun búrah chuan a leng tawh si lo a, a nih
nih ni teh se tün ka zung ta chiam mai a Ka zun
zawh hnu chuan darkar hnih lai tur chu che lo chuan
ka awm a Mahse sakei lo kal hun thin kha a pèl
tawhin ka hria a Ka thu laklawh a, khawvar dawn-
ah ka chhuk a, ka hawng ta a

Khawvar hnuin tlangval pakhatin a han en a,
sakei hnu chuan ka bawng ruang chu a rawn pan
ngei a A chhui zèl a, bawng ruang atanga hlam
lo a hlaah chuan sakei chu a ding a, a lo kalna lam
ah chuan a lét leh ta tih thu mi rawn hrilh a He
tlangval hian sakei chuan ka zung lai kha a hria
ang a, keimah pawh min hmu nün a ring Sakei
hian thilri dangte chu a hre êm êm a Thil dang
nghing si lo a thing buk chête a hmuh chuan mit
la lo a ngawi reng leh ngun taka en reng a ching
a ni He mi zana ka tífuh lo chu pawl ka ti hle
a Sakei kah tum hi keimah lo pawh khaw danga
mite pawh an awm ve ta a Mihring thiltih theih-
na leh fin dan hrechiang sakei an tam ve telh telh
a Chuvangin sakei chu tun hma lam aün an fing
sawt hle a, kah pawh a har ta deuh deuh a ni
Kawikulh lui a ka bum angin a lo kalna ngei tur
a lo lam bunna remchâng hi a awm thei lo hle a
Sakei thar mihring thil tih theihna leh finna la hre
lo, ram sa seh a ei thinte khan mihring ran vulh
rawn seh ve sela, hmuh remchân a awisam deuh ang

Ram sa a seh hlum tawh a rawn ei nawn leh tur ang rilru kha a rawn pu ang a, saruang hnaiah mit leh beng chhuin rei tak tak a awm ve lo ang Chutiang bawkin thang leh kar tepawh kam ıla an ngampa bik a ni

BUNG 41

RUANTLANG KHUA A SAKEI (Champhai kiang)

Sakei hi ka rin aün a lo tam a Pakhat emaw kan kawl a kan inhriat hian a chang chuan pahnihte emaw pathumte emaw kan kawl a ni thin No neite phei chu a changin a no nen palite kan lo kawl duh viau mai a Ka bial fan lain mi khuate pawhin an sial emaw, bawng emaw, sakawr emaw a seh thute min lo hrilh thin a Amaherawh chu ka awm lai kher chuan saruang chan tur a awm remchang thei lo viau mai a

June ni 14, 1948 ni hian Champhai bial Loch's Trace ka fan tumin sakei seh sakawr ruang Champhai atanga mel 4 leh furlong 6 ah ka hmu a Chu chu ka chang a Keima silai ka ken loh avangin mi silai ka hawh a He mi zan hian khua a chen avangin nihliap kengin ka kal ta a Hriangpui awn kak kar feet 12 a sangah thutna ka siam a Zan dar riat velah chuan nihliap khum chungin ka lo muthlu ta a Thla pawh chhum karah a changin a eng a Ka mutthluk lai takin sakei chu a lo kal chu lo nun Ani chuan nihliap khum a thing zar thim a ka thu kha min lo hmu a, mi rawn en fiah

a lo ni a Mi hriat chian hnu chuan a hmanhmawh avangin zawite a chhuk leh mai lovin lei atanga feet nga vel a sang thingawn chung atang chuan a sir hma lam a tlang pang pan chuan a zuang thut a, chu mi zuang turin ka awmna thing awn lian fe tehkual a feet thum vela lian chu a leng vak mai a Ka mutthluk lai chuan ka lawna thing chu na sa takin a nghing a, kei chu ka thangharh ta thuai a Sakein mi lawn khung ta emaw ka ti a Kei chuan chu thing nasa taka nghing thei chu sakei hian a sawi nghin nge ni ang, lir a nghing phut em ni ang tin ka in ngaihtuah a Ka awmna thangt ah chuan khawvar thlengin ka thu ta tho a Khawvar hnu a ka han en chian chuan ka mutthluk lai takin sakei chu a lo kal a, ani chuan nihlap khum chung a thingzar thim a ka thu kha min lo hmu a, mi rawn en fiah ru a, mi hriat chian hnu chuan a hmanhmawh avangin zawite a chhuk leh mai lovin lei atanga feet nga vel thing awn chung atang chuan a zuang thut a, chu mi a zuang turin ka awmna thing lian fe tehkual a feet 3 vel a lian chu a leng vak avangin a nghing a lo ni tih ka hre ta a He mi ka hriat chian theih dan chu a tin hnu leh a zuanna lei a a hniak sangin a hriat theih a Ka thutna chiah kha feet 6 chauhvui a lo thleng lo a ni He mi hmun hi kham deuh leh chheng chhe awih deuh tak lai a ni a Ruah a sir avangin leite a nemin a nai si a. Ka tlaivar thu khawng leh luhai avangin chu mi awih pangah chuan ka tleng ka tleng mai a, a hrehawm hle mai Mahse sakei chan tur remchang hi ka tawng fuh thei lo em a, chuangin a zan leh ni 15.6 1948 ah chuan ka chang awn leh a Mahse he mi zan chuan ka mut a

chluak hma lehzuil a Zan hmasah khin ka lo
 men rei tawh avangin haw leh mai ila a tui ang e
 tun dir 9 velah ka haw ta mai a Champhai hmun
 chu ka si channa ating khin niel 4 leh furlong 6 a
 hla a ni a Fir fim chu meichher itan ka leng a,
 chu chu ka chhi ta a Zan hmasa a ka chung haw
 lam ai chuan ka kal thei lo leh zual a, lei dup ka
 rahte kha a tleng a ka hnung lamah feet 6 lu a hla
 a ka tawh kir chingte a awm a Ka meichher lah
 chu ka thlun lamah ka nawr mit leh thin Chu-
 tiang chuan ka meichher chu va thin ka nawr
 mit a Nakinah chuan sawk a lan han hlan kawng
 chu ka chhuak hman a Chan phui zawl phei a ka
 kal lai chuan tui thin te a sui reng a Thlunah
 minute 10 emaw ka chawl a ka kal leh hu hman
 a nal si a, ka petek so mai a Zan dir 11 velah
 chuan Champhai chu ka thlong a

He mi tuma ka sakei chung hi ka hlawchhuan-
 na ni mahse ka ziak duhna chhin chu hei hi a ni
 Sakei thenkhat chuan fimkhur tikin kan awmna
 thingte kha mi entiah tumin a lo lawn ve thin dawn
 a ni tih ka hriat phah a Tin, thing kha lawn nuam
 tak a nih phei chuan thing kha tinghing lovin lei a
 kal angin zawl tein a lo kal thei a ni tih hriat a tul
 bawka He sakei hi a pa a ni a Zukchal leh
 zukpuite chu a hniak lan dan atinga hriat hnan theih
 ang bawkin sakei pawh a hriat hnan theih a

BUNG 42

KHAWLAILUNG SAKEL

Ni 37.1950 ni hian Muallchêng atangin khaw thlang lam bial fang turin ka chhuak-a Varhva lui kam Chêkawn Inspection Bungalow hnuaiah chuan sakei hnu ka hmu a, kei chu Khawlailung lam pan-in ka kal a Sakei hnu chu Khawlailung lam atanga lo kal a ni a A hnu thenkhatte chu Khawlailung lam pante a awm bawk a Ngun takin ka en zel a, sakei pahnih hnu nin ka hria a Ka kal zel a, Aizawl leh N Vanlaphai inkar PWD kawng mel 73 leh furlong 3 na hnuaiah chuan Khawlailung khua a mite ka tâwk a Anni chu sakei seh bawng ruang lak tum an lo ni a Chu bawng ruang awmna chu kawng atang a yard 25 lek a hlaah a awm a Sakei lo kal leh tur chàna a remchang emaw tia en turin ka zuk kal thla a Thing hniam deuh feet 13 véla sang-ah chuan thangté ka dawh ta a. Bâwng sa dang chu an la vek a, a lu chauh an dah a, chu chu ka thlung bet a. Khawlailung khua chu va thleng lovin thang-té ah chuan thut nghal ka tum avangin thelrét kawr leh chaw tlém té mîrawn po turin tlangvâlthe chu ka hrih a. Ka thul chahte chu chawhnu dâr 3 velah mîrawn po a, kei chu ngawi rengin ka thu tan ta a.

He mî ni hian ruah a sîr a sîr avangin kal-kawngah mîhring kal an awm lo a, a reh hle mai a Chuvangin sakei chuan arawn ei leh thuai ang tih ka ring deuh a. Dârkâr chanve zet ka thut hnu chuan ka dinglam sîr chhak deuh, ka thutna atanga hiam 15 leka hlaah chuan hnahthel zingah tui khawh-

thla ri ang a ri sar sar hi ka hri a Chu chu tui-
hawk luing ri emaw ka ti a mahse ngawi rengin ka
lo en reng a Mahse tuihawk lo luing ri a ni lo a
a ri chu a reh leh thuai a Sakei zung ri a ni tih
ka hre ta a Kei pawh chu ka zun a chhuik ve hle
mai a, ka zun bûrth chuan timkhur tûkin ka zun
ve a Sakei chan thlar aumin emaw zûnlu thleng
a chan dawn chuan zun bûr hi ka keng zel thin a
Chuti lo chuan sakei kan bul a a lo awm tûk reng
laia ka zun chuan sakei kht a rûin a kal leh duh
thin a ni Tichuan rûth enu a ar sin a ng a
a, khaw thun dawn hnunha chuan sakei chu a zun
ri leh ta tir tai a Kei pawh chu rûth a sar lo
avang leh a vawh deuh avangin ka zun a lo chhuik
leh ta viau mai a Zun bûrth chuan ka zun ve leh
a Ka awmna atang chuan ling thin sel a sakei chu
kah phak hi a ni a Ngun tika tûen pawhin sakei
leh ka awmna inkar chu hrui bawmin a khith thit
avangin a lang tnei lovi Rei lo te chuan chuan
khua a lo thin a, ka awmna tning hta a hnun si
a, che chung ngam lovin ka thu thit a Thosie
pawh an lo tam tin ta a, ka chhak lawkhi chuan
sakei chu a awm reng tawh si, sakei chu ka nghak
hlel em em mai a Biang sa rueng la tute khan a
vêl an ti pe zau em a an lokal ngam ti lo a nih
ka ring a Mahse beidawng lo chuan ka nghak zel
a Zan dar 7 vel rik hunih pawh chuan an la lo
kal hnai duh ta lo fo mai a Sakei ling thenkhat
chuan a sa ei ruang kha mihringin an lakin a ke
emaw a lu emaw an dah chuan sakei thang silai kar
emaw a changtu mihring emaw a awm an ring ve
thin a Khaw thim hma deuhin sa ruang hmuh
phak atang khan a rawn en ru a, kal hnai leh duh

tawh lo in a kal bo san zawk thin a Chutiang chuan sakei awmna ating chuan he sebawng lu lu a lang thei nun ka ring deuh a Mahse sakeite khi an awmna ngaiah khan an awm rei hle si a, kei pawh chuan ka nghak fan fan reng a Zan dar 9 vel a lo ni a, ka thelrêt kawr hak kha ka thangte thutnaah khan a then a lo inphah a, chu miah chuan tui a tling chu lo nun Chu tui tling chu ka hre si lova, ka thutna hnua lam atanga thli vawtin minrawn chhên khan ka mawng lam a vawh sawt ên avangin ka thelrêt kawr hak hmawr lam chu thut beh ka tum a, ka han inher rem hret tur chuan tui lo tling teuh chu ka tibaw ta tur tur mai a Dai tla pangngai aun a danglam hle t h sakei chuan a lo hria a Chu mi atanga minute 5 emaw chinah chuan sakei pakhat chu ram lam hawin a kal a, thingtuai awih pang a awin chu a su nghing a, dai chu a tla ri tuar a Ka sa chante chu an fing hle tih ka hre thei a, pakhat chu an lo kalna lamah chuan a lét leh ta a

Pakhat chu a la awin ing chu tih ringin ka thu nghet leh rih a, Thawm chu ka ngaithla reng a, mahse engmah riva a awm thei chuang lo a, ringhlel tak chung chuan ka nghak leh rih a Engvangarawn ei duh lawk lo nge ni ang tun ka ngaihtuah a. Tui tling far thla rik vang kha ni berin ka hre ta a Thing lér atanga thil tla thla emaw thing lér nghing emaw kan hmuh chuan mihring pawhin a tinghingtu emaw thil titla tu emaw kha awmin kan ring a kan en thin Sakei pawhin chutiang ril-ru chu a pu ve a ni Tichuan awm rei chu ka tan hrohawm mai ni dawn a ka hriet avangin ka thutna atang chuan ka chhuk a, Khawtlailung khuaah

chuan ka lut chho ve ta a Hlawhtlinna ni lo mah
se sakei fin zia het tang hian a lin avangin ka
ziak tel a ni

BUNG 43

BUKPUI SAKEI

Kum 1951 July thla ah Bâkpui Inspection Bungalow ah ka kal a Bâkpui hi chhihtlang leh serchhip khaw inkar ah a awm a Heli ram hi tun hma atangin ngaw dur khup ma a ni a a ram a nuam a Bâkpui I B ah hian chawkidar pawh awn puitu dang nei lovin amih chauhvin t awm thin Bungalow kangih chuan thelret kang hian pui pui hi a awm klup a Chawkidar leh a chlunge tan a khawhar thlak duh hli Lamhan (P.W.D. bridle path) a hnathiwktute in bun hnu chuan tun hma a mel 48 dinna z wu S ilau r in ep tlak lam pang ramhnuai th chuan valrit te z wng pahin ka farq a Sakei hnu thar tak hi ka hnu ta a Ram ruam pik deuh lai a awm a chutah chuan sakei chu a tawmin ka ring a Chuni chung lam tlang dung raw hmun thelh mual ba thah chuan lo thu ila sakei chu a lo chhuak main ka ring deuhva Darkar khat dawn lai chu ka thu a Cnumi hnu chuan Bâkpui lam hawin tlak lam pang zelah chuan ka pheia, chawkidar bawng therkhat pawh ka hmu a Mahse bungalow lam ah hawng pahin sava zawng chuan ka kal zel a Sava pawh kah tur hmu lo chuan ka kal zel a, bungalow ka thleng pheia ta a Chawkidar chuan nizan ah a bawng notê pakhat a lo hawng ve lo tih a sawi a Khaw thim thlengin a zawng a, a hmu zo lova A tûkah chuan ngam tlakte sawm

in a bāwng no chu zawn an tum leh a Kei erawh chuan Mēlvēnghote hnathawhna lamah tel ve leh ka tum a Chawkidar hnenah chuan a bawng notê sakein a seh a nih chuan a kalpuina hnu chhui lova rawn lêt san thua turin ka chah a

Kawng hnathawkho zing a ka kal chu zan hma sa a sakei hnu ka lo hmuh tawh avangin khalam ah khan chawkidar bāwng notê chu ka zawng hawng ve ta a Bungalow ka han thleng a Chowkidar chuan a bāwng notê chu sakein a lo seh a, sakein a eina hmun thlengin an chhui a, saruang awmna chu tlangsam pik tak hnin sakei chingtu lawna tur thing awm lohna lai a nih avanga an hnuhsawn thu min lo hrilh a Saruang zawng tute kha hmun hnih ah an inthen a, an inthen hmain sakei hnu chhui zui loh tur ka tih kha an inhrilh loh vanga hrûk sawn an nih thu min hrilh a Pawi ka ti hle mai a

Mahse ka hovin kan zuk kal ta thova Thangtê dawhna tur thing kan pu a, a tawna hruite in atangin kan keng a Bawng ruang an dahna hmun ami chu a zawng hmutute inah an lo haw hnuin sakei chuan a lo pu lêt leh a Tlangsam hmun pik tak hnuarah chuan kan chhui ta a Tlangvâl pakhat chu hnim pakte sat zeuh zeuh turin ka hmasak tir a Sakein tlangsam ro a tihrik chu ka hre ta a Tlangvâl kal hmasa khan sakei tukkhm kha a hmu hman thuak a, inchhung dung chen lekah chuan bawng ruang sakei kalsan tak chu kan hmu ta a Hekai hi tlangsam hmun leh hnim dang vangin a pik phin mip mai a, chuta han châng mai turin a chan na tur thangtê dawhna tur thing a awm si lo A

hmasa a an dahna hi ua i dai leh tumi ka zawn
 kir leh ta a, hruun thing bu'ih kin tawn lei vat
 a A kiang thingih chui thinge kin diwh i kin
 dawh veleh kei chuan i ching ta nghil a Ka
 kalpuite kha thawm nei zel a haw thuu turin ka
 hrilh a, a chhan cnu si i kha hnai te kar thwm
 hriat theihna turih a la awn reng tih te hriat,
 mihring an haw ta tih i hriat theih nan thawm u nei
 chung a haw turin ka hrilh a ne Chitong chuan in
 haw ta a

He hawng ruong si s i chuan na
 vawh hnib ngawt lok swa i chuan na
 en leh towh lovinz maring chun si s i chuan
 ta a Thu lohah chuan hui i th du' lo hle
 mai a July thl ruah u i a vawt i chuan
 chuan khaw thum i maring chuan i chuan
 lo sūr chuan mui a S kei kha i chuan i kil
 bo a nah si loh chuan i rath si s i chuan
 ah chuan a lo kin karing a Dun re lo i chuan
 ka inring leh ta rin mui a Chui chung chuan
 khua chu i lo thim ta a Khu i thim hna chuan
 Sailam lam atang chuan ruah leh thl pui nisa tik
 a lo ri leh ta hum hum nai a Nihlap ka keing a,
 ruah a sūr reh hma chuan si kei chu a lo kei ing
 tih ka ring a Ruah leh thl pui chu nisa tik i lo
 thleng ta a, nihlap hnuaiah chuan ka thu ping ta
 chal chal mai a Ni dangih pawh ruahsur hui sa-
 kei a lo kal ngai loh avangin a sur chung chu hah-
 chawh nan ka hmang ta a Ruah a tam em avang
 in ka kawr zawng zawng pawh chu a hnawng huh
 chur thei hial a Tichuan ruahsūr tampui chu a lo
 han ta deuhva, thing hnaha dai far ri thlath thlath
 pawh chu a reh deuh thap a A kal bo loh chuan

a lo kal duh hun tur nun ka hria a, rei lo deuh chu ka inring leh ta a Mahse ka bei a dawng ta hla a Chutih lai chuan hla deuh atangin ruah a lo sūr leh chām dawn nun ka hmu a. Hrehawm taka tlai-vār a tul dawnin ka hria a, ka chhuk a, zarlai vèl-ah chuan Bungalow lām pān chuan ka haw ta a

Ka hawn chhohna kawng chu ngawpui lei dūp nēm pūr mai hi a nī a, ka rah khī a tleuva ka tawih thlu zawt zawt mai a, a changin ka tleng thūl a, ka hmai chuan lei chu a sī ēm lova A tūkah chuan sakei hnu chu lamlan ah Chhingchhup lām hawm a lo kal daih mai a Saruang kha vaw khat chauh lak sawn chu nī sela, mī dāng hawn hnuin lo chang ta ila, nī sāng tak a ala a mī lām sakei chu a kah theih dawn a nih chu

BUNG 44

MAUTAM HMUN HNUAI A SAKEI.

(Mualcheng ram)

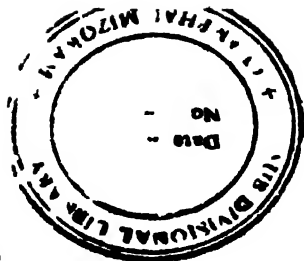
Nī 17 7 1952 hian sakein Mualchēng ram Mautam hmun hnuai kan tihah chuan sial a rawn seh a Mualchēng khua atangin mautam hmun hi mēl 2 leh furlong 2 a hla a nī a. Sakei fīng sawt hle mahse mūhring ranvuh a seh chuan thah tumna rilru chu ka la nei reng a A bumna remchāng tak hi a awm thei thūn lo a. He mī tum a a sa sehma chhakah hian saker fīng chuan tīāng kāwng lam daih nimah se tīāish chuan beng rawn chhit nan leh haw vèl nan a rawn hmang mai awm mang e, tun ka ngaih tuah a Mahse ruah sūr chungin se ruang chhak

hmawng thing iwnah chuan tharngte kan lo dawh
 tawh a, he sakei lum theihna tur a karinith chuan
 thutna kan siam leh dawn chuan thing mar deuh
 leh lawn har deuhle an a. Tnangte tur thungtuai
 te pawh a vèlah a vaw s avangin kan siam ta lo a
 Hmawngah chuan Biakt'uai ga nen kan thu dur ta
 a. Kan thutna hi fact 2) a sang a ni a ni pashit
 lo kal ve chu benghheeng zel tur leh haw p na u
 zel turin kan hrilh a. Kan miuh ng chuan in lom
 panin a au hawng ta zel a.

Mual a hiam hnu ralo t a hiam sile chu ka
 runna takan chuan râl tieng ang zel th zuihan kawn
 atangin a lo nam a. Ka aw p a taw chuan fur-
 long khat lai a hia i ni si a. Sakei con thing pi-
 thum ding phenah chuan a kal a a a. Chu ni
 thing ding lo hum nin thi a ka i ni nith hithah
 chuan a awm ta reng miu a. Kemi chuan a lo kal
 zel ang a, ka zawnin chuan a lo chhu^h ang a kin
 bul a a kal lai chu hna takah kan kap dawn emaw
 kan ti a kan lo ngahk reng a. A lo kai lai hui
 ruah sâr a bang a, ni piwa rei lo deuh chu a lo
 lang a. Mahse khawdurin a hiah len ti a. Kan
 sakei nghah lah chu kan ral chhi^hah chuan a thu
 reng mai a. Khua chu a tlai tawh tiwh a, clutia
 inring reng chung chuan kfuain min th m nnan ta a
 Zan thumah chuan kan awmna bulah lo kal ngei tur
 a ni a. Mahse a kal ri kan hriat kner loh chuan
 min pèl thla ang a, se ruang chu a zuk ei hunah
 chauh kan kap thei dawn a. Tichuan khua chu a
 thim ta tlat mai a. Zan dar sarih ve^h hnu lamah
 chuan kawrite bul a sava chu zawitein hinuh nei ni
 awm takin ar tik ang deuhin a hram ri reih reih a.

Mahse sàkèi, kàl rí chu kan hre chuang sǐ lo a, kan thut ngai chuan kan t̃hu reng a Sàkèi pawh chu kan hriat lohín kan hnuaiah chuan a lo thu ru reng a Ka sawi tawh ańg khan kan awmna chu a sang lem lo a Kan thutna atanga sakei min hmuh theih na tur emaw min lo hriat theina tur emaw thil tla rí emaw thil tla emaw leh kan che n̄hng hlek emaw vang a nǐ thei, sakei chū hriat lawk lohín vawí leh khatah kan t̃hutna hnuaí atang chuan ram lam hawín a zuang ta thut a, kawrté chu a zuang kai a Chu mǐ a zuang rí tih chauh loh chu rí nawn dang pawh kan hre lo a, a reh ta vang vang mai a Keini pahni chuan a awinna awm a kan rín hn̄m zingte chu kan k̄awlphe kh̄awv̄arín kan han chhun èng a Kan zawng kan z̄wng a, silai pawh kap mai thei turin kau sain a hmehperna kan khawh reng a A m̄t dē kan hmuh veleh kah kan tum a, kan hmu thei ta chuang lova A tawpah chuan ka silai chu ka hmet puak a, sakei chu awm lo ang vang vangín a reh a A relhru ta n̄ge hn̄m zingah chuan a thu reng zawk em nǐ tih hriat a harsa sǐ a, kan beidawng tih ngaihna hre lo chu kan hawng ta a

He mǐ tum a kan chhak ral leh lam a thing d̄ng pathum zing a th̄angt̄e ka lo siam lo chu pawí ka t̄i h̄le mai a Ka rín kha dik mahse ka rín ang a ka tih loh avangín ph̄èngph̄ehlepa khua a t̄lai ta a nǐ.

BUNG 45

VARHVA LUI SAKEI HUK LEH RUM HMANG (Mualcheng)

May 13, 1959 hian ka fapate pathum Laldula, Keihawla leh Saihrangate chu leilet hna thawkin Varhva lui kam a thlámah an riak a Thlam chu varhva lui atangin hlam 15 véla hla a ni a An riah zan hian sakein zan khuain a rawn rúm khum a Sakei chu kah theih tur chuan thlam bulah a lo kal ngam lém bik lo va He mi hun lai vél hian he sakei hian ran seh chu a nei lo nain a kal vél ruai ruai thin a Achangin Lungchhuan ram lam khiang zawl tlângah a hûk vak vak thin a Khua a lo thimin varhva lui kam leilet lo zawl leh vau vélah te a hûk a Mualchéng ram lam a bûnghuai ramah a lawn chho thin a Achangin zan zuwnin varhva lui hi a kan thin a, achang leh ni khat dan ahte a kal thin Hetia sakei a vei fo avang hian zan lo thleng leh tur ni 31 5 59 tiai lamah chuan khiangzawl tlângah sakei chu a hûk leh ta rum rum mai a He mi zan hian ka fate pahni chu thlámah an riak leh a Zanriah ei kham chuan kafa te hi tleirawl mai an la nih avangin an hlau ang tih ka ring deuh a, ka zuk kal ve a Zan dár 7 leh dár 8 inkár vél awmah ka thleng thla a Thlámah chuan kan awm ho va, kan thlám chár varhva lui ralah chuan a hûk leh ta dur dur mai a He mi zan hian ka silai leh Lêng Lal silai ulhbun phir kan awmpui a Engtia tih nge tha ang tih ka ngaihtuah a

This de tu chu a-ong ri ri a Ka rilru a ka
 remruat dan chu Lalula'n Leng Lal silai chu keng
 in rawn hnawt sela Kin awnna zawn thlam kha
 sai lai kha kin ri ri a chu a rawn pol tha tawh a
 Lui mawng lama sakei leh a dang pawh an kaina
 thin sa khan hmawng li suar tukkhumah chuan a lo
 kai ang a, a tui dai lai a hmuh theih ang a, ka lo
 kap thu der mahna tih chu ka ngathuh dan a ni
 a, Ho mi suar tukkhumah hyan saza pawh chungnia
 in a rawn um lai Keihawla'n a, kap thu tawh a
 Ka rem ruat ang chuan ka silai ka pu a Keihawla
 chu ka aia a mit a yar deuh ka rin avangin ka ki-
 anga lo thu ye turin ka hrai a Kan pahnih chuan
 hmawng li suar tukkhum a sakei lo kai lai chang
 tur chuan lejah kap lo thu a Kan thu fel zet tih
 ah chuan Lalula chuan saphay a vua a silai a in
 chhawp a a rawn um ta a Thlam thlangah rei fe
 thawm a neih hnuin kan thutna zawn chu sakei
 chuan a rawn thlen ka beisei a ka lo inring hle
 mai a Sakei huan ri lo a kalte a thiam avangin
 Keihawla chuan ngun taka lo en turin ka hrai a
 kei pawhin ka lo en ngun hle a Rei fe hnuah
 chuan a lo kai dawn ta lo a ni ang tih ka rin avang
 in thlam panin kan haw ta a Kan pathumin thlam
 ah chuan khawjahnge sakei kha a kai tak ang tih
 kan han sawi khawm a Lalula chuan "Tun lawk
 ah payn a la rum asin a ti a Chutia a la rum
 chuan rawn hnawt leh sela kan channa ngaiyah chang
 leh la thain ka ring a Ka fapa paupang zawk nen
 chuan kan channa ngaiyah kan zuk chang leh a
 Kan thutna lei atang chuan sakei lo kalna ngei tur
 kan kha hlam 10 vel tur a hla a ni a Kan thut
 na leh sakei awmna hmun chu furlong khat vela

hla a ni a, Laldula chuan sipaw vaw ri chung chuan a rawn hnawt leh a, sikei chu lo kal sela a lo thleng tawh ang tih ka rin hnu minute 5 vel kin nghak leh a. Chutih hnu thleng pawh a a lo la kal loh avang huan thlam lam pinin kan haw leh ta a. Sakei huk dan chu kal chungin kan zel a, thlam chu kan thleng a. Kan hin in hmuh khawm chuan Laldula chuan, "Nichin lawk pawh khin a tirum" a ti leh ta chui a. Sikei awm a lumah vi kal ila kan hmuh thei dawn s lova ang thlun in lo hnu hmasa ang a kan lap thei dawn s lo. Induh deuh tak a hual tur chuan kan tlem tham si. Kan chhaki Zoput Melvengah thlam a tih ve chui hin hin kbi leh min riwn pui duh s lo. No wawngin awn ila, kin thlam hnu a kin dawn thun hi a riwn seh dawn chuan kan kap mat tur a ni tih ka ngathuah a. Tichuin ngawi rengan kin mat a. Sikei pawh chu a huk ta bewk lo. Khawar thleng in a thawm hriat tur a awm ti lo a.

A tuk zingah chuan a rumni hriat chu ka va en a. Thlam ating a lang theih chuan a thutna hmuh ka hmuh. Zanah khin ka vawh khawarin chhun ila a hmuh thein ang e tih thu ka siwi chuan ka fate chuan, "Pik zing am chu a lang thei lo vang," an ti a. Kei pawh chuan a dik chu ka ring a. Hmuh theih laiah a thui a ni tih chu hria ila thlang lam varhva lui kam ating chuan a kam leh-lam zawl am chu kah phak a ni a. He sakei hian min lo hmuh reng a, keini chuan kan lo hmuh ve lo a lo ni a. Kan bawng pahnih thlunte pawh chu a lo hmuh reng in a rinawm. Bawng a beisei avangin hnawh kal a harsa pawh a ni thei e.

A zan leh ah chuan zan hmasa a a kalna chhak

ah, ka chhak a Lengtata vauah khiangzawl lam pan in varhva lui a kan leh a. He lai a kanna bul lawk ah hian a hma lawkin meichher chhuin ka kal a. He mi hmun atang a furlong khatah hian ka thlam a awm a, ka thlam ka thleng chauh a, a huk leh ta rum rum si a. Mahse vaw hnih chauh a hram huan a reh hien ta a. A tuk zingah a hnu ka han en, a, a kai pahin a huk a lo ni a, a thutna hnu pawh ka hmu lo. Zan hmasa a kan zimnaah chuan a lo kai ngam ta lo a, a hel deuh bret a ni Kum 1960 atangin tun thlengin Mualcheng khaw bulah sakein ran a seh ta lo va, motor kawngte a lo chhuak ta hawk a, motor kal ngun vang a nih ka ring.

BUNG 46

SAKEI SUAL LEH FING PATHUMTE.

Zopui Melvengah pasaltha leh silai kah thiam tak Zosailova a awm a March thia 1945 ah chuan hetiang hian mi rawn hriih a -

"Sakei fing tak leh sual tak pathum kan kawl a, lo inring rawh. He sakei pathum hian vantlang kawng khiangah pawh ran seh sela, mihringin saruang awmna hmun chu an hriat loh chuan a sa an ei zo zel a. Tin, ran ruang, kha an rawn ei leh ringin lo chahng ila an rawn ei leh duh si lova. Ran ruang kha an dek dekin a velte pawh ti danglam lo mah ila an rawn ei leh duh tawh ngai lova," tin. Tin, vaw khat pawh he sakei rual huan bawng a seh a, bawng ruang sakein an hnuhna chu rawl nen, Zosailova chuan a chhui a Bawng ruang awmna a

thleng thelh tawh tih ah chuan sakei pahnih chu in a sir dung leh vei lam atang chuan rawl nen rum chungin Zosailova chu an rawl bei a Chutih li chuan sakei pathumna chu in bawng ruing chu a lo ei a Zosailova chu hmanhmawh tak leh chik tak in kawng lam panin a lêt leh a, tling kawng a chhuak ta a In lam panin a kal ta vang vang a Mi dangte sawmin an zuk en leh a mahse mi tum deuhte chu sakeite chuan in lo hrawk leh duh si lova An ran seh an la cipuar hma si chu in ni pahnih khat lek tan chu in chhuh sik pahn tum chu a ni lovang tih thute a rawn sawi a Sikei suil rawl nena dai vel leh kawng a kal hming chu pisal thate pawhin an hlu ve duh va ruong a

Hmanah kum 1901 02 kum in kingz ne khaw dung sei ah pawh sikei suil rupa ni tik dawn atang a kawng zawh chung a ting tik tik a hhuam hming an kawla Vawk leh kel tum tik an seh tiwh a A thingte an kaina an tihlu n thia lawk lova Chun lun lai chuan sipai paknit Vanlaipnarami a hming Sakaptheia an tih nia huaisen tak a awm a Sikei hliam pawh amalun a chhu a a kiplilun thua a ni," an ti a Chu mi tan chuan Kingzing khaw dung sei dai bula kawng sirah sakei nupa kawng zawh channan thangte an dawh sak a Sikeiptheia chu an kova, a thiante ner an ching ta a Tienun an tlaiah chuan an channa atanga hla vak lo Bung-huai ram a tlang dungah chuan sakei pahnih chu an hram ta chiam mai a Khua chu an rawn pan zel dawn tih pawh an hria a "Mahse sakei lo thlen hman an tlan hawn san a ni," an ti a Ramhnuai ngaw dur khupah zan thim reh tak a sakei hnk hi min tih tum lo pawh ni se a rawl hi a ngaihuawm

duh lo hle rêng a nı

He zopui sakei pathum hi khawthlang lam Tui-
 châng lui dung atanga lo chho nun an ring a Mi
 hring tih fin tawh an nun a lang a Keima tih fin
 te pawh an nih ka ring hial a A chhan chu kum
 1940 ah Mualchêng ram Varêng chul a sial seh tu
 sakei ka châng a, sakei nu a note pathum hruai
 zinga pakhat ka kahhlumte nufa kha nun ka ring a
 Bung 32 a 'Varêng sakei nufa' tih thupui hmanga
 ziak kha chhiar leh la Khatah khin a pui thinur
 pawh a hrâm nasa hle a Khawvar dawr thlengin
 min vêl min vêl a A notê te pawh keite lian pawl
 tiat an nih kha Kum 1945 ah chuan a notê la dam
 te pawh kha keichal lian tak an nı tawh ang An
 pui khan thingkung hran atanga thingdang a thang-
 tê dawh chu nı lo ıla, minrawn lawn khung ngei-
 in a rawnm a Nı dang a ka channa ang a thing-
 kung pakhat a awm chu nı ıla kan in bei buai ngei
 ang Zosailova sawi ang ngein kan khaw vêl a sa-
 te leh bawng no an'rawn seh ta ngei a Mahsesa-
 kei puitling pathumte chuan an ei zo zêl a Nı 15
 3 1945 zan hian Mausem leh Mubu ramah sial leh
 bawng chul ram a riakte sakein anrawn zawng ang
 tih ka ring a Zaniyah ei khamah chuan ka kal ta
 a Mausem chul a se rual riak ho bawhna sir chhim
 lamah dârkâr khat vêl tur a rei ka thut hnuah a lai
 lam ka pan a Rei fe ka thut hnuin chhak lamah
 ka thuh leh a Se rual ho riakhna hmar lamah dâ-
 rkâr khat emaw ka thut leh hnuin se rual bawh na
 hnuai lam lui kam lamah ka thuh leh a Hun eng-
 emaw chen ka mit leh beng ka chhi a, engmah riva
 hriat tur an awm lova Buh bul kâr a sazu rîrek
 leh'chhimbuk hrâm chauh lo chu hriat tur a awm

lo a Sakei soal pathumte hian Mubu chul ramah
 sebawng riak an awm chuan a seh ang tih ringin
 chu lam chu zawl tîr kî pan a Indîr chhim lam
 ah mîhring seh thin sakei kaptu hmingthang tak
 Kenneth Anderson-a chuan lui kam lungpui chung
 ah sakei soal changin zanah a thu a, zanlah sakei
 lo kal chuan arawn pan a, a lo kip thlu der a ni
 tih ka ngaihtuah a Kei pawhin lungpui chungah
 langsar turah lo thu ila, sakei soal pathumte hian
 minrawn pan ngam chuan ka lo kiplum ve thei
 mahna tun dîrkîr khat kî thu a Riva a awm loh
 avangin sial leh bawng chul tawh a tawh in hian
 na a nih beisein ka thlung in lawi chu in sîu
 vawî khat ka kap a In lam leh ka awmna mîkîr
 ah chuan sakei hmun beisein zawl ten kî kal a
 changin kî ding thul a, eng neh riva hre lovin zan
 dar sawm vèlah in ka thleng ta a He in zui hian
 an sial leh bawng an seh lovin

Ni 18 3 1945 zan hian ni lo 3 45 zan hian sial leh
 bawng riakna lamah sakei ka zawn ni luh chuan
 Hrangchhunga bawngpui pakhat chuan chî tîr ge
 mai a Hemi tum a kî kâhlum tik thu hi Bung
 34 ah 'Kawlkulh sakei fîng' tih thupui hmanga kan
 sawî tawh kha a ni a Heta ka kah kî sakei fîng
 leh soal tak pathumte zingâ mî ngei nun ka hria a

A dang pahnihte chu ka engto zui leh ta zel a
 Ni 30 3 1945 ah sakei hian tak leh sakei pangnai
 chuan ran anrawn seh leh chu ka chang leh a He
 mî tuma ka sakei kah thu hi Bung 35 ah 'Mubu sa-
 ke ngho sei' tih thupui a hmangin kan sawî tak kha
 chhiar leh la He sakei hi sakei fîng leh soal pa-
 thum zingâ mî bawk kha a ni a Pathum zingâ pa-
 hni hian chu an thi ta a A dang pakhat a la awm

cheuva

He sakei pathumna thi bang khawhar tak chu-an chul kawng a rawn zowh leh a Ran a seh hrih loh avangin saruang chan tur a awm lova Mahsc-la Mubu ram tlangdung ah ka chang leh a, thla pawh a eng hle mai a A kalkawng kal lai a kah theih takin tih thuah kawng sirah ka lo chang a, kalkawngah ka vei duh lova A chhan chu a mal tawh si a, min hmuh hmasak chuan a relhru main ka ring a Kawngsirah khawvar thlengin ka lo thu a, ka hlawhchham a Ran pawh a seh lova, chul ram pawh a fang ta lova, a reh hlen ta a ni

BUNG 47

KARTUT PAKHAT A SAKEI CHANG

Loch's Grace kawng mel 53 na lungphun thlang-ah sakein sepui a um chiam mai a Helai hi kham sang tak a ni a Sepui hlau lutuk khan khâm kha a hmu lova, amahin a tlan liam em ni ang a tih theih a Amaherawhchu sepui tlanna leh sakei tlan na hnu ban chhui khan a um thla lui emaw a nam thla emaw ni berin a lang a Sepui khama a lum hnu chuan sakei chuan khâm vei lam pangah chuan a hel a, sial chu sehhlum chawp ngai lovin a eiteuh mai a Se lu chauh kha ei lohvin a awm a Chu chu ka châng ta a

Far ruahtui tam lai tak a ni a Khua chu a chêng a, ruah a sur tluk tluk ni lêng mai a Hetih lai huan Chhingchhip Lal, Pu Hranghana nen silai kan in hman thleng lai a ni a Chhingchhip Lal silai

chu rifle mu sawin p hneh thin theihna bi a n
Mahse he mi n hian silai nu kartut pakhat chauh
ka nei tawh a, chu chu n ka chi g a n

Thangtê pawh dawh lovi thing ziran remchug
lo takin ka tnu a A ram a reh bawh a, sakei chu
lo kal thuaun ka ring a Nakin ah khui a lo thim
chuan kham hnuai lei tawh ah chu in sakei tih k
ni awm tak lung inkhak ri ang hi ka hri a Selu
chu a rawn ei dāwn ngei run ka ring a a n
reng chung chu n dāwn khat l che lo leh hse
in min seli te pawh ka tnu tih k a a a a
ri dang hriat tur a awi leh ta silova ka n a
te chu ka ti ta p a, thos a min seli te chu ka
hriat a, ka ke leh mawng im kama te chu ka maw
danglam hri a Zin lu thlang pawh chu n eng
mah thawm hriat tur a awi ta silova, a leh chu
a dawng a tih ta deu h

Thos a gal sang hle van nate tur a a n a
sakei chang a awm chu in hriat run run chang ka
nei thin a Amaherawh chu sakei ch n chu h hian
a lawmawmin a hlinawmina khan l a lru ah a bu
hneh zo ziwk thin avangin hreh a tawh chu ka
thlang ziwk thin a n a Cau lo in chu in sakei
saruang a hauh vangi mihring a seh tak pawh l a
hriat avangin kartut p khat chauh keng a sakei hian
pui mai rikna lam a ramhnuu zin thim a hawn
chhch chu a muanawm loh hle mai a Amaherawh
chu kawlphe khawner ka ken avangin leh sepui lu
chu a rawn ein ka ring ta lova, ka inhnemna ber
silai mu pakhat chauh thun a inring reng chung chu
an zanlai pelh hnu chu in ka haw chho ta a

Hlau lo pawh ni ila kartut pakhat chauh nen
chuan vaw khat bik kahna tur a awm loh avangin

a vanduai theih a, chin fo tlakah ka ngai lo hle a
 Chu lovah sa hlahawm beih nan chu'n rifle hi ka
 kap thang lova, chu ai chuan ka ulhbun phir hi ka
 duh zawk daih nghe nghe a

BUNG 48

HMANLAIA SAKIIN MIHRING A SEH MI SAWI CHHAWN KA HRIATTE

A hnuai a sakei seh mi sawi chhawn ziate hi
 tunlai thangtharte duh dan a thih ni, thla leh kum
 te lo zawhna chang ka lo hre lova, a sawitu hming
 leh a sehna khua pawh chhinchhiaha chang pawh
 ka hre lova, paw ka ti hle Amaherawhchu zawt
 pawh ni ila tam tak chu'n in sawi theih ka ring lo
 va, a chhan chu hmanlain kum bi sawina hi sang
 khat za tih azawngin an sawi ve lova, mi mawl leh-
 kha thiam lo an nih vanga an hriat thiam theih
 zawng-chumi khami ram emaw mual emaw neih
 kum ti a an sawi thun vang a ni a A chhiartute'n
 min hriatthiam pui ka beisei

- 1 Kum 1918 khan Matu tlangyal pali thlamah an
 riak a, an hotupa ber chu sakein a seh a, a
 dang pathum chu an la dam
- 2 Ngura hi thi zuarin a zin a Sakei pakhat hmul
 kawng rot mai hi a awm a, a hmingah, "Hmul-
 kawnga," an ti a Chu chuan Ngura hi Mual-
 lianpui ramah a seh
- 3 Sekhum khua a mi Doluta chuan chep thang a
 kam a A chep thang en lai chu sakein a seh
 a, a seh tu hi "Hmulkawnga," an tih hi nun
 an ring

- 4 Chhipphir leh Builpui khaw inkarah kum 1918
khan Patlala a seh
- 5 Reiek khua ami Bawkkua chu Tut lualah ngaha
vurting sawisa a an kal a seh
- 6 Tlawng lui tifa tur a mi 18 zing a mi Thang
chu sakeun a seh
- 7 Savuta, Phaileng khaw buh phur a seh
- 8 Buarpu khaw thlam buhzem chhungah naupang
te nen an riak a, zanah zung tur a chhuik
Sakhawnga chu sakeun sch
- 9 Thanghana, Suarhiap khua sawhthing hmun thlo
lai
- 10 Rokunga, Hortoki khua fu hmun thlo fai lai
- 11 Gorkhali pakhat, Kaila-a Chhinluun dak li
- 12 Kachari hmeichhia, Dolai phui ch
- 13 Darkunga, Desawng khua an i, tuiwil lui kamah
savawm hnu chhui beidawng kir leh chu sakeun
a zui zel a, a seh hlum Darkunga h in, "Ka
mawngtam hi kei pui sum ruk i hianin a khin
ang em?" tun a khel a beng thlup thlup thin i
a savawm hnu chhui dawn pawhin hlado i chhim
lawk vakin an sawi a An khuite chuan siket
aikah ni ngeiah an ngai Amah hi pa awm-
khauh tak leh tawng chaltai tak a ni a A nuli
ngaihawng kha, "Ka neih loh che chuan sakeun
min seh ang," a ti a Mi nupui pawmlai pawh
a uire sak ni a sawi a ni bawk Savawm hnu
a chhui dawn hian a thian pakhatin kal ve a
tum a, mahse a remti lova Savawm hnu a chhui
beidawng chu ramhnuaiiah chaw a sak a, in lam
pan a a lo haw lam chu sakei hian a zui ta a
Darkunga chuan a hre reng a, a inhrosak nan
mau te chu a sat chhawk zel a Sakeun a seh

- tur chu a lo kap a, mahse silai mu cap chauh a
 puak a, silai chu a tlawih si a A inbrosa rawl
 chu nu pakhatin a lo hrii a, 'Darkunga rawl
 ngei a ni e,' a ti a He nu hian a nulat lain
 Darkunga a lo hmangaih tawh a ni awm a, a
 pasal nen pawh an inthen phah ta in an sawi
 Sakei chu a khuain an zim a, an kap hlum ve
- 14 Lalkuala, Champhai Zote khua feh kawng sat
 (1909 ah)
- 15 Mualbu khua a nu pakhat zanriah ei kham
 pawnah a zung lai sakein a seh a, khaw thim
 hnu zanriah ei kham tawh ah a ni Kawtlaiah
 a pu thla a, chu chu paho awmtual ain an lo
 hmu a Pakhat chuan a vaibelin sakei chu alo
 vawm vak mai a, sakei luhai chu a tlu a, hriam
 dang an lam thui a, an tihlum nghal
- 16 Maipawlhiana, Sateek khua pûr phur haw lam
 chul a a kal lai
- 17 Thangtawi Hmeltha-a, Ziwngtah khua, Tuir-
 vang kham pang a khinghu lo kir lam tawh
 chakai a khawrh lu a seh A kal dawn hian
 a fapa in nasa taka tap chungin a ngên a, a
 kal lui a Sakei aikaih ni ngeiah an ngai
- 18 Laipawnga, Samlukhai khua chu ramah a lo
 hmun a thlamah a riak
- 19 Hauva leh Hauvi hi nupa an ni a Mizorama
 an awm lain a pasal Hauva hian a nupui chu
 'Ka pêm pui chuan sakein min seh ang, ka pêm
 pui lo tawp ang,' tin chhua a chham a Hauvi
 hi a neih hnu chuan Serbung khuaah a pêm pui
 leh si a An lo ah, Tuimang lui bula an riak
 chu sakein an pahnihi a seh a, an-fanu beng-
 chhet chu a seh ve si lo.

20. Zahrawka khua mipa pathum thinglerah an awm
a, an hotu thing bula awm chu sakein a seh
a Pakhat thingler a awm chuan thing kak a-
tangin mau a sawi nghingin a awm, a rawn seh
ve leh a, a dang pahnih chu an t'in haw
21. Mazi-a Sesawng khaw tlangau chu n numang a
nei a A mumangah chuan pitir hian a lu vun
a hlih sak a Sakei beihnaah a kil lui chu sa-
kein a seh ta a Durtlang can cawm ih in
dah a, a thi ta
22. Tuve a pa, Lungphunhian khua chu a mumang
ah ar tal hian a lo him hiep a u a Sakeizim
naah tel ve lo tur a in tim pahn a kil lui a
Tuvea pa chu thing lerah a awm a Huil lu
lam atangin sakei chu a lo chhuk zel a i ka
a ang sa pum mai a Tuvea pa thingler a awm
chu a zuan chho vak a, i ke chaw naah a seh a
sakei chu an kap hlum a Tuvea pa chu an
zawn haw a, zanah a dam zo lo a thi ta thev
Hei pawh hi aikah ah an ngai
23. Pakala, Pu Lianthuoma pa unau pel lu
24. Buala, a thian chhan chhuan a i tur
25. Buala thian, a seh hmasak kha
Buala leh a thian An thian pahin lui ah ngawi
thlam bang nei lovah an riak a An thian chu
sakein a rawn seh ta a Thim zingah chuan
sakei chuan a thutpui reng mai a Thian dang
pahnih te khan an tlan haw san si a, Buala
chuan chhan tum a bei ta a, amah pawh chu
a lo seh hlum a ni
26. Tanhril khua a pem tum nupa fasen pawm chu
Luangmual phulah zan a in thu lai chu an pa
ber sakein a seh

- 27 Mo thar in a pasala nau hruain loah an hnah sik turin an kal a, kawng chhak a theipui rah an ei lai chu mo thar kha a la ta a ni
- 28 Bualhrea, Fungkah khuai chuan Tuipui kam a sakhi thang a kam a zuk en a, sakei chu a lo Awk a Bualhrea nupui hi zawlnei inti a ni a, 'Kal suh' a tih pawhin a pasal hian a awih lo va, sakei kha thingthlar phenah a lo thu a, a va kal kha a lo seh ta a ni
- 29 Phalhranga khaw pakhat, a nupui zawlin a awih lo chung feh hawng a seh
- 30 Dêngvungi pasal - Mizoramah vai lo len hma I al hmingthang tak Vanhnuaiana, Champhai ah a lai lain a khua a mi Dêngvungi leh a pasal chu ramhnuaiah lovah an feh a An hlo thlo lai chu sakein a pasal kha a seh ta thut mai a A kalpui tui kha a nupui Dêngvungi chuan a kut lehlamin a chelh tlat mai a, a kut lehlam chuan tuthlawh a hûm a, chu chuan sakei chu a chêk ve chawrh chawrh mai a A tawpah chuan sakei chuan a pasal chu a thlah ta a An ri véla fehte chu an in aukhawm ve a, Dêngvungi pasal chu a seh hliam na hle a In lamah zawn hawn a ngai ta si a A zawn-na tur thingtuai leh a tawnna tur hrui lak a ngai a Hrui a van êm avangin vau a ramhnuaiah thûk deuhva kal a ngai a Pahoan zâm hle mai a, hrui va zawng ngam an awm ta lo va Dêngvungi chuan, 'Kei zawng min seh duh loh kha, ka va zawng ang e,' a ti a, vau a ram ngaw ah chuan a va kal ta a A pasal zawn-na tur thing tawn nan hrui chu a va chhat a, ramhnuaiah chuan a va kal thui ngam hle an

ti Mipa ann hui a sawi a hlawh a An Iol
 Vanhnuailiana pawh a lawm hle a, a fak hlein
 an sawi He sakei hi a hnu liwkhi an kap-
 hlum a Sakei thih hnu a a li m en chuan
 Dêngvungin tuthlawh a a chehna hnu chu an
 hmu a A lo chêk na hle maw, sakei thluak
 pawh a hamda chauhvîn a dâi a m a ti Sa-
 lain kaphlum lo mahsela a lu pem chi thele
 in a bawm ang a, a lungin a kâi hlum tho
 ang an ti

31 Hrangkima khua a naupingho in pawl in tuun
 lova a feh tur chu namon lo a m a ti a
 ûm zui a, a ûmpha a lova a wawh ding h a
 kal ta daih mai a Chu chi a a lo schti
 si a Heti khawp a naupingho in a m a ti thi
 thiang lova ngih a a

32 Tualchêng khua a naupingho in pawl in tuun
 a, an pawl tuam chau chu hruih awh in mu
 ta a An muthilli lai chuan an hotu ber chi
 a mu chu sakein a lo kal lo bui duh mu a
 Zingah an han thanhah chi an hotu chu a
 lo awm ta si lova A thi fir te chu in hotu
 hnar thi nun an ting a Enga nge maw min
 hawn san chu? tin an hawng ve ta mu a In
 lamah a chhungten a lo hawng ve lo tih an
 hriat chuan, nauping ding chu an ziwt vel a,
 anni lah chuan haw daih tawh ah in ngu si
 Ram ah chuan an zuk zwing ti a, kalkawngah
 chuan sakein lo lam a pinna hnu chu in hmu
 a An zuk zawn chuan vauah a lo eizo tih thu
 hriat a ni

33 Hmeichlie pikhit Therkawki chu Tuivawl lui
 kamah sakein a seh hluma He nu hian uir

a mi sawi a ni tih a inhria a, 'Ka uiré chu'n tlangval mi dehna zawng zawngah sakeun min dek rawh se,' a ti a Sakei hian a chhechham a seh phab ta ah ngaih a ni

34. Paikhai, Inspection Bungalow hnuai zawn velah PWD lamlian chuan Tuimal lun a kanna laiah leihlawn dawh a ni thin a. He leihlawn dawh tur hian Khamho rawih an ni a Zana an riak chu seh tumin sakeun a rawn pan lai an lo hmu a Anni chuan, 'A duh a piang rawn seh rawh se,' tun puanin an inlukhuh theuh nun an sawi a An zinga pakhat chu a seh ta a, chu chu an vaun an chhan a, an chhan chhuak a Sakei chuan a rawn beih leh dawn pawhin an lo tang tlang theuhva, a rawn tirgam ta lova, a kalsan ta a ni an ti
- 35 Khasi a seh hnu chuan Suakhnuna khuaah sakei chu a pheh a, tlangval hmetha tak, Thang-tawia a seh leh nun an sawi
- 36 Taihranga, Mohurir hevni kuh hnathawk tam tham deuhthe chu tlang dungan an riak teh mai a Khua a lo tlai deuh hnu chuan midum pakhat a seh a, an chhan thua avangin an chhuh leh thei a Chumi z n chuan sakei chu a kal kiang duh lova, seh leh tum chu'n a vel ru reng mai a. Mizo pakhat a seh a, a la ta mai a Pumphir hmunah chuan a zuan luh pui a A ni chuan, 'chhan tlak ka la awm e, man han chhan rawh u, a ngho a bul a nia,' tun a thin te chu a au vawn vawn mai a. Mahse chhan ngam an awm lova, Tlawng lui a kalkai pui a, ral lehlahmah chuan a ei ta an ti Midum kha chhan lo sela chu Mizo kha a seh lo tur a ni

a Midum kha Mizovin an thleng ta a ni an ti

SAKEI HMUH HAR ZIA (A mei a hêm thün)

- 37 Nêka, khawthlang Kawnpui khua a mi chuan nghal rual hnu a chhui a A nghal rual hnu chhui chu sakein seh tumin a lo chhui ve bawh a Sakei pawh chuan mihringin sanghal chu a um ve a ni tih pawh a hria a, an in huphurh ve ve hle mai a Sakei chuan Nêka leh sanghal inkarah vawı thum lai a lo tlak khalh thin a Hetianga sakein vawı thum lai a lo tlak khalh chuan sanghal zuitu mihring chu a seh thin ni a kan pi pu te sawı chu a hre ve a Thui lo tē a kırı ta a Mahse ulhbun phir nen meuhva pi pute duh loh ni mahse han kırı chu dik a ti lova A rilru a tihuaı a, pi pute thu a dik leh dik loh fiah tumin nghalrual leh sakei hnu inpawlıh chu a chhui lui ta a A kırı tanna atang khan thui lo tē a han chhui a Maupui hmun thelh ruıh zawl, hnım dang pawh awm lohna khawpa thelh ah chuan sakei thinruı chuan a lo rım khum dur dur ta mai a Sakei kah tumin Nêka chuan sılai chu a kauva. A hma lawk hnaitēah chuan sakei chu a lo zuan mai tumin leiah a bawh phēk thlur mai a Chu chu a hmu reng a, mahse sakei a ni tih a hre thei hlek lo mai a A changin sakei pıahlam a en a, a changin sakei kha a en a, sılai chuan a tin reng a, sakei chu a han en thul A changin a en khım thin a Sakei rawl chu a vin telh telh a, a zuan tum chuan a mei a hēm veleh sakei a ni tih a hrechıang ta a Nêka chuan a han káp a, a kıang kawrtē ah a

han kang deuh ñk a, i nei hmawr i han hem
 chu sàkai ani tih a hre ta a, silai chu in a han
 káp a Sàkai chuan a rawn zuin vik a, vin-
 nem thlak takin leihruisen kual chu a biwh a,
 chu chuan a then lct a, a sir lehlam ah chuan
 á zúang thla ta a Rairuang hmu zingah chu-
 an sàkai chu a tlan lct a, a thi phung mai i,
 mahse an 'chhui zui ngam ti lova Chhunhra-
 nga chuan, "Sàkai ban leh ping dangte chu
 thing chang hmuñ aichhe kiurui hñh eng, i
 vār leh thildang hñgte irpawh ngin ki hmu
 a ni," a ti "Sàkai chu engmih hi ihlu i awn
 lova, ka hrelo hrim lrim ani i ti

- 39 Chhunhranga a chung a ka siwi kni kum 1978
 February thla khan losól haw lun diwah i
 thang en turin a kil a A silu ri chu in hre
 ngei a, losól haw rañla in lum thlang thei tur
 si lo haw ta lo chu zimrah ei khum ah an i
 zawng á A zawng tute chu sàkai a lo riñ
 khum a, sa hauh talin a lo hñuñ Chhun-
 hranga ruang chu la ngam rovin in hawn sin
 leh a A tukah chu in p saltha deuh leh a chlung
 te chuan an zuk hi wri a

- 40 Chámphai ah Vanhru iliana a Lal lañu sàkai
 huai, suai tak hian losól haw hnubnung seh
 fitum a ching a Unau huaisen tak Tinchhama
 leh Tinhuaa te hian sàkai chu suai an tum ta
 a Pakhatin fei a keng a, a dangin hreipui a
 pu a, mi dangte haw hnuañ an haw hnubnung
 iñ a a Sàkai chuan kawng sirah a lo chuñ
 a, leh hñw hmasate chuñ an hel zel a Anni
 thñu chuan suai ngei an tum avangin an hel
 ve duh lova, sàkai awmñ an thlen chuñ an

insual ta a

Pakhat chuan a hrei ha a khawng thlawp hlauh mai a. Fei keng zawk chuan feun a lo qhun a. Sakei chuan Tinchhama lu an chuan a seh a. Tinnhwa khupah chuan a seh sak a. An Lal Vanhnuaifiana chuan hmar lamah sakei seh thawi dam thiam awm chu ko turin tlangval zuako a kal tir a. Zuako te chu chun leh zan chawl lovin an kal a, an va ko haw ta a. Chu dawithiam chu hun rei tak a cham a, a khup a a seh sak chu a dam a, a lu a seh sak zawk chu a dam zo lova, a thi ta a

41. Saithuama Lal khuaa paho chu sapelin an ram chhuak a, vamur pukah an riak a. Zannah chuan an rianna puk thlangah chuan sakei a lo kal ta a, lungpui chungah chuan a thu vung mai a. Ramchhuak zinga pakhat Kangbeta chuan thungthu nung chuan a zuk vawm a, a vawm fuh a a ri pawp mai a. Kangbeta chuan 'chawh rawh, chawh rawh,' a ti a. Chumi hnu lawk chuan Kangbeta awma hriat tum mawm tak huan sakei chuan a vel ta lo mai a. Zan an mut reh hnu chuan Kangbeta chu a rawn seh a, chhan hman hlek lohvin ala ta dah mai an ti
42. Rana, Lungda khua ami chu zo leipui aha feh a. Van a hnah a la lai chu sakaw a seh ta a. A thluak chauh a ci a, a sa dang chu a ci si lova. Ar te tak ngial pawh hi a thuh chuan chhuanjam tur a awm zel a. Pi leh pu chuan thil mawm lo tak pawh engemaw vanga an puh thun. Rana pawh huan a kel khal a hman tur a hrah yang a ni an tih chu' Pi pute huan kel

chal an hralh duhlo a ni ang

- 43 Saidala, Kaihranga khua chu kel khalin a in-
thawi a Puthiam chuan ni khat leh chawhma
chu khawiah mah ramvak emaw kal chhuak lo
turin thu a pe a Mahse ni khat a serh hnuin
a tuk chaw ei kham chuan lovah a feh lui a
Sakei chuan lo mawng atangin a rawn um a,
lo lu thlengin a tlan a, lo lu a theitit sur kar-
ah a man a, a seh hlum a Saidala'n puthiam
thu a awih lo hi hmanlai up'te chuan, 'thiang
lo' ah an ngai a ni
- 44 Hauthakunga te thian zahor in chhuak tuichu-
am pukah zana an riak lai chu amih hi a seh
- 45 Patea, Hnahlan khua ami a seh a, mahse sa-
keun a taksa a ei lova Amah Patea hi a beng
leh hnar a hek a, chuvang chuan a ei duhlo a
nih an ring a Kei crawh chuan sakei hi a
ritam loh vang emaw mi dang thawm riva a
hriat vangin ei lovin a kalsan a nih ka ring
Ran sa dang tepawh hetiang a seh hlum ei
lova a kalsan hi a awm fova A nih loh leh
hla lo deuh ah ram sa a ei puar tawh emaw a
sual hrim hrim vanga seh ve mai pawh a ni
thei Mihring hnar leh beng hek a nih vangi
ei lo chu a nih ka ring lo
- 46 Tuithoh kiang tlangdung atangin hla deuhva a
thiante mi pakhatin a au vak a, sakeun a rawn
pan a, a seh tih thu ka hre bawh
47. Lal pakhat a seh Sakeun ran a seh a, a khua-
in zim an tum a An Lal leh Lal upa pakhat silai
kengin an kal hmasa a Sakei chu an va hmu ta a,
saruang bulah chuan alo thu chu an Lal chuan kih
tumin a pan pheizel a, sakei pawhin ch tumin a

lo melh ve rûn mû biwk a Lal upi chuan an lai
in a kah hmain sakei chuan ta zuh : bmasi dawn
ngein a hra a, a kâp har tawh mang em th. riluf
lai chuan sakei chuan a zuh a, a seh hlum ta a Lal
upa chuan sakei chu a, voh ve ta a, a kâp hlum ta a

Mipuy an lo thlen chuan zam ngar lovin an Lal
leh sakei chu an zawn hawng ta a Heithu hi thngsai
khua am Chelhiya pa sawi ka drat a m k; Lal hming
leh khay hming ka theinghrih ta a, pawika si hle

48. Thingia zai naupang an lawn a, a zar hniam
zawka awn to chu ti lovin a ziding sangber a
naupang lawn chu a seh thit mai a Sakei
huan thingzur a zawn thiam lo'a m awm mang
e tain Vanzau khaw putar chuan min tridh a

49. Lungtan khua mi pakhat chuan nghalrualin a
lova buh ding lai ci tur zânah a châng a Sa-
kei sanghal boiser ve baw a vektu chuan a
hmu a, a sehlum ta a. A sehlumna hmun
chun enah an zuk en chuan thngvañ sanghal
châng kha sawntlung baw hân takah a thu a,
sakein seh tum a a rawn berh kha sawntlung
chu a hâi ta chuan mai a, chufah sakein a man
chauka nrtan hniak hnu a ngin an hre thei

50. Krom rei deuh tawh takah Khan hmar lam a
rans chhuat lo haw lamte chuan ssi lai nu pawh
an nei tawh lo a n'awn e' Muburam velah
khan zânah em kâp lai chu sakein hntichhia
chu a dar ah a seh a, a kalpu ta a Hinc-
hia chuan a kotm a thaito chu a bak lawk
lawk a, a an yak yak a, "Thante a, mun chhan
rawh a, a ngoh a bul a n'ang, chhan tlak ka
lo n' a," a n' a suva Chh hmechhe chahber
pawh chu a lovin sakei chuan a khamphat a

pu a, ramhnuaiah chuan a pu lut ta a A thiante chuan, "Mi dang pawh min seh ve ang e," an ti a, chhan lovin an kalsan daih an trh chu'

- 51 Kum 1910 klian Champhaiah leipui kawng sat a kal chu sakein a seh a A kum leh ah chuan Champha a Assam Rifle sipai leh Mizote'n an zim a, an kap hlum ta

- 52 Thangsaluta Zan khat chu Dola nu in hnua a vawt riak sakein seh tumin a khawih ngak chuan mai a Sum hmun atang chuan Thing-saluta chuan sakei chu hmawlin a hawh mai a Sakei thurim chu sum hmuath a lo chhova, Thangsaluta chu a seh a, khaw mawng lamah a kal thlak pui zel a, tumahin chhan ngam an awm lova Mi pakhat Dirmunia chuan khw-lai a mei chhemna lungthu kha a la liwk a, sakei chalah chuan a lo chhu vak mai a, a chhu tlu der mai a, a mihring seh chu a thlahu ti a Hemi zan hian paho chu an nupute'n an chelb bet zo vek an ti

53. Tueka leh Bawka, Lalsalloya khua a mite chu lamhan rtin ramhnuaiah an riak a, sa an pel a, sazuk an kap a Zan mut reh ah chuan sazuk, sa an ei bang saruh an thlang a an paih kha engin emaw ni a tawn ei ri rawt rawt mai a, Tiumpun a seh rik a nih an ring a, Bawka chuan a zuk en, a mu leh tur chu a banah sakei chuan a seh a Tueka lo tho chuan sakei pum chu a tawng a, a lu ah a hmuam a, a chal a seh tieu ru ruak a, a diar chu sakei chuan a kalpui a Tueka chu tihluina a sorkar hnathawk leh Sapte puak phurh an awltir a Tueka chhip chu a dam hnu pawhin bari siam sak ang mai in a rin ruak a ni

54. Keufang khua a mi Vana te lo thlovin ramah an riak a. Zanriak chaw ei nan hnah la turin vau ah a va kal a. Hnahn chu a la ngei mai a, mahse sakoun a seh a, a thluak chauh a hip a, a takaa dang chu a ei lovin an sawi Vana hi a mit lehlam a del a, pi pute chuan chu vang chu nun an rung Hemu hnu hian he sakei huan 34-na a sawi tak Khasi kha a seh leh a ni
55. Kum 1948 khan Laihuata Lakher, Langphun khua leh a thian chu Kolodine luah zan len an deng dun a. An haw lam chu chul ramah an kal dun zel a. Sakei chuan a lo chang a, a hmase zawk Laihuata chu a bawhthlu ta a, ani chuan sakei thin hnunah tak chemte in a lo vit vak mai a. A thian khan silaun a kap bawk a. Sakei chu kawng thlang lamah a zuang thla ta a. He chul ramah hian pawl buk a lo awm hlauh mai a, Laihuata chuan, "Silai kha thun tha la, hei hian ka lo inveng ang a, nang zualkovin kal rawh," a ti a. Laihuata kha a hlam na hle mai si a. A thian chu zualko kai a mite pun turin khua a pan ta a. Khua a mipe kal thei zawng zawng chu an lo kal a, zan ah chuan an zawn hawng ta a. Laihuata melpui chu sakei chuan a seh thak a. A tuk zingah chuan sakei nen a an inbeihna chuan an zuk en a, kawng thlang lawlah chuan a lo thu reng mai a. Henna te thian dun hian rem an hian an pasal tha dun hle a ni. Huan leh remhrist hi a tha in zir thak a ni
56. Burma rama Tiangpui Lai, Manghnga hi mi chak tak leh haisien nen a fawm a ni a. Ni khat chu len deng turin luah a kal a. Lai a

zyk, thlen chuan sakei nen an untawh ta thut
mai a, sakei chuan a lo zuan a, ani pawh chu
a duai duh bik lova a bei ve ta chuan mai a
Sakei pawh hi sakei putar ngho bul tawh a lo
ni ve bawh a, a seh hlum thei bik lova an in-
tha then leh ta a ni tih thu Thanzela, Sangau
khaw pa in min hrilh

57. Hun rei deuh fe tawh khan Kawi ram a Parte
khua ami nu pakhat hian a fate pathum ncn
ram bahra an lai a A fapa tleirawl bahra lai
lai chu sakein a rawn seh ta a He nu leh a
fa te hian chhan ngam lovin an tlan haw a,
khua ami te an han pun a Khua a mite chu-
an sakei seh ruang la turin an kal ta a An
khuaah chuan silai pakhat chauh a awm a, an
pasaltha huaisen leh chak ber chuan silai chu
a pu, a, a kal hmasa a Sakei kalna chu a han
chhui a, thui lo teh chuan tleirawl a seh hlum
chu a ring ruh thak chung chuan thing bul a
sakein a lo thuttir chu a han hmu a Chu pa-
saltha chuan, 'Thing bul a hi a thuttir reng a
lawm,' a ti hman chauhva, sakei chu ring tak
a huk chungin a hnung lamah a rawn bawhthlu
thui mai a A tukkhun puan kawr tawnghak
suh, bawhna takah chuan a seh a, waw thum a
thing, nawk nawk a A thiant dangin an rawn
nan hman a kalpui ta a Sakei chuan a mihring
seh chu a meun a zial a, chuti chung chuan a
kalpui ta zel a Thing luang bul a thlen pui a,
a seh chu a thiah a, pasaltha thider chu a hmai
ah, te a liak a, a taksa dangte chu a hnun a
Pasaltha chu a thider a, thidang der angin a
awm a A chemte chu a kain a seh kawh a

Sakei chuan thingtuluang lehlahmah chuan a mei
 a. 'Sakei' mei 'chuan' a 'pawt' vak 'mai' a, 'pasaltha
 nglawng' hnung 'lan' a, 'a' seh 'hmasakna' ngelab
 'khan' seh 'leh' a 'twi' chu' a 'lo' leh' haw' a. 'Mi-
 hring' koki khing hnh 'chu' a 'nem' a, 'sakei' ka 'zau
 las' takah 'khan' a 'kut' a 'zon' a, 'a' leah chuan a
 'hup' ta 'vak' mai a, 'A' kyt' lehlahmah chemte a
 'hup' a, 'chu' chuan a 'yt' ta 'vak' vak 'mai' a, 'a
 'yt' hup' ta a.

'Chu' pasaltha thih hnu chuan an khua Parte
 ah aung an phun a, 'sakei' lem' leh pasaltha lem
 chu' lungphun ah chuan an zia a. 'Heih' Sangau
 khua 'Thaszeia' fapa 'Zanawia' nra hnh a m.

- 58' Kawi ram 'Vuangur' bial 'Leisen' khua a thianza
 ramvak' zingah 'sakei' aikeih an 'ti' hi a 'tel' ve a.
 'Ram' hnuah chuan 'sakei' ramvak an hnu ta a,
 'a' aikeih a 'an' ruat ngei chu a 'seh' ta a 'ni' A
 'thianto' chuan an chuan a, 'an' chhupsak leh a,
 'an' zawn haw ta a. 'Sakei' chuan a 'zui' ve zai a,
 'dei' but' thlengin a 'zui' a. 'Khaw' tam takah sar-
 'thi' hi 'Kawthai' an an phum duh io' a, 'chu' ma
 'chu' kawthai an an phum a. 'Hem' zan hi-
 'an' thian' chu' hui tu' a 'awm' a, 'an' han en' chian
 'chuan' a 'seh' tu' 'sakei' hui' ngei 'kha' min an hria
 a, 'a' zan' leh' an' chuan' chian' thian' an hria a.
 'A' zan' hui' an' chuan' pasaltha pakhat' man
 a 'chong' ta a, 'Sakei' chu' a 'lo' ka' leh' ta' ngei a,
 'a' chong' hui' thian' chu' hui' thak' 'Gau' zet se
 'thian' a 'ring' a, 'kap' mai' duh' lovin' a 'hnh' zai
 a. 'A' thak' 'lawka' a 'hnh' 'veleh' a 'kap' ta a, a

káp thlu der mai a Sakei lian tak sôm sarîh
a lian a nî He thu hî Thanzêla, Sangau khua a
mî mîn hrîh baw k a nî

59 BUALHMUNGA LEH KEITE INSUAL

Hêmpfunga Bualpui khua a an awm lain a pa
nen Thingsai leh Bualpui ramri zawn a Tiau lui
ah lén an dêng a Bûk hlui chhe tak a awm a,
chumi kawtah chuan meipui an chhêm hlauh
mai a Bualhmûnga chu a pa in lén a den san
a, anî chu meilum aun a lo thu a Keité chu-
an Tiau lui kam hnîm zing aţang chuan a rawn
tihtah a, arpui ţuk ang te leh rî thlawrh th-
lawrh te, rî deuh pup pup sawi thiam mang loh
hian a rawn ti ţhin a Anî chuan mei thu nung
in a han ên vél leh amah chu a hmuthei sî lo
va, engahmah ngai lovin meilum chu a aî san
leh a Keité chuan a hnung lam a ţangin a rawn
veh a, Bualhmûnga kawr nghawng hnung lam
chhah laiah tak chuan a rawn seh a, a dar
khinghniî a nembet chung chuan a seh a a thing
naw k naw k mai a Bualhmunga chuan sakei a
nî tih a hre lova, an awmna aţanga hla lo tak
ah chuan lén dêng ho midang in naupang an
hruai ve te an awm tih a hria a, naupang dang
te chuan an rawn fiam emaw a ti a, 'A táwk
tawh e, ka lu pawh i tihai zove, bâng tawh
rawh," a ti ţhin a Chutih lai tak chuan a pa
lén dêng lo baw chuan a rawn hmu ta thut mai
a, a pa chuan, 'Kha keitéin a seh che a lawm'
a tih rual chuan a lén chu a pah thuai a, kei-
té chuan hnîm zingah a tiân san leh ta vat a
Bualhmûnga chuan mak a tun a pháwk nasa
mai a, a han in en vél a, a parandi kawr chhah

chung a puap tel a zem chauh tih loh chy eng
mah pem a hmu lova

An pafahman sangha an la man them deu a
vangan. Tiau lu mawng lam mel bah ve a hla
ah chuan an insayn thla leh a. Tichuan a pa
khan len a den san leh ta a. Any pawh chuan
Tiau lu kamah melum aum a lo nghak leh a
Keit pawk chuan an hnu a rawn chhui thla ve
leh a. Bualhmunga chuan Tiau lu, luang ri
ghauh a hria a, tui chy engin emaw ti val pap
pap hian a hmu a, enge ni ang tun a zuk en
chuan a. Keit pawk chy a na tuh a hre thui
a. Chiem chuh a a let leh chuan keit khan
khawmpalah a nang phe anga ama chan a chhe
zawk ang tuh engin chy lo ah tuah baumblum
theh na beisein a pan phe ta a. A tawp ah
chuan a mei ah tuah pawhpa tha berin a ring
a a pawt pil thun a. Bualhmunga chuan, 'kei
pawh ka pi ye thi' a tu. Keit chy tuun a
le pa ta a. Keit tag a lo an a. Bualhmunga
malum ye lamah a seh sak a, a nghe pakhat-
up a sehna hnu gawhchu a na hie aum a sawi
Keit nen an mual man kum 20 mi nua a in
gaw. Tuah Sengen khwah ala awm.

[illegible]

êm êm a kut invuan theuh chung chuan khaw
hnaï ber bûk atanga mêl 5 vèlah chuan an lut
ta a A tûk ah chuan chu khua a mipa zawng
zawng chu ruang la turin an zuk kal a, a lo
ei zo vek a, a luruh them chauh an hmu a A
seh blum pa hrênpereng chu tha tak a inthlep
in hrui kualah sakei chuan a lo bang a Chu-
vang chuan Keimi ngeiah an ngai a ni Tun hma
pawhin hemi bûk a riak hi a seh fo tawh an ti

- 61 Thau khua hi Pawh ram Mizoram nêna in ep,
Chhim tuipui (Kolodyne) ral ami a ni Sangalhi
leh a unau Chhumlingi hi Thau khua ami mu-
allianpui khuaah an pêm tawh a He mite unau
leh an pute chu Thau khua a an awm lain
thlam khatah an riak theuhva, Zanlai velah chu
an Sangalha zun chhuak chu a thova, thlam
kawngka ah chuan ava zung a, thlam kaiten
bul a sakei thu vûng chu a va hmu a, "Hei,
engemaw ni a thu vûng mai!" a ti hman chauh
va, 'Aih' tûn a tê vak a, thlam chhung rawn
zuan luh a tum chu a koki ah sakein a rawn
seh hman a, a ban lehlam chu thlam a mi te
khan an pawt bet tlat si a, sakein a hnuaï lam
atengin a pawt bawk si a A tawpah chuan,
'Awi ka pa, ka tuar ta lo, a ti a Sakei chuan
a dâr lehlam a ban invuah chu a chang a,
thlam thlangah chuan a ei a Hetia an inbeih
hian chem chuh nachang hria an awm lova, tu-
thlawh te chuan an chek a

A ruang chu a zân a zânin khaw lamah an
zawn haw a, kawng a an kal lai chu sakei man a
zu zêl a, Sangalha chu kalkawng ah a thia A thlan
pawh zan leh ah sakein rawn hain an sawi a Mahse

Thaw khaw, Lalpa, non chuan kan, ankawm a, ani
chuan sakmin, thien a, hai, thu, a hre, lo, Pawh leh
Minot hian sakei sukah chuan eka er sak thian an ti

62 Lalchhuta, Lungtlan khua^o chuan thang a kam
a, a' on tur a a' kaf chi u' lo haw ta lova, sa-
rei' toh ngel a' nih khua a mite chuan an ring
a "An khaw pasatka chu a msiam a, silai ke-
ngin Lalchhuta thung kamna lam pan chuan a
kai ta vang vang mai a, Lalchhuta rang chu
ava chhuak a, Mipui an lo thien chuan a
sawnne siamin an zawn hawng ta a.

63 Vawmbak khaw Lal chuan hming pahmh a nei
a, an kohna ber chu "Palova," a ni Kum
1955 mai khan Phawngpui tiang a ram vah a
duh a, m' pakhat Thinkiauva chu a sawm a
Ani chuan, "Nizan ka mungang a tha lova, ka
kaf chhuak duh love," thia a thial a An Lal
chuan, "A dawihzop thlak d," a ti a, amahin
a kal ta a Chumi ni chuan a lo haw ta lova,
a tukah an va zawn chuan sakei hnu pawh an
hine a, Phawngpui tiang pang hnawk deuh ah
hian a lo thir chi an va hnu ta a A'ir ah sakei
sawn a hnu hnu chu a awm a, a taksa a si lo

He Lal hian thubuai remba ah sakei ha schin
chua a lo chuan tawh a ni awm a "Pi pute
ha lo tin ang chi ati emaw a eng emaw za-
wa vang a thi a ni mai thei Chiechham hi
Pawh leh khaw pawh a remti lo teng a ni

Kari ram a khaw pakhat Tiangrua a awm
khawha hian lalna tur ram a zawn a. Bel-
har ram a thuan thonkhatte non lo an va nei
a. Bel khat deuhya khaw mam tur an nih aya-

ngin lo thlovin an riak thin a Zan khat chu Lalchawia chuan a nupui hlo thlovin thlamah a riak pui a, sakein a seh ta a Mi dang pun tur an awm si lova a nupui huaisen tak chuan a pasal ruang sakei seh chu a chhuh sak lawk a, in thlengin a paw haw ta main an sawi A nupui hi hmeichhe hian zet zawt a ni Lalchawia fate leh thiante chuan "Kan lai a rem hrh lo a ni ang e," tun an thulh ta a Mahse a fate chuan an la hauh fova, khua chu an siam ta thova, tun thlengin in 30 lek an awm a, chhum tuipui (kolodyne) kam Mizoram ep lamah an la awm

- 65 Kum 1962 khan Lungchawi khua Lakher nula chuan dawrawn khatin ramhnua atengin vaimim a phur a Savawm kawng kan tur nen an in tawh a, a zuan ihlu ta a Kawng sirah chuan thing kawrawng a lo awm hlauhva Nula seh tum mihring anga savawm ding luah chu thing kawrawng chep takah chuan a tang ta tlat mai a, nula chuan a dawhkilh chuan savawm ih ah a vit ta mawh mawh a, a vit hlum ta der mai a. Nula hian thing kawrawngah chuan savawm chu a tang bet tlat ang tih hre bik lo vin a at hui tih dawn chuan tih theih si loh mangan tawpah rilu fang leh huaisen taka theih tawp chhuah a ni a, hmeichhe huaisen tak a ai Mi hrilhtu Zanawla savawm mit lei tur zawng chu he nula inah hian a thlengin chu savawm mit chu a lei sak a Savawm len lam chu sim ruk a hian a ni

- 66 Chhum tuipui (Kolodine) lui ah Sangau khua Chuterha chuan saphai barrel tin tra, a lu chu

bawngpa lu aia han deuh feet 15 vel a sei a
 hnuh thu a sawi a Cheunawna leh a thian
 chuan Bualpui ram zawn Tiau lui ah len an
 denga Saphar barrel tin aia han deuh tur an
 hnu bawk Suar ah lui hnar lam hawin a
 bawk a, suar tawp lui mawng lam chu a mei-
 in a thleng a, lui hnar lam daidul li ah a lu
 a dah a A thian pa chuan thingtluluang em-
 aw tin a ken a. Cheunawna chu a hnunung
 sawk a Tiau pho'atang a hlam li vel atanga
 a han en chuan thingtluluang a ni lo tih a hria
 a. A thianpa chu ko kirin a han entir a A
 hnar kaw zau lam chu kut zungpui leh zung-
 cha hmawr insiktirin a lai kaw zau lam ang
 nin an sawi

67 Lalphunga leh sakei insual

Pastor ~~Lalphunga~~ kuma sawi dan. Kum 1943 kum kha
 a ni ta awm e Khawbung khuain lam hla an
 neih kam a ni a, buhtuh zawh lam tawh hun
 lai a ni Tol lai a nih vangin mi en feh reb
 zo hle a Feh lo putar tlem deuh an awm a,
 kei chu zin haw hlim hahchawl a ka awm ni
 tak a ni, tierrawi chauh ka la ni a

Chawhna tier lam a ni tawh a, pa pakhat kh-
 awlailah ring takin a lo awei, "Pathian veng
 hawpang saketh Khawbung fah a seh a A
 chhian turin pa leh tangvel awm zawn zawn
 to chhuak vek rawh u," tin hmanhmawh tak-
 in a lo tian a 'Khawbung Lui' chu Khawbu-
 ng kuma atang a chhian lam, Zawisei khua nen
 a kan inkar lui to pakhat a ni. Hmanlai a
 Hmar Khawbungho tukhur lui a ni a, Chur-
 rangin 'Khawbung Lui' tih hming a pu hien ta

a ni Chutah chuan naupang theiawl dawn dawn fel tak pahni Piangchhunga leh Thans-eia chu nghate thlirin an ram vak a Piangchhunga a hmasa a, Thinscia a zui a Lui dung chu an zawh thli zel a Thlang deuh lo an tlen chuan lui kam atangin sakei hi a lo dawh chhuak ta zawk mai a, a hmasa zawk Piangchhunga chu a man ta a Naupang mai hram pawh keng lo, sangha thlarna tur a chem, lensuah leh tan chauh keng an ni a A thlin Thanscia tan pawh han chhin ngathina a awm lova Hlau em em in an tlan hiw a, in a thlen velen a nua hnenah a sawi a A hah lutuk si, hlau hawh si, sawi pawh i sawi hlei thei lova Chuvelen in vena pa lo awm chu an thli a ani chu a tu vel ta a ni

Kan hriat velen kan u siam sawk sawk a, kin tlan ta nghal a Piangchhunga chu kan ngath tuah em em mai a, a seh hlum loh tuman kan ring lova Thanscia hnenah chuan, 'Scia, i kal ve loh chuan i hmun pawh kan hre lovang, tin hruai kan tum a 'Ka kal duh lo, ka hlau em mai, ka ngam lo Lui kha zawh thli zel uld in hmu mai ang,' a ti a 'Kin veng tat dawn che a lawm, a laiah i kal dawn nia,' tin kan thlem a Hlau tak chung chuan Upa te thu hriat duh loh vangin kan hruai thei hram a Chutih lai chuan Piangchhunga chu thei leh thei lovin a lo vak thleng a A lu leh bin ah te sakei chuan i seh a, a hmu zawng zawng leh a thawmhnaw zawng zawng chu a thi hnuang mai a- A lo thleng ve ta mai chu mak kan

'ti hle a Khawbung lui dil kamah chuan bawng
 rual an tia a, ohutia thi hnuanga Piangchhunga
 an hmu chu an phawk hrô a, sakei rim an briat
 vang pawh a ni fawm thei, an thaw hulh hulh
 a, an tlanchhe ta a

Kan kal zêl a, Pu Lalphunga a hmasa ber a,
 a tiarin kan inzui diah diah a Piangchhunga
 thi te chu kan chhui thla zêl a Thanseia chu-
 an, 'Inring rawh 'u, kha lai kha a nia,' a ti zo
 hman chiah a, sakei chu hmuh lawk lohvin
 thawk leh khatah a lo dawk chhuak zawk a, a
 hmasaber Pu Lalphunga chu a man ta a Ani
 hi La' tlangval sa tha nel nawl, fa pakhat cha-
 uh la nei, chak vanglai tak a ni a Silaia kah
 hman pawh ni hek lo, a kutin a lo dang a, an
 mchâi ta thial thial mai a Sakei ka a han zen
 palh a, a kutphahah tlang zawkin a lo seh a, a
 a lu ah a seh baw a Chutihlai tak chuan a
 kianga kai Kaphranga chuan a silai ken chuan
 phuktuahin a kâp a, fêi ten kan chhun ta tiuar
 tiuar a, sakei chu a chat thla ta a ni

Vannesh thlak takin he sakei hi hham tuar
 chak pawh lo, a ngho lehlam bul tawh a lo ni
 hlauhva Chuvangin Piangchhunga pawh kha
 engemaw tia lo tal chhuak leh thei hram hi a
 ni He sakei pumrua lu a han viauva, thau
 sola chuan sam nga chu tung ngei tur a ni A
 hiam hui hi a na hle a ni ang, amah pawh a
 cher hle a, a chak yak tawh leva, a tawmna
 ngarah chu lui pakah chuan awm hmun a khu-
 ar a lo mun a ang. Upam 'Kâwkei' an tuh
 ang h a ni awn e.

BUNG-49

CHHUAHTU THUKHAWCHANG

He lehkhahu hi Pu Saihnuna'n ama kut ziaik ngei ang a chhuah a ni

Kum 1957 khan a sakei kah chanchin hi lehkhahu a chhuah atan ziaik turin thu ka rawn a A han ziaik chuan Mizo pa ramvak thang tana sawi tul lo tih rilru ang pu chung a a ziaik vangin lehkhahu a chhuah tham a tling thei ta lova Sakei kaptu thenkhat lehkhahu ziaik sate a chhuah hnuin ramhnua hmu ngai lova seilante pawhin an hriatthiam theih tura chipchiar deuhva zik dan tur a hrethiam ta deuhva Heti chung pawh hian dawt tel si lo leh ngaihnawm zawk a ziaik thiamte chuan ziaik sela, hei aia ngaihnawm zawkin an ziaik thiam ngei ang Amaherawh chu ama tawngkam chiah a chhuah hian thatna zawk tam tak a nei ve thung a Lehkhahu chhuah hi thil awlai a ni lova, harsatna kawng hrang hrangte avangin a thih (5 12 1982) hma a he lehkhahu kan chhuah thei lo hi paw ka ti hle

Pu Saihnuna hian sakei hi hlauhna thinlung a nei lova Sakei a hmu thei bik riau mai bawka Upate chuan, "Sakei nen hian an inzawl a ni ber a," an ti thin Tun hma atangin sakei kaptu hi mi huaisen, pasaltha leh thil ropui ah Mizo mipuite chuan kan ngai a Mizoramah huaisen leh pasaltha tam tak an awm tawh mai thei Mahse Pu Saihnuna sakei kah chu sawi loh hmuh ringawt emaw a sulhnu hmuh zat hi hmuh leh tur chatuan pawhin a awm leh ngai dawn tawh lova A chhan chu mihring vang a ni Hetah hian thangtharte'n zir tur ropui tak kan nei ta, Sakei chaw chu ramsa sakhi, sazuk, sanghal, saza

etc te an ni Hengho chaw chu hnim leh thingrahte an ni Kan ram a thungte rah hman lek lovin kan kit a, kan hal hlum, zel yangin ram sa, sava leh nau-bamte a bo zo ta Mahni a sawrkar hrang (Union Territory leh State) nei a kan awm hnuaah silai namên lovin a pung a, tunah hian Mizoramah silai 10000 vel a awm a, châng chuan hmuh apiang kan kap a, Mizoram hi ram sa, sava leh nauban chi hrang India ram a tamna ber a nih loh pawhin a tamna ber zing ami a ting thin, Tunhakum 50 kal ta (1940) vel te kha chuan an la tam hle Tunah erawh an bo zo ti

India ram a ram sa chanchin zirtu hmingthang tak E.P.Gee-a (1966) chuan kum 1800 vel lai kha chuan India ramah sakei 40,000 aia tam awmin a ring. Khawvel ram hrang hrang inzawinkhawm pawl (International Union for Conservation of Nature and Natural Resources) December 1969 ah Delhi a inkhawmpui chuan tuma'n sakei kah emaw tih hlum tawh loh ah tun lungual takin thu an titlu a Chu mi denohhen chuan India Prime Minister, Indra Gandhi-a rawt chhuahin "Sakei tihpun Beihpui" (Project Tiger) April ni 1, 1973 atangin State 8 ah an tan a. Kum 1980 te chhuppin sakei 2,500 a ting hman a Tuma tihhlum phalloh a humbalthna Sanctuary leh National Park-te, State zawng zawngah an nam a State thenkhatin Sanctuary 40 aia tam an neih lahin Mizoramah pakhat chauh, Dampa Wild Life Sanctuary, a awm ve a, Septawng a "Wild Life" an tih hi "Ram sa" tun Mizo tawngah kan letling a Hein Oxford dictionary ah hnithiahna a awm lo. American dictionary, Webster ah chuan wild life hi 'thil nung reng reng mihing, emaw, mubringte ranvulh pawh ni lo, bawkkhupa kal chite, sarate, sanghate,

mihrangin kan tihlum thunte' tun a huihthah a
 (Khawvel pum hrang hrangah hrithfithna hrang lu-
 ang a awm Tunlai khawvel pum a pumdon thong-
 pui chu ngaw leh tui chhinga mihrangin a huihthah
 lo ram sate, savate, sinchite, rinnepp, etc. etc.
 nauban leh thing kungte rong rang huihthah
 ni Kum 1989 ah Mizoram a huihthah a huihthah
 chuam ram sa chhiarpui an ne a huihthah a huihthah
 sakci 18 vel chauh awman an huihthah a huihthah
 Sanctuary hi mel kil hi 340 a huihthah a huihthah
 1 Zawng -274 2 Huihthah a huihthah a huihthah
 4 Sakci- 4, 5 Sakci- 6 Huihthah a huihthah a huihthah
 8 Sakci-56 9 Sakci- 10 Huihthah a huihthah a huihthah
 11 Sakci- 30 12 Sakci- 31 Huihthah a huihthah a huihthah
 vel chauh awman an chauh a huihthah a huihthah
 Wild Life Sanctuary hi a huihthah a huihthah a huihthah
 atanga a ruk a pui a huihthah a huihthah a huihthah
 12 lai chu kum tui a huihthah a huihthah a huihthah
 puih hi kan tui chauh a huihthah a huihthah a huihthah
 ni K' w' a huihthah a huihthah a huihthah a huihthah
 na tan pawisa a huihthah a huihthah a huihthah a huihthah
 chhun khaw khat puih a huihthah a huihthah a huihthah
 sawn chauh tui a huihthah a huihthah a huihthah a huihthah
 Bangladesh ram la huihthah a huihthah a huihthah a huihthah
 in a lang a, a huihthah a huihthah a huihthah a huihthah
 lo kir leh ng' d an tuih lo

Tunlai khawvel pum a huihthah a huihthah a huihthah
 tlawh loh a awm a huihthah a huihthah a huihthah a huihthah
 awm tawh lo Mihrangin a huihthah a huihthah a huihthah
 tawh a, khawvel thuih a huihthah a huihthah a huihthah
 vangin kan ram a huihthah a huihthah a huihthah a huihthah
 lo kir leh tawh lo tuih a huihthah a huihthah a huihthah
 thit a ng' d a huihthah a huihthah a huihthah a huihthah
 rtment) ton huihthah a huihthah a huihthah a huihthah

ngai ta a na. A humhahna tura sawrkar Dān (Mi-
zoram Wild Life Protection Rules, 1990) sam hi
zawm hrām i tum ang u

Liapsailova Sailo
Publisher
January, 1991 (Ex-Director & Deputy Secretary)

*****∩*****